

Ar Scáth a Chéile

le
Brendan Ó Dufaigh

*téacsleabhar iar-bhunscoileanna -
Oideachas Saoránach, Sóisialta agus Polaitiúil (OSSP)*

An Chomhairle um Oideachas
Gaeltachta & Gaelscolaíochta

ISBN: 978-0-9549590-3-7

Gach ceart ar cosaint. Ní ceadmhach aon chuid den fhoilseachán seo a atáirgeadh, a chur i gcomhad athfhála ná a tharchur ar aon mhodh ná slí, bíodh sin leictreonach, meicniúil, bunaithe ar fhótachóipeáil, a thaifeadadh nó eile, gan cead scríofa a fháil roimh ré ó na foilsitheoirí ach amháin de réir coinníollacha ceadúnas ar bith a cheadaíonn cóipeáil theoranta arna eisiúint ag Gníomhaireacht Cheadúnaithe Cóipchirt na hÉireann, Lárionad Scríbhneoirí na hÉireann, Cearnóg Parnell, Baile Átha Cliath 1.

Maoinithe ag Comhairle um Oideachas Gaeltachta agus Gaelscolaíochta
An chéad chló: 2016

Buíochas

Gabhann an t-údar a bhuíochas pearsanta leis an gComhairle um Oideachas Gaeltachta agus Gaelscolaíochta as an leabhar a mhaoiniú agus go speisialta le Príomhfheidhmeannach na heagraíochta, Muireann Ní Mhoráin, a chaith go proifisiúnta leis i rith an ama. Fuarthas na grianghraif ó Shutterstock. Gabhann an t-údar buíochas leis na Gardaí Síochána, Fórsaí Cosanta na hÉireann, Merionstreet.ie agus Tithe an Oireachtais as cead a thabhairt dó roinnt grianghraif eile a úsáid. Gabhann sé buíochas fosta le foireann Choláiste Oiriall, Muineachán, Facla Mhic Dhomhnaill a rinne an dearadh uilig ar an leabhar, Cathal Ó Donnghaile a cheartaigh na profaí, Rory Geary a thug roinnt grianghraif dó agus Clódóirí an Chaisleáin, Baile na Lorgan.

Tá sleachta ar fud fad an leabhair tógtha ó ‘Lorg’ a d’fhoilsigh an Chomhairle um Oideachas Gaeltachta agus Gaelscolaíochta. Is é sin an leagan Gaeilge den leabhar ‘Impact’ a scríobh Jeanne Barrett agus Fiona Richardson agus a d’fhoilsigh Gill & Macmillan

Le fáil ó:
An Siopa Leabhar,
6 Sráid Fhearchair,
Baile Átha Cliath 2.

Arna fhoilsiú ag Foilsitheoirí na gCnoc, 15 Cloverhill, Muineachán

Lúnasa 2016

Clár na nÁbhar

I	Brollach - Réasúnaíocht, Aidhm agus Foghlaim	4
II	Snáitheanna agus Gníomhartha	5
III	Príomhscileanna	6
<hr/>		
1	Ceartha an Duine	7
2	Dínit Dhaonna	13
3	Ceartha Breise an Linbh	28
4	Daoine Óga mar Bhaill de Phobail	37
5	Idirghníomhú an Phobail Áitiúil	46
6	Tábhacht an Uisce	53
7	Tíortha i mBéal Forbartha	61
8	Athrú Aeráide	75
9	Ár Lorg Carbóin	86
10	Leas Ainmhithe	95
11	Foinsí Malartacha Fuinnimh	102
12	Saoirse na Meán	109
13	An Córas Daonlathach	116
14	An Próiseas Vótála in Éirinn	125
15	Tithe an Oireachtais	134
16	An Córas Dí in Éirinn	143
17	Córas na gCúirteanna	152
18	An tSeirbhís Póilíneachta	159
19	An tAontas Eorpach	168
20	Éire i gComhthéacs Idirnáisiúnta	180

Brollach - Réasúnaíocht, Aldhm agus Foghlaim

Cuireann Oideachas Saoránach, Sóisialta agus Polaitiúil (OSSP) leis na scileanna a bheidh de dhíth ar scoláirí chun ionchur dearfach a bheith acu i sochaí dhaonlathach agus chun slí mhaireachtála inbhuanaithe a chothú. Tugann se tuiscint dóibh ar struchtúir shóisialta, eacnamaíocha agus pholaitiúla ag leibhéil áitiúla, náisiúnta agus dhomhanda agus an deis chun bealaí a shamhlú agus a chruthú ina bhféadfaidh siad difríocht a dhéanamh i saol daoine aonair agus pobal.

Cuidíonn sé le scoláirí chun an rud atá ag tarlú sa domhan a cheistiú, agus léirmheas agus luacháil a dhéanamh air; tugann sé tuiscint do scoláirí ar a gcearta daonna agus ar a bhfreagrachtaí sóisialta; spreagann sé scoláirí chun machnamh ar conas a chruthófar todhchaí níos inbhuanaithe do chách; cothaíonn sé feasacht ar an mbrí atá le saol freagrach a chaitheamh i sochaí dhaonlathach; agus an meall is mó, cuireann sé an tsaoránacht ghníomhach mhachnamhach i gceartlár an phróisis fhoghlama trí dheis a thabhairt do scoláirí dul i mbun gnímh agus athrú a thionscnamh i dtaca le ceisteanna áitiúla, náisiúnta agus domhanda.

Is í an aidhm atá leis an ngearrchúrsa san OSSP daoine óga a chur ar an eolas, a spreagadh, a chumhachtú agus a chumasú chun páirt a ghlacadh mar shaoránaigh ghníomhacha i sochaí a linne ag leibhéil áitiúla, náisiúnta agus dhomhanda, bunaithe ar thuiscint ar chearta an duine agus ar fhreagrachtaí sóisialta.

I ngach snáithe den chúrsa, foghlaimíonn scoláirí faoi shaincheisteanna arb ábhair inní dóibh féin iad agus don domhan trí chéile agus meabhraíonn siad an ról atá ag gach saoránach agus an fhreagracht atá orthu athruithe chun feabhais a thabhairt i gcrích.

Faigheann scoláirí tuiscint ar chúiseanna agus ar iarmhairtí réimse de dhúshláin dhomhanda, agus aithníonn siad an chaoi a bhfuil nasc idir shaincheisteanna, daoine agus áiteanna difriúla. Fiosraíonn siad freisin ról agus tábhacht struchtúir eacnamaíocha agus pholaitiúla ina saol féin. Ar deireadh, tugann an cúrsa deis do scoláirí a fhiosrú cén t-ionchur is féidir a bheith ag saoránaigh ag cruthú todhchaí níos cothroime, níos córa agus níos inbhuanaithe ag leibhéil áitiúla, náisiúnta agus dhomhanda.

Iarrtar ar scoláirí meabhrú ar na dúshláin atá os comhair an tsaoil agus cén dóigh a mbíonn siad féin ag cur leo agus ag freagairt dóibh. Díríonn snáithe amháin ar an bhforbairt inbhuanaithe agus iarrtar ar scoláirí plé a dhéanamh ar na straitéisí is féidir leo féin a úsáid ina saol i leith slí mhaireachtála inbhuanaithe.

Snáitheanna agus Gníomhartha

Snáithe 1: Cearta agus freagrachtaí

Dínit dhaonna – an bunús le cearta an duine agus ionstraimí chearta an duine

Gníomhartha um chearta an duine

- Ceist i dtaca le cearta an duine a aithint atá ina hábhar buartha agus plé a dhéanamh le duine aonair, nó grúpa nó eagraíocht nó feachtas chun díriú ar an gceist sin
- cairt ranga um chearta agus freagrachtaí a cheapadh
- éisteacht bhréige ar Bhinse Comhionannais, triail bhréige sa Chúirt Eorpach um Chearta an Duine, nó triail bhréige sa Chúirt Choiriúil Idirnáisiúnta a eagrú agus páirt a ghlacadh iontu ag úsáid cásanna simplithe
- suirbhé a fhorbairt agus a dhéanamh a dhíríonn ar shaincheist(eanna) faoi chearta an duine agus torthaí an tsuirbhé a fhoilsiú.
- ceiliúradh a eagrú ar Lá Idirnáisiúnta Chearta an Duine
- teicneolaíocht a úsáid chun plé a dhéanamh le duine óg nó le grúpa daoine óga ó thír eile faoi shaincheist chearta an duine atá ina comhábhar imní.

Snáithe 2: Saoránacht dhomhanda

Inbhuanaitheacht, forbairt áitiúil agus dhomhanda agus athrú domhanda a chur i gcrích

Gníomhartha saoránacht dhomhanda

- díospóireacht a eagrú faoi cheist forbartha áitiúil nó dhomhanda atá ina hábhar imní
- tionchar na meán ar phatrúin tomhaltais i measc daoine óga a fhiosrú agus na torthaí a roinnt.
- teicneolaíocht dhigiteach agus/nó modhanna eile a úsáid chun feachtas a ardú i leith ceist forbartha áitiúil nó dhomhanda.
- tús a chur le nó tacú le tionscnamh nó feachtas áitiúil, náisiúnta nó domhanda arb é a aidhm aghaidh a thabhairt ar cheist forbartha áitiúil nó dhomhanda.
- cuireadh a thabhairt d'ionadaí áitiúil ceisteanna a fhreagairt faoi dhul i ngleic le ceist forbartha áitiúil nó dhomhanda atá ina hábhar imní
- stocaireacht a dhéanamh ar ghrúpa áitiúil, náisiúnta nó idirnáisiúnta maidir le ceist forbartha áitiúil nó dhomhanda atá ina hábhar imní

Snáithe 3: An daonlathas a fhiosrú

Ciall an daonlathais, an dlí agus an saoránach agus ról na meán i sochaí dhaonlathach

Gníomhartha daonlathais

- próiseas toghchán polaitiúil áitiúil, náisiúnta nó idirnáisiúnta nó próiseas reifreann náisiúnta a leanúint agus a chur i láthair
- páirt a ghlacadh i gceann amháin acu seo; toghchán ranga, toghchán bréige ag úsáid chóras vótála na hionadaíochta cionmhaire (aonvóta inaistrithe), reifreann bréige, triail bhréige
- aoichainteoir, imeacht mó turas allamuigh a eagrú chun scrúdú a dhéanamh ar ghné den chóras dleathach nó daonlathach ar spéis leo í.
- dul i mbun gníomh daonlathach ar cheist atá ina húdar imní ag úsáid teicneolaíocht dhigiteach nó aon mheán eile.
- taispeántas/léiriú a eagrú chun feachtas a ardú ar ghné den chóras dleathach nó daonlathach is spéis leo.
- comhairliúchán a eagrú leis na scoláirí ar cheisteanna ar cás leo iad.

Gníomhaíocht foghlama an scoláire		
An phríomhscíl	Mír na príomhscíle	Gníomhaíocht foghlama an scoláire
A bheith cruthaitheach	Ag samhlú	<p>Úsáideann scoláirí a samhlaíocht chun:</p> <ul style="list-style-type: none"> smaointeoireacht ionbháúil (<i>emphathetic</i>) a fhorbairt trí mheabhrú ar shaincheisteanna ó pheirspictíochtaí difriúla. spreagadh a fháil ó na ceannairí agus na gníomhaithe pobail a chastar leo le linn a gcuid taighde agus a mbuaileann siad leo. bealaí a shamhlú ina bhféadfaidís féin athrú dearfach a dhéanamh sa domhan.
Cumarsáid	Plé agus díospóireacht	<p>Éiríonn scoláirí níos muiníní trí dhíospóireacht agus plé ranga agus iad ag foghlaim conas a gcuid tuairimí a chur i láthair agus conas cur leo le fianaise ó chás-staidéir agus/nó ó shonraí uimhriúla (<i>numerical data</i>).</p>
Eolas agus smaointeoireacht a bhainistiú	Smaoineamh go cruthaitheach agus go criticiúil	<p>Ceistíonn scoláirí na toimhdí (<i>assumptions</i>) nó na barúlacha a bhíonn acu féin agus ag daoine eile. Spreagtar iad chun machnamh a dhéanamh ar a mbonn tuisceana agus é a athbhreithniú i bhfianaise eolas nua.</p>
Mé féin a bhainistiú	A bheith in ann athmhachnamh a dhéanamh ar mo chuid foghlama féin	<p>Coimeádann scoláirí dialann mhachnaimh (<i>reflective journal</i>) ina dtaifeadann siad conas a bhaineann a gcuid foghlama lena saol. Machnaíonn siad agus déanann siad measúnú fosta ar a ndul chun cinn agus iad ag cur a ngníomhartha i gcrích.</p>
Fanacht folláin	A bheith sóisialta	<p>Tosaíonn scoláirí á n-aithint féin mar shaoránaigh áitiúla agus dhomhanda le cearta agus le freagrachtaí agus éiríonn siad eolach ar choincheapa amhail ‘an leas coiteann’ (<i>the common good</i>).</p>
Obair le daoine eile	Ag cuidiú le háit níos fearr a dhéanamh den domhan	<p>Tá béim láidir ar an bhfoghlaim a nascadh le gníomh. Trí ghníomhú go fóinteach (<i>meaningful</i>), bíonn níos mó cumhachta ag scoláirí agus feiceann siad, nuair a chomhoibríonn siad le daoine eile, an chaoi ar féidir leo difríocht dháiríre a dhéanamh.</p>

Ceartha an Duine

EOCHAIRFHOCAIL:

Dearbhú na Náisiún Aontaithe um Chearta an Duine - *United Nations Declaration of Human Rights*; céasadh – *torture*; géarleanúint - *persecution*; dídeanaí – *refugee*; teifeach - *refugee*; tarrtháil – *rescue*; clár athlonnaithe – *resettlement programme*; náisiúntacht - *nationality*; daonlathas - *democracy*; reachtaíocht - *legislation*; fál sreinge - *wire fence*; géarchéim - *crisis*

AG DEIREADH NA CAIBIDLE SEO BEIDH TÚ ÁBALTA:

- Plé a dhéanamh cad atá i gceist le bheith i do dhuine daonna agus le maireachtáil i bpobal le cearta agus le freagrachtaí
- ‘Ciseán bunriachtanas’ a chur le chéile a léiríonn riachtanais teaghlach atá ina gcónaí in Éirinn
- Do thuiscint ar an dóigh a mbaineann gníomhaireachtaí na Náisiún Aontaithe le do shaol féin a chur in iúl, i dtéarmaí do chuid ceart agus do chuid freagrachtaí araon.
- Samplaí a aithint de chearta sóisialta, cultúrtha, teanga, eacnamaíochta, saoránachta, creidimh, comhshaoil agus polaitiúl

Ceartha a Chosaint

Tugtar cosaint do riachtanais agus do chearta daoine nuair a ghlacann daoine aonair, pobail agus tíortha freagracht as iad a chaomhnú. Baineann cearta leis an tsaoirse agus leis an meas a ba chóir a thabhairt do gach duine. Is de thoradh an mhéid daoine a fuair bás i rith an dara Cogadh Domhanda a bunaíodh Eagraíocht na Náisiún Aontaithe.

Ag lorg déirce ar an tsráid

Sa bhliain 1948 chuir na tíortha a bhí san eagraíocht liosta le chéile de na cearta a chreid siad a ba cheart a bheith ag gach duine. Tugtar Dearbhú na Náisiún Aontaithe um Chearta an Duine (*United Nations Declaration of Human Rights*) ar an gcairt seo.

Ní doiciméad reachtúil atá sa Dearbhú seo ann féin ach is saghas ráitis atá ann faoin dóigh ar cheart do dhaoine caitheamh lena chéile. Ar an drochuair sáraítear cearta daonna go fóill in go leor áiteanna ar fud an domhain.

Sárú ar Chearta

Tá cur chun cinn agus cosaint chearta an duine tábhachtach. Baineann siad le gach aon duine i ngach aon áit. Tá sé de dhualgas ar gach stát cearta an duine a chosaint agus a chur chun cinn.

Mar sin féin sáraítear ar chearta bunúsacha grúpaí áirithe ó am go ham agus bíonn baol níos mó ann i gcónaí go sárófar ar chearta nuair a bhíonn na córais pholaitiúla, eacnamaíocha agus riaracháin lag.

“Tugtar cosaint do riachtanais agus do chearta daoine nuair a ghlacann daoine aonair, pobail agus tíortha freagracht as iad a chaomhnú.”

Achoimre ar Dhearbhú na Náisiún Aontaithe um Chearta an Duine

Ceartha Breithe: Saolaítear gach duine cothrom agus saor. Ag teacht ar an saol dóibh, is ionann iad na daoine go léir, is ionann a saoirse, a ndínit agus a gcearta. Tá ciall agus coinsias acu go léir agus dualgas orthu caitheamh le chéile mar a bheadh bráithre iontu.

Teidlíocht: Tá gach aon duine i dteideal a chuid ceart, beag beann ar chine, dath craicinn, gnéas, teanga dhúchais, creideamh, barúil pholaitiúil, cúlra náisiúnta nó sóisialta, maoin shaoilta, dúchas nó stádas ar bith eile.

Manach a bhaineann le Búdachas na Seapáine

Fear curtha i nglais lámh i ngéibheann

Dlí: Tá gach duine cothrom faoin dlí agus tá an ceart acu a bheith cosanta. Is ionann gach duine os comhair an dlí. Is féidir le gach duine a bheith ag súil leis go gcosnófar é ar choireanna agus go gcosnófar a chuid cearta daonna.

Sárú ar Chearta: Tá cúiteamh ag dul do dhuine ar bith a sáraítear ar a chuid cearta daonna. Ní féidir aon duine a ghabháil, príosúnach a dhéanamh de ná é a dhíbirt gan cúis cheart dhlíthiúil.

Cúirt: Tá sé de cheart ag duine ar bith a gcuirtear an dlí air a chás a mhíniú do chúirt nach bhfuil claonta ina leith féin nó i leith an taoibh eile. Glactar leis go bhfuil duine neamhchiontach mura bhfuarthas ciontach i gcúirt é.

Saol Pearsanta: Ní féidir ladar a chur isteach i saol pearsanta aon duine, ina phríobháideachas nó ina chomhfhreagras, agus tá sé i dteideal cosaint chuig a fháil ó na húdaráis ar aon iarracht chun a shaol príobháideach, a chluí nó a cháil a chur ó mhaith.

Maoin: Tá sé de cheart ag gach duine maoin a shealbhú. Ní féidir a chuid maoin shaolta a bhaint d'aon duine gan cúis cheart dhlíthiúil. Tá gach aon duine i dteideal úinéireachta - is é sin, tá sé i dteideal maoin shaolta a bheith aige.

Sclábhaíocht: Ní ceart go ndéanfaí sclábhaí d'aon duine ná go ndéanfaí céasadh (*torture*) air. Ní féidir pionós cruálach ná mídhaonna a ghearradh ar aon duine. Cuirtear cosc iomlán ar gach cineál daoirse nó sclábhaíochta.

Pósadh: Tá sé de cheart ag gach fear agus ag gach bean pósadh.

Tearmann: Tá sé de cheart ag gach duine tearmann a fháil i dtír eile chun éalú ó ghéarleanúint (*persecution*). Tá gach duine i dteideal gluaiseacht taobh istigh den tír agus socrú síos in áit nua chónaithe sa tír. Tá gach duine i dteideal imeacht as tír ar bith, a thír dhúchais san áireamh, agus filleadh ar ais go dtí a thír dhúchais féin níos moille.

Nil mórán só ná fairsinge ag na daoine a chónaíonn sna hárasáin seo atá i mullach a chéile

“Bíonn baol níos mó ann go sárófar ar chearta nuair a bhíonn na córais pholaitiúla, riaracháin agus eacnamaíocha lag.”

Cearta Eile faoin Dearbhú

- Tá cearta ag gach duine ar bhia, foscadh agus tithíocht
- Tá ceart ag gach duine ar obair, sláinte agus oideachas.
- Tá sé de cheart ag gach duine scíth a fháil agus caitheamh aimsire a bheith acu.
- Is é an teaghlach bunaonad na sochaí, agus caithfidh údaráis an Stáit an teaghlach a chosaint dá réir.
- Tá sé de cheart ag gach duine a bheith páirteach sa rialtas.
- Tá sé de cheart ag gach duine a chuid tuairimí a nochtadh.
- Tá sé de cheart ag gach duine saoirse smaointeoireachta, coinsiasa agus reiligiúin a chleachtadh.

Gealltanais nó Reachtaíocht?

Tá Dearbhú na Náisiún Aontaithe um Chearta an Duine sínithe ag beagnach gach tír ar domhan. Léiríonn sé seo gealltanais na rialtas seo chun cearta an duine a chosaint agus a chur chun cinn. Níl dualgas ar rialtais iad a chomhlíonadh, áfach. Níl sa Dearbhú ach ráiteas dóchais ar cad é a ba chóir a bheith ann maidir le cearta phobail an domhain.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

1. Cathain a bhíonn baol mór ann go sárófaí ar chearta daoine?
2. Cén cearta atá ag duine faoin dlí?
3. Cén cearta atá ag daoine saol príobháideach a bheith acu?
4. An bhfuil ceart ag duine maoín a bheith aige?
5. Cad is féidir le duine a dhéanamh, má dhéantar géarleanúint air ina thír féin?
6. An gcaithfidh gach tír cloí le Dearbhú na Náisiún Aontaithe um Chearta an Duine nuair a shíníonn siad é?

Dídeanaithe

Tá fás ollmhór tagtha ar líon na ndídeanaithe/na dteifeach (*refugee*) le fiche bliain anuas. B'éigean do na milliúin duine ar fud an domhain éalú ó fhoréigean agus ó chiapadh ina dtír féin. Mná agus leanaí is ea bunús na ndídeanaithe seo. Déantar dídeanaithe de dhaoine de bharr cogaidh, aighnis, easpa daonlathais (*democracy*) agus sárú cearta daonna.

Tá an chuid is mó de dhídeanaithe an domhain – nócha faoin gcéad díobh – ina gcónaí i dtíortha atá i mbéal forbartha. Faoi scéimeanna rialtais, mar chuid den bheartas chun déileáil le géarchéimeanna áirithe, ghlac Éire le 178 Boisniach in 1992 agus le 1,031 Cosavach in 1999 faoi chlár athlonnaithe (*resettlement programme*) do dhídeanaithe cláir. Ó shin ghlac muid le Congólaigh, Iarácaigh, Siriaigh agus Afganastánaigh mar chuid den chlár céanna.

“Tháinig 700,000 teifeach a bhí ag iarraidh éalú ó chruachásanna faoi leith sa Mheánoirthear, san Afraic agus san Áis chomh fada leis an Eoraip in 2015.”

An Chomaoineach Naofa atá mar chroílár chreideamh na n-eaglaisí Críostaí

Is ionann dídeanaí cláir agus duine a fuair cuireadh a theacht go hÉirinn de thoradh cinneadh rialtais a rinneadh tar éis iarratais a fuarthas ó eagraíocht ar a shon. Dídeanaí is ea duine atá ‘taobh amuigh de thír a náisiúntachta (*nationality*) de bharr fíor-eagla go gciapfaí é ar bhonn cine, reiligiúin, náisiúntachta nó tuairim pholaitiúil.

Ciallaíonn stádas dídeanaí go bhfuil duine i dteideal cónaí agus obair a dhéanamh ar an mbonn céanna le saoránach de chuid na hÉireann chomh maith le leas a bhaint as seirbhísí sláinte, oideachais agus eile.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

1. Cén chiall a bhaineann tú as an bhfocal ‘dídeanaí’?
2. Cén dóigh a ndéantar dídeanaithe de dhaoine?
3. Ainmnigh dhá thír ar ghlac Éire le ‘dídeanaithe cláir’ uathu.
4. Cad iad na cearta a bhíonn ag duine in Éirinn má bhíonn stádas dídeanaí aige?
5. Cad is dóigh leat ba cheart do dhaoine a dhéanamh ar son dídeanaithe a thagann chun na tíre seo?
6. Cad ba cheart don rialtas a dhéanamh do na dídeanaithe a thagann chuig an tír seo, dar leat?

“B’éigean do na milliúin duine ar fud an domhain éalú ó fhoréigean agus ó chiapadh ina dtír féin.”

Géarchéim na dTeifeach

Tháinig 700,000 teifeach a bhí ag iarraidh éalú ó chruachásanna faoi leith sa Mheánoirthear, san Afraic agus san Áis chomh fada leis an Eoraip in 2015. Tháinig 560,000 go dtí an Ghréig, ar a dteitheadh ó chogadh agus ón mbochtanas agus bhain 140,000 an Iodáil amach. Is páistí iad breis is 20% de na teifigh. Is as an tSiria níos mó ná leath na dteifeach seo. Tháinig 18% ón Afganastáin agus 6% ón Iaráic.

Tá neart de na teifigh ag éalú ón gcogadh cathartha sa tSiria. Ó thús an chogaidh in 2011, maraíodh suas le 300,000 duine agus tá ceithre mhilliún eile ar a laghad cláraithe mar theifigh dar leis na NA. Tá na milliúin teifeach ón tSiria i gcampaí sa Tuirc, sa Liobáin agus san Iordáin cheana, ach de réir a chéile, tá níos mó acu ag teacht i dtír san Eoraip. Chomh maith leis sin, tá teifigh ag teitheadh ó chogaí cathartha san Iaráic agus sa Libia.

Tháinig na teifigh seo ón tSiria chuig an nGréig ar bhád dainséarach ón Tuirc (atá le feiceáil sa chúla)

Cogadh, céasadh agus cur faoi chois na cúiseanna is mó a thugann ar dhaoine imeacht an chéad lá. Chonaic muid pictiúir ghránna de dhaoine a dícheannaíodh agus chuala muid scéalta faoi chailíní a díoladh le bheith ina sclábhaithe gnéis ag trodairí sceimhlitheoireachta.

Freagra an Aontais Eorpaigh

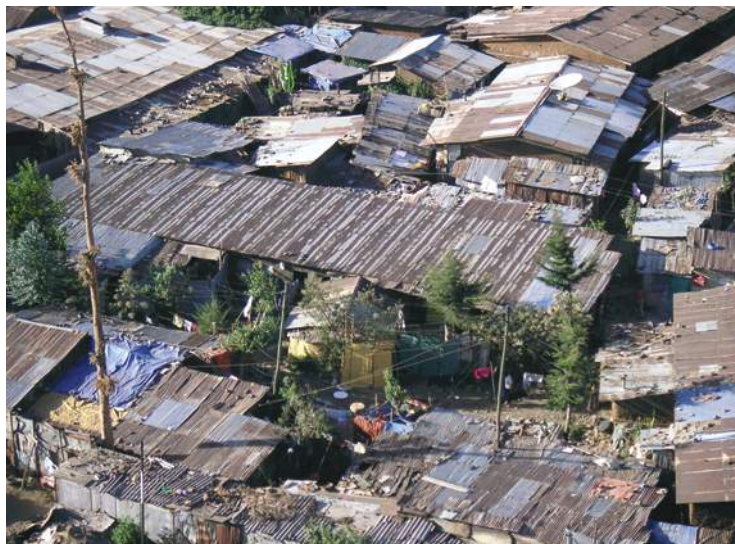
Nuair a thagann an crú ar an tairne cuireann ballstáit an Aontais Eorpaigh a leas féin chun cinn go minic. Druideadh príomhbhóithre agus bóithre iarainn trasteorann idir ballstáit éagsúla (idir an Ghearmáin agus an Danmhairg, mar shampla) chun cur in éadan saorthaistil. In imeacht coicíse, fógraíodh saorchead isteach ag an nGearmáin, agus ansin tarraingíodh siar an saorchead sin.

Teifigh ón tSiria ag teorainn na Slóivéine leis an gCróit

“Cé go bhfuil Éire i bhfad ó cheartlár na trioblóide, rinne an tSeirbhís Chabhlaigh sárobair agus iad i mbun tarrthála

Slumaí in Addis Ababa, san Aetóip

Thóg an Bhulgáir clái slándála ar theorainn na Tuirce chun stop a chur le teacht na dteifeach. D’fhógair an Ungáir staid éigeandála nuair a rinne os cionn 200,000 teifeach agus imirceach a mbealach isteach sa tír. Chuir an Ungáir fál sreinge (*wire fence*) in airde chun stop a chur leis na mílte imirceach teacht isteach sa tír as an tSeirbia.

Tá cultúr an phobail taistil bunaithe ar nós maireachtála fánaíochta

Cé go bhfuil Éire i bhfad ó cheartlár na trioblóide, rinne an tSeirbhís Chabhlaigh sárobair agus iad i mbun tarrthála (*rescue*) ar dhídeanaithe ón Meánmhuir. Thug longa de chuid na hÉireann suas le 6,000 teifeach slán. Tháinig na chéad teifigh as Siria chun na hÉireann in Earrach 2016 mar chuid den chlár athlonnaithe chun suas le 120,000 teifeach a athlonnú ar fud an Aontais Eorpaigh.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

1. Cá bhfuil na teifigh ag teacht as agus cá bhfuil siad ag iarraidh dul?
2. Cén fáth gur fhág na teifigh a gcuid tíortha féin i dtús ama?
3. Cad iad na dóigheanna ar chuir ballstáit an Aontais Eorpaigh a leas féin chun cinn?
4. Cén fáth, a mheasann, tú nár mhaith le tíortha glacadh le lear mór teifeach?
5. Cén ról atá ag Éirinn i ngéarchéim na dteifeach?

Baile seantán, ar a dtugtar bidonville in Cape Town, san Afraic Theas

Dínit Dhaonna

EOCHAIRFHOCAIL:

Leithcheal – *discrimination*; idirdhealú – *discrimination*; steiréitíopáil – *stereotyping*; claontacht – *bias*; ciníochas – *racism*; éagothroime – *inequality*; fánaíochta – *nomadic*; láithreán staid – *halting site*; áitritheoir – *resident*; duine gan dídean – *homeless person*; ciníochas – *racism*; pósadh comhghnéis – *same sex marriage*; cime coinsiasa – *prisoner of conscience*; leithscaradh – *segregation*; imeaglú – *intimidation*; feachtasaíocht shíochánta – *pacifist campaigning*; Údarás Comhionannais – *Equality Authority*

AG DEIREADH NA CAIBIDLE SEO BEIDH TÚ ÁBALTA:

- Scéalta a roinnt faoi dhaoine aonair nó faoi ghrúpa a thugann inspioráid duit mar gheall ar a gcuid oibre ar son chearta an duine.
- Peirspictíochtaí difriúla a shonrú i gcásanna ina bhfuil coimhlint shoiléir maidir le cearta nó sárú cearta
- Amlíne a chruthú a rianaíonn cad as ar tháinig coincheap chearta an duine, cúigear nó níos mó de phríomhdhátáí, imeachtaí, daoine agus cáipéisí a léiriú
- Na naoi bhforais a ainmniú faoina bhfuil idirdhealú mídhleathach i ndlí na hÉireann

Is cóir caitheamh le gach duine ar domhan le dínit. Tá dínit an duine á cosaint nuair a dhéantar freastal ar a riachtanais bhunúsacha. Is iad riachtanais bhunúsacha an duine uisce, bia, foscadh, sábháilteacht, cúram leighis agus oideachas. Mura ndéantar freastal ar riachtanais bhunúsacha seo an duine, saol cruai atá i ndán dóibh. Tá daoine ar fud an domhain nach bhfuil freastal á dhéanamh ar a gcuid riachtanais bhunúsacha.

Sárú Cearta

Deir an chéad alt de Dhearbhú na Náisiún Aontaithe um Chearta an Duine go mbeirtear gach duine saor agus ar comhchéim, ach fós féin ní chaitear go cóir lena lán daoine. Ní ceadmhach dóibh a bheith ina mbaill den phobal, nó páirt iomlán a ghlacadh ann. Tá grúpaí éagsúla daoine sa phobal seo againn féin a mheasann nach bhfuil cothrom na Féinne á fháil acu. Ar na grúpaí sin tá daoine gan dídean, daoine míchumasaithe agus daoine atá faoi bhochtaineacht.

Leithcheal

Má chuireann tromlach na ndaoine sa tsochaí lipéad ar ghrúpa nó ar phobal ag tabhairt le fios go bhfuil na daoine sin salach, amaideach nó gan aon mhaith, ag cur milleán orthu nuair a théann rudaí in aimhréidh nó mura dtugtar aon chuidiú dóibh lena saol a fheabhsú, deirtear go bhfuil leithcheal á dhéanamh ar an dream sin.

Is sárú ar dhlí na tíre é má dhiúltaítear post do dhuine as siocair míchumas a bheith air

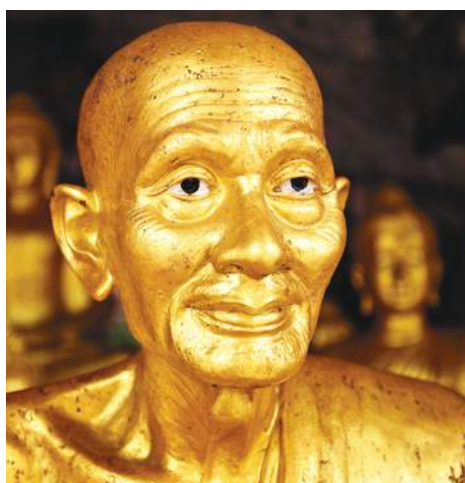
Ag caitheamh go míchothrom le daoine

Idirdhealú: Tá pobail comhdhéanta de ghrúpaí de dhaoine difriúla. I ngach pobal tá daoine le creidimh dhifriúla, nósanna difriúla maireachtála agus cúlraí difriúla. Ciallaíonn idirdhealú (*discrimination*) nach gcaitear le duine mar is ceart mar gheall ar chreideamh, inscne, aois, náisiúntacht, míchumas nó aicme. Fágann idirdhealú daoine ag mothú míshásta.

Steiréitíopáil: Ciallaíonn steiréitíopáil (*stereotyping*) ag déanamh breithiúnais ar ghrúpa de bharr a n-aoise, inscne nó grúpa tréithe. Déantar steiréitíopáil ar dhaoine nuair a chuirtear lipéid orthu.

Claontacht: Ciallaíonn claontacht (*bias*) a bheith ag tabhairt réamhbhreithiúnais ar dhuine. Tarlaíonn sin nuair a bhíonn dearcadh faoi leith agat ar ghrúpa gan eolas ceart a bheith agat ar an duine.

Ciníochas: Is sochaí ilchultúrtha é Éire. Tá go leor cultúr agus náisiúntachtaí difriúla sa tír. Ní chuirtear fáilte i gcónaí roimh gach duine sa tír, áfach. Ciníochas (*racism*) a thugtar air sin.

Dealbh órga den Bhúdachas sa Téalainn

Grúpaí míshásta

Tá grúpaí éagsúla i sochaí na hÉireann a bhraitheann go bhfuil leithcheal déanta orthu. Tá a lán eagraíochtaí ann, áfach, a dhíríonn ar na cearta atá ag grúpaí ar leith, ag tarraingt aird ar a gcás agus ag cuidiú leo. Díríonn Focus Ireland agus Clann Shíomóin, mar shampla, ar na riachtanais agus ar na cearta atá ag daoine gan dídean.

Díríonn Pavee Point agus Gluaiseacht Lucht Siúil na hÉireann ar chearta an lucht siúil. Tá grúpaí tacaíochta ann a chuireann línte cabhrach agus ionaid chabhrach ar fáil do dhaoine a chuireann síos ar a ngnéaschlaonadh mar leispiaigh, daoine aeracha, déghnéasaigh nó daoine trasinscneacha (LGBT).

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cén dóigh a ndéantar cosaint ar dhínit an duine?
- 2 Ainmnigh trí ghrúpa daoine sa phobal seo againn a mheasann nach bhfuil cothrom na Féinne á fháil acu.
- 3 Cathain a dhéantar leithcheal ar dhream daoine?
- 4 Cén chiall atá le hidirdhealú?
- 5 Cad is brí le claontacht?
- 6 Ainmnigh ceithre eagraíocht a bhíonn ag tarraingt aird ar chearta grúpaí daoine.

Daoine Míchumasacha

I gcás a lán daoine ní gá dóibh smaoineamh ar nithe ar nós dul ag obair nó ar scoil, teaghlach agus saol sóisialta a bheith acu, dul chuig an bpictiúrlann, carr a thiomáint nó dul ar bhus.

Ach i gcás 400,000 saoránach Éireannach tá fadhb acu le roinnt de na nithe sin, nó an t-iomlán acu, mar go bhfuil míchumas ar 400,000 duine, nó deich faoin gcéad de dhaoine na tíre. Thiocfadh le fadhbanna ar leith a bheith ag daoine míchumasacha agus iad ag iarraidh cothrom na Féinne a fháil mar shaoránaigh sa phobal.

Dúradh i dtuarascáil ó Choimisiún um Stádas Daoine le Míchumas nach bhfuil trua de dhíth ar dhaoine a bhfuil míchumas orthu ach ní mian leo go ndéanfaí neamhaird de na míchumais atá orthu ach an oiread. Ní theastaíonn ach beagán ómóis mar aon le riachtanais agus cearta bunúsacha. Thiocfadh le héagothroime (*inequality*) a bheith ag cur as dóibh maidir le:

- Rochtain (a bheith in ann dul isteach i bhfoirgnimh)
- Úsáid an chórais iompair
- Oideachas
- Tithíocht nó lóistín oiriúnach a fháil
- Obair a fháil.

Níl daoine le míchumais ag lorg trua ach ní mian leo go ndéanfaí neamhaird de na míchumais ató orthu ach an oiread

Is minic i gcás daoine a bhfuil míchumas fisiciúil orthu nach mbíonn a n-áit chónaithe oiriúnach dá gcuid riachtanas

Bíonn daoine míchumasacha ag iarraidh cothrom na Féinne a fháil mar shaoránaigh sa phobal.

Cumann Chathaoir Rotha na hÉireann

Is é Cumann Chathaoir Rotha na hÉireann eagraíocht náisiúnta na ndaoine a bhfuil míchumas fisiciúil orthu. Deir siadsan nach bhfuil aon fhostaíocht ag an mhórchuid dá mbail agus nach mbíonn a mórchuid páirteach i gclár oideachais ná oiliúna ach oiread.

Ní bhíonn beagnach leath dá gcuid ball páirteach i ngnáthimeachtaí sóisialta taobh amuigh den teach. Creideann neart acu fosta nach bhfuil a n-áit chónaithe oiriúnach dá gcuid riachtanas.

An Lucht Siúil agus Steiréitíopáil

Grúpa laistigh de shochaí na hÉireann is ea an pobal taistil nó na lucht siúil, a bhraitheann go bhfuil idirdhealú á dhéanamh orthu agus nach bhfuil freastal á dhéanamh ar a riachtanais ná ar a gcearta.

Is eagraíocht í Pavee Point a dhéileáil le riachtanais agus le cearta na dtaistealaithe agus measann siadsan go bhfuil thart ar 24,000 taistealaí in Éirinn. Is iad an lucht siúil ceann de na grúpaí is mó in Éirinn a ndéantar idirdhealú orthu.

Cruinníonn buachaillí isteach chuig Margadh na gCapall i gCearnóg Smithfield lena gcuid póraithe

Léiríonn taighde:

- Nach bhfuil ach fíorbheagán acu a shroicheann seasca a cúig bliain d'aois nó níos sine.
- Nach bhfuil córas uisce píopaí ag beagnach leath an phobail taistil
- Nach bhfuil leithreas ag caoga faoin gcéad acu
- Nach bhfuil fáil ag a leath ar leictreachas poiblí.
- Go bhfuil drochshláinte intinne ag go leor acu.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad é a dúradh i dtuarascáil ón gCoimisiún um Stádas Daoine le Míchumas?
- 2 Cad iad na dóigheanna a dtiocfadh le héagothroime a bheith ag cur as do dhaoine míchumasacha?
- 3 Cad é a deir Cumann Chathaoir Rotha na hÉireann faoi rannpháirtíocht a gcuid ball sa ghnáthshaol?
- 4 Conas mar a mhothaíonn tú nuair a léann tú tuairimí an chumainn?
- 5 Cad é a léiríonn taighde maidir leis an dóigh a gcaitheann muid leis an lucht siúil?

Fánaíocht

Go traidisiúnta d'oibrigh an lucht siúil mar cheardaithe, siamsóirí, trádálaithe capaill agus gaibhne stáin. Tá cultúr an phobail taistil bunaithe ar nós maireachtála fánaíochta (*nomadic*). Ciallaíonn nós maireachtála fánaíochta nach socraíonn siad síos in áit amháin. Déantar leithcheal ar an lucht siúil nuair nach dtugtar cead dóibh dul isteach i siopaí, tithe tábhairne, bialanna agus óstáin.

Tugann na heagraíochtaí **Pavee Point** agus **Gluaiseacht Lucht Siúil na hÉireann** (*Irish Traveller Movement*) cuidiú don lucht siúil a gcuid ceart a chosaint agus béim a chur ar an idirdhealú a dhéantar orthu. Déanann siad iarracht feabhas a chur ar an gcaidreamh idir an lucht siúil agus an pobal socraithe/suite fosta.

Cuidíonn na heagraíochtaí Pavee Point agus Gluaiseacht Lucht Siúil na hÉireann leis an lucht siúil a gcuid ceart a chosaint.

COMHAIRLÍ CONTAE IN ACHRANN LEIS AN LUCHT SIÚIL

Tá sé ráite le cúig theaghlach déag den lucht siúil atá ag cur fúthu ar láithreán i nDún Dealgan, Co Lú, go gcaithfidh siad a bheith imithe as an áit roimh thráthnóna. Díbríodh iad féin agus teaghlaigh eile as láithreán eile i bPáirc Fhearann na Coille i nDún Dealgan Dé hAoine seo caite.

Tá idirbheartaíocht ar bun le Comhairle Contae Lú faoi láithreán eile a chur ar fáil dóibh. Dúirt urlabhraí na dteaghlach, Winifred Joyce, go bhfuil siad ag iarraidh go gcuirfí ar fáil dóibh láithreán stad (*halting site*) sealadach a mbeadh áiseanna ann.

Dúirt an Chomhairle Contae gur ar chúiseanna sábháilteachta agus sláinte atáthar i mbun gnímh. Deir siad go bhfuil malairt lóistín á chuardach acu dóibh. Tá na teaghlaigh le dul i mbun agóide, áfach, ag oifigí na Comhairle inniu.

Léiríonn taighde nach bhfuil fáil ach ag 50% den lucht siúil ar chóras uisce píopaí, leithreas nó leictreachas poiblí.

Tugadh an bhagairt chéanna do theaghlaigh den lucht siúil i nGaillimh. 9 dteaghlach atá i gceist ansin, 15 gasúr ina measc, in 10 gcarbhán. Thug údaráis áitiúla sprioc an mheán lae do na teaghlaigh imeacht ón láithreán stad i gCeathrú an Bhrúnaigh, ar Bhóthar Áth Cinn. Chaith siad an deireadh seachtaine i gcarrchlós Halla na Cathrach le haird a tharraingt ar a gcruachás.

Tá grúpa daoine de chuid an lucht siúil anois ag cur fúthu ar thrá ar imeall thoir chathair na Gaillimhe ach dúradh leo go raibh an Chomhairle le dul chun cúirte chun iad a dhíbirt, agus thiomáin siad go trá Bhaile an Locháin. Is é sin an tríú háit ag na daoine seo a chur fúthu ó díbríodh iad, faoi ordú cúirte, as an áit a raibh siad go dtí mí Eanáir - ar an mbealach isteach chuig ionad dramhaíola ar Bhóthar Áth Cinn.

Deir Gluaiseacht na Gaillimhe ar son an Lucht Siúil go raibh formhór na dteaghlach i dtithe príobháideacha ar cíos go dtí gurbh éigean dóibh imeacht de bharr ardú ar an gcíos. Suíomh sábháilte a mbeadh seirbhísí le fáil ann atá de dhíth orthu.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

1. Cad é atá lucht siúil Dhún Dealgan a iarraidh?
2. Cad chuige a bhfuil Comhairle Contae Lú ag tabhairt orthu imeacht?
3. Ainmnigh an trí áit a raibh lucht siúil na Gaillimhe ag cur fúthu ó bhí mí Eanáir ann.
4. Cad is cúis le fadhb lóistín lucht siúil na Gaillimhe, dar leo féin?
5. Cad é atá lucht siúil na Gaillimhe a iarraidh?

CÁS-STAIDÉAR

TRAGÓID CHARRAIG MHAIGHIN

Maraíodh deichniúr den lucht siúil i ndóiteán uafásach ag láithreán stad lucht siúil i gCarraig Mhaighin, Co. Átha Cliath. Ainmníodh an deichniúr íospartach: Thomas & Sylvia Connors, 27 agus 25, a bpáistí Jim, 5, Christy, 2 agus Mary a bhí 5 mhí d'aois. Willie Lynch agus a pháirtí, Tara Gilbert, 25 agus 27, a bpáistí Kelsey, 4 agus Jodie, 9. Bhí Tara ag súil le páiste. Maraíodh Jimmy Lynch, 39, san uafás fosta. Ba dheartháir le Sylvia Connors é Willie Lynch. Cuireadh na mairbh i mBré agus i Loch Garman.

Maraíodh deichniúr den lucht siúil i ndóiteán uafásach ag láithreán stad i gCarraig Mhaighin, Co. Átha Cliath in 2015

Fágadh neart daoine gan dídean tar éis an dóiteáin. Bhí cruinniú ag áitritheoirí (*residents*) i ndeisceart Bhaile Átha Cliath le Comhairle Contae Dhún Laoghaire-Ráth an Dúin maidir le plean píosa talún a chur ar fáil do dhaoine a tháinig slán ón dóiteán i gCarraig Mhaighin. Bhí tearmann sealadach ar phíosa talún taobh le Bóthar Ghleann na Muc geallta ag an gComhairle do lucht an láithreáin stad.

Níor lig muintir an eastáit d'oibrithe na Comhairle dul isteach sa phíosa talún, áfach. Dúirt siad nach ndeachthas i gcomhairle leosan faoin bplean. I ndiaidh an chruinnithe dúirt an Chomhairle Contae go mbeadh sé i gceist acu an tearmann sealadach a dhúnadh tar éis sé mhí mar go mbeadh ionad buan réitithe faoin am sin.

Leanadh leis na cainteanna idir áitritheoirí an eastáit i gCarraig Mhaighin le hoifigigh ón gComhairle Contae ach sheas bunadh na háite an fód agus níor ligeadh isteach oibrithe na Comhairle chun láithreán sealadach a thógáil ar an stráice talún don lucht siúil. Dúirt an tAire Comhshaoil gur mhór an náire an bac a chuir na háitritheoirí ar oibrithe na Comhairle agus go raibh sé mícheart.

Dhearbhaigh an Roinn Comhshaoil go n-iarrfar ar údaráis áitiúla na tíre measúnú a dhéanamh ar ionaid lucht siúil go náisiúnta ar mhaithe le contúirt a aithint. Dúirt Stiúrthóir Ghluaiseacht an Lucht Siúil go bhfuil ceisteanna tromchúiseacha le freagairt ag na húdaráis i bhfianaise na tine inar bhásaigh deichniúr i gCarraig Mhaighin.

Dúirt sí fosta go raibh a fhios ag gach duine go raibh contúirt ann i gcónaí go dtiocfadh le rud éigin mar seo tarlú ar an ábhar go bhfuil plódú ar roinnt mhaith de na láithreáin. Thug sí le fios gur cuireadh €50m ar fáil le haghaidh tithíochta don lucht siúil ach nár úsáid na húdaráis áitiúla an t-airgead.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

1. Cad é a tharla i gCarraig Mhaighin?
2. Cén plean a bhí ag an gComhairle Contae?
3. Cad chuige a ndeachaigh áitritheoirí in éadan phlean na Comhairle?
4. Cén deireadh a bhí leis an scéal?
5. Cad é a dúirt an tAire Comhshaoil?
6. Cad iad na ceisteanna atá le freagairt ag na húdaráis dar le Stiúrthóir Ghluaiseacht an Lucht Siúil?

Duine bocht ina luí ar bhinse páirce clúdaithe le blaincéad agus é ag lorg déirce

Teaghlaigh agus Páistí gan dídean

Tháinig méadú 90% ar líon na dteaghlach i gcóiríocht éigeandála in 2015. Dúirt Pobal Shíomóin go raibh 440 teaghlach i gcóiríocht éigeandála ag deireadh 2014 agus gur ardaigh an líon sin go 775 teaghlach faoi dheireadh na bliana 2015. D'ardaigh líon na ndaoine aonair gan dídean faoi 40% sa tréimhse céanna. Bhí 5,241 duine i gcóiríocht éigeandála - 1,616 páiste ina measc.

Tá os cionn 1,000 páiste faoi bhun ocht mbliana d'aois gan dídean. Ar anailís ar 307 teaghlach agus 630 páiste a lorg cóiríocht éigeandála idir mí an Mhárta agus Deireadh Fómhair 2015 atá an figiúr seo bunaithe. As an sampla seo, bhí dhá dtrian díobh faoi bhun íospartach 8 mbliana d'aois agus bhí beagnach 40% díobh 4 bliana d'aois nó níos óige.

Focus Ireland

Pléann Focus Ireland le heaspa díidine. Eagraíocht dheonach í sin atá gafa le riachtanais, cearta agus leas na ndaoine atá gan dídean inár sochaí. D'fhágfadh an chomhréir seo, a deir Focus Ireland, go mbeadh 1,037 páiste faoi ocht mbliana d'aois gan dídean ar fud an Stáit.

Seo é an chéad uair, a deir an carthanas go ndearnadh staidéir ar phróifíl aoise na bpáistí gan dídean. Dúirt Focus Ireland gur údar uafáis iad na figiúirí seo agus go léiríonn siad gur mó a fhulaingíonn teaghlaigh le páistí óga ón easpa díidine ná teaghlaigh le páistí níos sine.

Fear gan dídean ag ithe bia as canna stáin

Brúnna

Codlaíonn cuid acu i mbrúnna (*hostels*) agus in ionaid díidine. Oibríonn breis agus 20 eagraíocht in Éirinn le daoine gan dídean. Tá an eagraíocht Clann Shíomóin ar an bhfód ón mbliain 1985. Cuidíonn sí le daoine gan dídean shealadach a fháil agus iad féin a shocrú isteach in áit chónaithe fhadtéarmach ansin.

Creideann Focus Ireland go bhfuil sé de cheart ag gach duine áit a bheith acu ar a dtugann siad 'an baile'. Cuireann sé réimse leathan seirbhísí ar fáil do dhaoine nach bhfuil aon dídean acu, ar nós aonaid chónaithe éigeandála nó ghearrthéarmacha, mar aon le hiosas fadtréimhseach dá chustaiméirí i mBaile Átha Cliath, i

Easpa Díidine

Dídean is ea ceann de na riachtanais bhunúsacha a chaithfidh a bheith ag duine. Meastar go bhfuil os cionn 5,000 duine gan dídean (*homeless*) in Éirinn. Deirtear go mbíonn thart ar chaoga faoin gcéad de na daoine a bhaineann úsáid as a gcuid seirbhísí faoi bhun cúig bliana fichead d'aois. Is féidir cuid de na daoine gan dídean a fheiceáil ag maireachtáil agus ina gcodladh ar na sráideanna ach ní i gcónaí a bhíonn daoine gan dídean le feiceáil ar na sráideanna.

“Ciallaíonn easpa díidine gan aon áit phríobháideach a bheith agat nó áit le nithe atá tábhachtach duitse a choinneáil.”

Luimneach agus i bPort Láirge. Ciallaíonn easpa dídine:

- Gan aon áit phríobháideach a bheith agat nó áit le nithe atá tábhachtach duitse a choinneáil
- Gan áit a bheith agat chun cócaireacht a dhéanamh ná bia a stóráil
- Gan aon áit foscaidh a bheith agat
- Gan éadaí leapa ná troscán de do chuid féin a bheith agat
- Nach bhfuil áit agat do do chuid páistí le súgradh nó áit ina mothaíonn siad slán sábháilte.

Duine bocht, gioblach ag lorg deirce

CEISTEANNA AGUS PLÉ

1. Cé mhéad duine atá gan dídean in Éirinn?
2. An gcuireann an phróifíl aoise iontas ort?
3. Cad chuige a bhfuil tábhacht faoi leith le staidéar Focus Ireland?
4. Cad é a dhéanann Focus Ireland?
5. Cad iad na tréithe a bhaineann le heaspa dídine?

“Is iad riachtanaí bhunúsacha an duine uisce, bia, foscadh, sábháilteacht, cúram leighis agus oideachas.”

CÁS-STADÉAR

BRÚNNA OÍCHE AG DRUID

Duine bocht ina luí ar bhinse páirce clúdaithe le blaincéad agus é ag lorg déirce

Tá idir imní agus iontas ar eagraíochtaí carthanachta do dhaoine gan dídean faoin gcinneadh brú oíche i mBaile Átha Cliath a dhruid. Osclaíodh an ‘Brú Aimsire’ sa Moll Digiteach i gceantar na Saoirsí i mBaile Átha Cliath i mí na Nollag. Freastalaíonn an foirgneamh ar 100 duine gach oíche.

Tuigtear nach bhfuil sé i gceist ag an tiarna talún athnuachan a dhéanamh ar an léas nuair a thiocfaidh deireadh leis an tseachtain seo. Dúirt príomh-fheidhmeannach lontaobhas Peter McVerry go raibh an cinneadh seo an-tobann agus go bhfeicfear a lorg ar shráideacha Bhaile Átha Cliath.

D'iarr sé orthu siúd uilig a bhfuil baint acu san fhoirgneamh teacht le chéile agus an dúnadh a eagrú go cúramach agus go céillí lena chinntiú go ndéanfar soláthar dóibh siúd a bhaineann leas as na háiseanna

faoi láthair. “Dálta aon eárnáil eile, ospidéal mar shampla, ní féidir an rannóg éigeandála a dhúnadh agus 100 leaba a tharraingt amach as. Ní féidir linn glacadh le 100 leaba bheith ag imeacht thar oíche,” a dúirt an príomhfheidhmeannach.

Agus tá tuilleadh drochnuachta ann! Tá 42 leaba eile do dhaoine gan dídean, faoi stiúir Focus Ireland agus lontaobhas Peter McVerry le dúnadh ag deireadh na míosa chun ligean d’obair fhorbartha ar an suíomh dul chun cinn.

Osclaíodh an brú i Lána Eoin Thiar ar tús mar bheartas gearrthéarma éigeandála de thairbhe bhás an fhir gan dídean, Jonathan Corrie, agus d’fhan sé oscailte ar iarratas ó Fheidhmeannacht Réigiúnach Bhaile Átha Cliath. Ach tugadh cead planála le 31 árasán a chur ar fáil do dhaoine atá gan dídean go fadtéarmach. Deir urlabhra ó Focus Ireland go bhfuil iarrachtaí sa tsiúl le malairt lóistín a aimsiú do lucht úsáidte an bhrú.

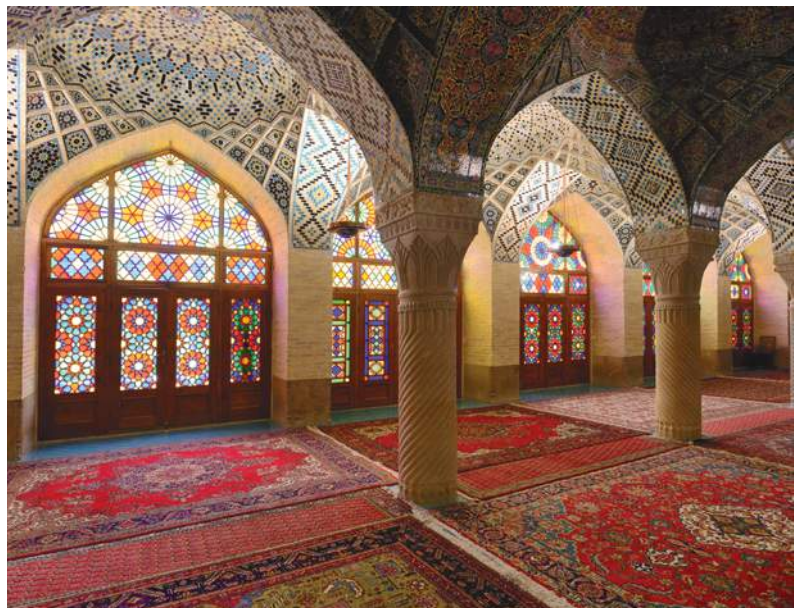
CEISTEANNA AGUS PLÉ

1. Cad chuige go bhfuil imní agus iontas ar eagraíochtaí carthanachta?
2. Cad chuige go bhfuil an ‘Brú Aimsire’ ag druid?
3. Cad a d’iarr urlabhra ‘lontaobhas Peter McVerry’?
4. Cad chuige go bhfuil 42 leaba eile do dhaoine gan dídean le druid?
5. Cad atá ar siúl ag Focus Ireland?

Ciníochas

Is cineál leatroid é ciníochas a fhulaingíonn grúpaí mionlaigh eitneacha. Tá ciníochas (*racism*) bunaithe ar an tuairim earráideach go bhfuil ciníocha áirithe níos fearr ná a chéile ann.

Is ionann grúpa mionlaigh eitneach agus grúpa daoine atá éagsúil ó thromlach na ndaoine atá ina gcónaí san áit chéanna leo, de bharr an dath atá ar a ggráiceann, a reiligiúin nó a gcultúr. Séantar trí chiníochas a gcearta bunúsacha, a ndínit agus a n-urraim dhaonna ar dhaoine. Is sochaí ilchultúir atá againn in Éirinn anois, áfach.

An taobh istigh de mhosc san Iaráin

“Tá ciníochas bunaithe ar an tuairim earráideach go bhfuil ciníocha áirithe níos fearr ná a chéile ann.”

Samplaí d'Iompraíocht Chiníoch

- Duine a fhágáil as an áireamh nó neamhaird a dhéanamh de mar gheall ar chine, dath, bunús náisiúnta nó bunús eitneach
- A bheith ag magadh nó ag fonóid faoi dhuine nó á mhaslú
- Duine a ghortú go fisiciúil nó bagairt a dhéanamh air

Cad is féidir leatsa a dhéanamh mar gheall ar chiníochas?

- Bíodh an meas céanna agat ar dhaoine ó ghrúpaí mionlaigh agus a bhíonn agat ar dhaoine eile.
- Cuir in aghaidh ráitis agus maslaí ciníochais.
- Cuardaigh deiseanna le ceangail phearsanta a neartú le mionlaigh eitneacha, reiligiúin agus chultúir go háitiúil.
- Bíodh fáilte agat roimh dhaoine a bhfuil cultúr eile acu.
- Ná tabhair breith roimh ré ar dhaoine de bharr a ndúchais chultúrtha nó eitnigh.
- Cuir in iúl do pháistí óga meas a bheith acu ar chultúir éagsúla.

Ciníochas in éadan daoine de bhunadh na hAfraice

Dúradh i dtuarascáil a foilsíodh in 2015 go n-imrítear foréigean agus ciapadh eile ar dhaoine de bhunadh na hAfraice sa tír seo. Dúradh fosta go mbítear ag béicil go rialta orthu in áiteanna poiblí, go n-iarrtar orthu spásanna poiblí nó seirbhísí a fhágáil agus go gcuirtear ina leith go nglacann siad le hiocaíochtaí leasa go héagórach. Ba é an foras faire Lónra Eorpach in éadan an Chiníochais in Éirinn a d'fhoilsigh an tuarascáil.

Nelson Mandela – bhí sé i gceannas ar an nGluaiseacht Frith-Apartheid san Afraic Theas, chaith sé 27 mbliana i ngéibheann, cuid mhaith de in Robben Island, bhí sé ar an gcéad duine gorm a toghadh mar uachtarán ar an Afraic Theas (1994-99), bhuaigh sé Gradam Síochána Nobel i measc neart gradam

CEISTEANNA AGUS PLÉ

1. Cad is brí le ciníochas?
2. Sainmhínigh an téarma 'grúpa mionlaigh'.
3. Cad é a shéantar ar dhaoine trí chiníochas?
4. Cuir síos ar chineálacha éagsúla iompraíocht chiníoch.
5. Liostáil trí ní a thiocfadh leat a dhéanamh in éadan an chiníochais.
6. Cén inní a chuirfeadh an tuarascáil a foilsíodh in 2015 ort?

Daoine ag ceiliúradh an reifrinn in Éirinn in 2015 nuair a vótáil daoine ar son comhionannas pósta

Pósadh Comhghnéis

Tá athrú déanta againn in Éirinn ar an mbunreacht roinnt uaireanta, an t-am ar vótáil daoine ar son comhionannas phósta in 2015, mar shampla. Anois thig le beirt, cibé acu is fir nó mná iad, gan beann ar a ngnéas conradh a dhéanamh pósadh de réir dlí. Bhí homaighnéasachas féin in éadan an dlí in Éirinn go dtí an bhliain 1993. D'amharc go leor daoine ar thoradh an reifrinn mar thacaíocht ón bpobal díreach dá mbráithre agus dá ndeirfiúracha aeracha. Móramh de 467,307 duine a vótáil ar son an leasaithe sa reifreann ar an bpósadh. 1,201,607 duine a vótáil ar son an leasaithe agus 734,300 duine a vótáil ina éadan, toradh a d'fhág gurb í Éire an chéad tír ar domhan inar vótáil an pobal féin ar son pósadh aon inscne. Bhí grúpaí tacaíochta LGBT go láidir taobh thiar den leasú reachtaíochta seo.

Chuir an tAire Dlí agus Cirt reachtaíocht ar an bpósadh comhghnéis faoi bhráid an rialtais. Thug an reachtaíocht seo feidhm do reifreann na Bealtaine nuair a vótáil 62% den phobal i bhfabhar an phósta chomhghnéis. Bhí na chéad phóstaí comhghnéis sa tír i mí Samhna na bliana céanna. Tugadh rogha do lánúineacha comhghnéis a raibh iarratas déanta acu cheana féin ar pháirtneireacht shibhialta é sin a athrú go hiarratas ar phósadh.

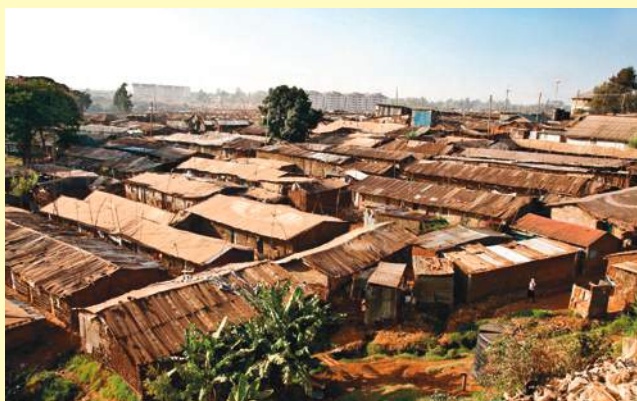

Féile Gay Pride i mBaile Átha Cliath, 2015 ag ceiliúradh daoine aeracha

Amnesty International

Eagraíocht dhomhanda is ea Amnesty International do dhaoine a bhíonn i mbun feachtais do chearta daonna a bhfuil breis agus milliún ball ann. Níl aon pholaitíocht aici. Tá fis de dhomhan ina mbeidh fáil ag gach duine ar na cearta daonna go léir atá scríofa i nDearbhú Uilechoiteann Chearta an Duine.

Cuireann Amnesty brú ar na rialtais cearta an duine a chosaint. Is í príomhaidhm Amnesty tuiscint a mhúscailt agus a chothú ar na luachanna atá i nDearbhú na Náisiún Aontaithe um Chearta an Duine.

Slumaí Kibera i Nairobi, an Chéinia. Tá na slumaí is mó san Afraic i Nairobi. Cónaíonn 270,000 duine in Kibera.

“Cuireann Amnesty International in éadan sárúithe ar chearta daonna cosúil le céasadh nó iompar mídhaoigna a úsáid ar phríosúnaigh.”

Modhanna Oibre

Is iad na modhanna oibre a úsáideann Amnesty ná litreacha a scríobh, stocaireacht agus aird daoine a tharraingt ar chásanna. Ceann de na bealaí atá ag Amnesty chun sárúithe ar chearta daonna a chur ar a súile do na rialtais litreacha a scríobh. Scríobhann baill agus lucht tacaíochta Amnesty chuig na rialtais agus chuig na feidhmeannaigh príosúin.

Cuireann sé brú orthu sin a bhfuil príosúnaigh á gcoinneáil acu agus tugann sé dóchas dóibh sin atá faoi choinneáil. Cuidíonn sé le príosúnaigh a shaoradh agus chun feabhas a chur ar na coinníollacha a bhíonn acu.

Siombail Amnesty

Tá comhartha cáiliúil na heagraíochta, coinneal a bhfuil sreang dheilgneach timpeall uirthi, bunaithe ar an seanfhocal Síneach ‘is fearr coinneal amháin a lasadh ná a bheith ag gearán faoin dorchadas’. Aithnítear an choinneal i ngach áit mar chomhartha dóchais, cirt agus saoirse.

Déanann gníomhaithe ar son chearta an duine agóid ag ambasáid na hAraibe Sádaí in Oslo san Iorua ag iarraidh go scaoilfead saor ó phríosún an blagálaí ón Araib Shádach, Raif Badaw

Cuireann Amnesty International in éadan sárúithe ar chearta daonna cosúil le:

- Céasadh nó iompar mídhonna nó barraíocht fórsa a úsáid ar phríosúnaigh nó pionós an bháis.
- Téarma príosúnachta a ghearradh ar dhaoine nár úsáid foréigean riamh ach gur tógadh iad mar gheall ar nithe a gcreideann siad iontu.
- Páistí a bheith páirteach i gcoimhlint armtha
- Dídeanaithe a chur ar ais chuig tíortha ina mbeidh siad i mbaol mí-úsáide
- Airm a dhíol le tíortha ina bhféadfaí úsáid a bhaint astu chun sárúithe a dhéanamh ar chearta daonna.

Ról Amnesty ag Athrú

I dtús ama bhíodh baill Amnesty ag obair thar ceann daoine i dtíortha eile. Ach anois is féidir leo feidhmiú faoi chásanna a bhaineann leis an tír ina bhfuil cónaí orthu féin. D'oibrigh baill Amnesty in Éirinn, mar shampla, chun aird a tharraingt ar an gcinióchas agus reachtáil siad feachtas chun cearta a thabhairt d'iarrthóirí tearmainn agus do dhídeanaithe.

Níl de mhaoin an tsaoil aige seo ach rothar

Sárú Cearta Daonna

- Coinníonn go leor tíortha 'cimí coinsiasa' (*prisoners of conscience*). Ciallaíonn cimí coinsiasa príosúnaigh atá i bpríosún mar gheall ar rud a chreideann siad, ní rud a rinne siad.
- Cuireann go leor tíortha daoine i bpríosún gan cúis ar bith a chur ina leith.
- Déanann go leor tíortha céasadh ar chimí.
- Bliain i ndiaidh bliana, cuirtear go leor cimí chun báis in go leor tíortha.

Is minic a fhaigheann Amnesty litreacha ó dhaoine a ligtear saor agus iad ag gabháil buíochais le baill na heagraíochta as a gcineáltas agus as a dtacaíocht. Deir siad go minic gur shábháil a gcuid tacaíochta iad ón mbás. Is soiléir gur chuir líon na litreacha a scríobh baill Amnesty International brú ar rialtais agus thug orthu athchomhairle a dhéanamh agus gan leanúint ar aghaidh le pionós an bháis.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cén fhís den domhan atá ag Amnesty International?
- 2 Cén tsiombail cháiliúil atá ag Amnesty?
- 3 Ainmnigh dhá shárú cearta daonna a bhfuil Amnesty ina n-éadan?
- 4 Cén dóigh a bhfuil Amnesty ag athrú?
- 5 Conas a léirítear go bhfuil ag éirí le feachtais de chuid Amnesty?

Na mílte duine ag máirseáil ar shráideanna Manhattan íochtarach ag déanamh agóide in éadan bhrúidiúlacht na bpóilíní.

Easpa Cearta Sibhialta ag Gormaigh Mheiriceá

Cé gur cuireadh deireadh le sclábhaíocht i measc daoine gorma i Meiriceá sna 1860dí ó thaobh cearta sibhialta, polaitíochta agus sóisialta, reachtaigh na stáit ó dheas dlíthe Jim Crow a rinne leithscaradh (*segregation*) agus idirdhealú (*discrimination*) idir Bánaigh agus Gormaigh. Bhí orthu áiseanna poiblí difriúla a úsáid amhail leithris, binsí agus scoileanna.

Bhí bac vótála orthu – bhí scrúdú liteartha agus scrúdú cánach i gceist chun vótála – rud a rinne dodhéanta é ag mórán gormach. Bhí imeaghlú (*intimidation*) uafásach ar siúl ag an Ku Klux Klan, grúpa de dhaoine geala a raibh fuath acu ar dhaoine gorma agus thug siad drochbhail ar go leor acu.

Martin Luther King, ceannaire na ngormach

Martin Luther King

Bhí Martin Luther King, ministir san Eaglais Bhaisteach i Montgomery i stát Alabama, mar cheannaire na ngormach ina mbaghcat ar bhusanna Montgomery sa bhliain 1955. I rith 1950 bhí go leor dlíthe éagóracha i bhfeidhm in aghaidh daoine gorma, mar shampla, ní raibh cead acu ach suí in áiteanna faoi leith i mbialanna agus i mbusanna.

Mura mbeadh áit ar bhus do dhuine bán chaithfeadh duine gorm eirí agus a shuíochán a thabhairt don duine bán. Lá amháin dhiúltaigh bean darb ainm Rosa Parks a suíochán a thabhairt suas do dhuine bán

Ceannaireacht

D'eagraigh Martin Luther King feachtas inar dhiúltaigh gach duine gorm dul ar an mbus poiblí. Cuireadh Martin Luther King sa phríosún ar feadh 381 lá agus fad a bhí sé istigh sa phríosún bhuaigh daoine dubha an ceart suí cibé áit a bhí siad ag iarraidh suí ar an mbus. Lean Martin Luther King ar aghaidh ag déanamh feachtasaíocht shíochánta (*pacifist campaigning*) ar son cearta daonna go dtí gur feallmharaíodh é sa bhliain 1968.

Bhuaigh sé Gradam Síochána Nobel sa bhliain 1964. An bhliain roimhe sin bhí craoladh teilifíse ann ar mhór-shlóghadh 250,000 agóidí cearta sibhialta i Washington, áit a ndearna Martin Luther King an óráid cháiliúil "I have a dream". Seo a leanas cuid den óráid cháiliúil a thug King:

An Córan, bunleabhar teagaisc Ioslám

**“Creideann muid
go bhfuil gach
duine cothrom”**

Tá an Pápa Proinsias mar cheannaire eaglasta ar an 1.2 billiún Caitliceach

CÁS-STAIDÉAR

TÁ BRIONGLÓID AGAM

Deirim libh inniu, a chairde, d'ainneoin deacrachtaí agus frustrachas an am i láthair, go bhfuil brionglóid fós agam, brionglóid atá fréamhaithe sa bhrionglóid Mheiriceánach. Tá brionglóid agam go dtiocfaidh an lá go mbeidh an náisiún seo toilteanach a chuid creidiúintí a chur i bhfeidhm: “Creideann muid go bhfuil gach duine cothrom”.

Tá brionglóid agam go mbeidh mic iardhaor agus mic úinéirí iardhaor ábalta suí síos i spiorad an bhráithreachais. Tá brionglóid agam go n-athrófar, fiú, Mississippi – stát san fhásach, atá bruite le teas na héagóra agus an leatrom, go n-athrófar é ina thobar saoirse lán le cothrom na Féinne. Tá brionglóid agam go mbeidh mo cheathrar páistí ábalta cur fúthu i náisiún, ina ndéanfar breithúnas orthu de bharr tréithe a bpearsantachtaí agus ní de bharr dath a gcaicinn.

Agus creideamh mar seo againn, beidh muid ábalta gach easaontas náisiúin a shocrú. Agus creideamh mar seo againn, beidh muid ábalta obair le chéile, guí le chéile, streachailt le chéile, dul chun an phríosúin le chéile, seasamh suas ar son na saoirse le chéile agus a fhios againn go saorfar muid lá éigin.

(Martin Luther King, Washington, Lúnasa, 1963)

CEISTEANNA AGUS PLÉ

1. Cad é mar a chuir dlíthe Jim Crow isteach ar na daoine gorma i stáit sa taobh theas de Mheiriceá?
2. Cad iad na cearta a bhí Martin Luther King ag iarraidh a bhaint amach?
3. An aontaíonn tú gur cheannaire éifeachtach a bhí ann?
4. Cén teachtaireacht a ba mhó a bhí san óráid a thug sé i Washington?
5. Ainmnigh roinnt daoine eile a bhfuil feachtais déanta acu ar son ceart.

Reachtaíocht

Tá an tAcht um Chomhionannas Fostaíochta, 1998 agus an tAcht um Stádas Comhionann, 2000 ina samplaí de dhlíthe a thacaíonn le cearta an fhostaí. Faoi réir an Achta um Chomhionannas Fostaíochta, mar shampla, tá duine ciontach i leithcheal agus ag sárú an dlí má dhiúltaíonn sé post a thabhairt do dhuine ar aon cheann de na cúiseanna seo a leanas:

- Aois
- Míchumas
- Cine
- Creideamh
- Inscne
- Stádas teaghlaigh
- Stádas pósta
- A bheith ina dTaistealaithe
- Claonadh gnéasach.

Is minic nach mbíonn mórán de shaol sóisialta ag daoine a bhfuil míchumas orthu

“Tá an tAcht um Chomhionannas Fostaíochta, 1998 agus an tAcht um Stádas Comhionann, 2000 ina samplaí de dhlíthe a thacaíonn le cearta an fhostaí.”

Faoi réir an Achta um Stádas Comhionann, 2000, mar shampla, má dhiúltaíonn duine freastal a dhéanamh ar dhuine i siopa nó i dteach ósta ar aon cheann de na cúiseanna thuas tá sé ciontach i leithcheal fosta, agus tá sé ag sárú an dlí.

Tá pósadh comhghnéis dleathach in Éirinn ó bhí 2015 ann

CÁS-STAIDEAR

AG SÁRÚ AN DLÍ MAIDIR LE hAOISEACHAS

Gearradh fíneáil £8,000 ar Ryanair faoin dlí comhionannais a shárú nuair a d'fhógair siad post do 'ghairmeoir óg fuinniúil'. Is é an breithiúnas £8,000 seo an chéad chás leithcheala ar bhonn aoise ar éirigh leis san Eoraip agus an chéad cheann a tógadh faoin Acht um Chomhionannas Fostaíochta, 1998.

Dúirt príomhfheidhmeannach an Údaráis Chomhionannais (Equality Authority) gur léiriú a bhí sa chinneadh ar an leithcheal inghlactha a gcaitheann daoine scothaosta cur suas leis san ionad oibre. Thug an tÚdarás an cás in aghaidh Ryanair nuair a dhiúltaigh siad an fógra a leasú, á rá gur staid intinne a bhí i gceist leis an bhfocal 'óg' seachas aois na n-iarrthóirí féin. Bronnfar an £8,000 ar eagraíocht atá ag cur in éadan an aoiseachais.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

1. Cad iad na cúiseanna nach dtig leat a chur san áireamh de réir an dlí agus tú ag diúltú post a thabhairt do dhuine?
2. Cén fáth ar gearradh fíneáil ar Ryanair?
3. Cén tábhacht faoi leith a bhain leis an gcás seo?
4. Cad é a dúirt príomhfheidhmeannach an Údaráis Chomhionannais?
5. Cén chosaint a bhí ag an gcomhlacht?
6. An raibh sé cothrom dar leat gur gearradh fíneáil orthu?

Ceartha Breise an Linbh

EOCHAIRFHOCAIL:

leochaileach - *vulnerable*; Coinbhinsiún um Chearta an Linbh - *Convention on the Rights of the Child*; uathachas - *autism*; dúshaothrú - *exploitation*; oibrí faoi bhannaí - *bonded worker*; uchtú - *adoption*; pionós corpartha - *corporal punishment*; mí-úsáid fhisiciúil - *physical abuse*; mí-úsáid ghnéasach - *sexual abuse*; faillí - *neglect*; mí-úsáid mhothúchánach - *emotional abuse*; foréigean teaghlaigh - *domestic violence*

AG DEIREADH NA CAIBIDLE SEO BEIDH TÚ ÁBALTA:

- Liosta tosaíochta a chruthú de do riachtanais, mianta agus cearta
- A léiriú go dtuigeann tú an fhreagracht atá ort chun do chuid cearta daonna féin agus cuid daoine eile a chur chun cinn agus a chosaint
- Scéalta a roinnt faoi dhaoine aonair nó faoi ghrúpa a thugann inspioráid duit mar gheall ar a gcuid oibre ar son chearta an duine.
- Plé a dhéanamh ar an méid atá i gceist le bheith i do dhuine daonna agus le maireachtáil i bpobal le cearta agus le freagrachtaí

Ciallaíonn cearta daonna go gcaithfear go cóir agus go cothrom le gach duine agus go mbeidh meas ag daoine ar a chéile. Is cuma cén aois é an duine, tá cearta daonna ag cach. Tá cearta speisialta ag páistí mar gur daoine leochaileacha (*vulnerable*) inár sochaí iad. Caithfear a chinntiú i gcónaí go bhfuil cearta leanaí á gcomhlíonadh.

Cearta Leanaí

Is doiciméad atá i gCoinbhinsiún na Náisiún Aontaithe um Chearta an Linbh seo a dhéanann cur síos soiléir ar chearta daonna an linbh. Shínigh Éire an coinbhinsiún sa bhliain 1990. Ciallaíonn sé seo go n-aithníonn an rialtas Éireannach go bhfuil cearta speisialta ag páistí agus go gcaithfear iad a chosaint.

Tá cead ag gach páiste le míchumas cúram speisialta a fháil faoin Choinbhinsiún na Náisiún Aontaithe um Chearta an Linbh

Sa Choinbhinsiún um Chearta an Linbh (*Convention on the Rights of the Child*) tá cearta ag gach páiste ó bhreith go 18 mbliana d'aois. Tá 54 airteagal sa choinbhinsiún. Is féidir achoimre a dhéanamh orthu sna réimsí seo a leanas:

Cearta maireachtála: Sna hairteagail seo cosnaítear cearta bunúsacha páistí: bia, éadach agus foscadh.

An Ceart ar Chosaint: Tá sé tábhachtach go mbeadh deis ag leanaí maireachtáil i dtimpeallacht atá sábháilte.

Cearta Forbartha: Tá sé de cheart ag gach leanbh a chumas iomlán a fhíorú. Díríonn an chuid seo den doiciméad ar an gceart atá ag páistí ar oideachas agus ar spraoi.

Coinbhinsiún na Náisiún Aontaithe um Chearta an Linbh

Is éard atá sa Choinbhinsiún seo ná sraith de chaighdeáin agus de dhualgais atá aontaithe go hidirnáisiúnta ag an gcuid is mó de thíortha an domhain, Éire san áireamh. Tá ceart ag gach páiste ar na rudaí seo a leanas:

- Beatha nó saol a bheith acu
- Ainm agus náisiúntacht
- A bheith lena dteaghlach nó le daoine a thabharfaidh aire mar is ceart dóibh
- Neart bia agus uisce glan
- Caighdeán sásúil maireachtála
- Cúram sláinte
- Oideachas atá saor in aisce agus fóirteanach
- A bheith coinnithe slán agus gan a bheith gortaithe
- Gan mí-úsáid, neamart ná faillí a fhulaingt
- Gan a bheith in úsáid mar oibrí saor ar phá íseal
- Gan a bheith in úsáid mar shaighdiúir in arm
- A dteanga féin a labhairt
- A reiligiún féin a chleachtadh
- Foghlaim faoina gcultúr féin agus páirt a ghlacadh ann
- An rud a smaoiníonn sé a rá
- Bualadh le páistí eile chun a gcuid tuairimí agus a gcuid smaointe a chur in iúl
- A gcuid tuairimí a bheith san áireamh agus cinntí a bhaineann leo á ndéanamh
- Foghlaim faoina gcearta féin.
- Cúram speisialta agus oiliúint do pháiste le míchumas

Tá oideachas atá saor in aisce agus fóirteanach tuillte ag páistí

Tá an Coinbhinsiún sínithe ag gach tír ar domhan ach amháin Stáit Aontaithe Mheiriceá agus an tSomáil. Níor shínigh an tSomáil an Coinbhinsiún ar an ábhar nach bhfuil rialtas ceart i bhfeidhm agus níl sé sínithe ag Stáit Aontaithe Mheiriceá ar an ábhar go bhfuil roinnt stát ann ina gceadaítear pionós an bháis ar dhaoine faoi bhun 18 mbliana d'aois, rud nach bhfuil ceadaithe in aon áit eile ar domhan.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad chuige a bhfuil cearta speisialta ag páistí dar leat?
- 2 Cad iad an trí réimse de chearta atá clúdaithe sa Choinbhinsiún um Chearta an Linbh?
- 3 Cad chuige nár shínigh Stáit Aontaithe Mheiriceá é?
- 4 Ainmnigh sé cinn de na cearta atá sa choinbhinsiún a mheasann tú atá an-tábhachtach?

Páistí ag iompar ciseáin lán de bhreosla i Vítneam

Fostú páistí

Tá 250 milliún páiste ar fud an domhain gafa le fostaíocht. Tá os cionn leath de na páistí seo faoi bhun 12 bhliain d'aois. Ní fhaigheann na leanaí seo a bhíonn ag obair i monarchana, siopaí agus ar fheirmeacha an deis saol ceart a chaitheamh mar a chaitheann leanaí eile den aois chéanna nach bhfuil fostaithe.

- Meastar gur fostaithe iad 12 % de pháistí san India atá idir 5 bliana agus 14 bliana d'aois.
- Cuirtear brú ar neart páistí a bheith ag obair.
- Is minic a dhíolann fostaithe leanaí le fostaithe eile.

Bhí GAP, Primark agus H&M ar chuid de na comhlachtaí a bhí i dtrioblóid le blianta beaga anuas mar go raibh páistí fostaithe ina gcuid monarchana

Dúshaothrú Páistí

Tá páistí chomh hóg le cúig bliana d'aois ag obair chun airgead a shaothrú i dtíortha ar nós na hIndia, na Banglaidéise agus na nOileán Filipíneach. Is dúshaothrú (*exploitation*) atáthar a dhéanamh orthu seo.

Obair leathair, fíodóireacht cairpéid, piocadh tae, déanamh brící, obair feirme agus obair i monarchana éadaigh nó bréagán a dhéanann go leor acu agus iad ag táirgeadh earraí a bhíonn sna siopaí againn féin. Bíonn a lán de na páistí seo gafa leis an obair mar go bhfuil a muintir bocht.

B'fhéidir nach bhfuil obair ag a dtuismitheoirí nó go bhfuil pá chomh dona sin acu go mbíonn aon airgead breise atá na páistí ábalta a shaothrú de dhíth ar an teaghlach. Uaireanta, díolann tuismitheoirí a gcuid páistí mar oibrithe faoi bhannaí mar go mbíonn airgead de dhíth ar theaghlaigh chun bunriachtanais cosúil le bia agus éadaigh a fháil.

**“Tá cearta speisialta
ag páistí mar
gur daoine
leochaileacha
inár sochaí iad.”**

Ciallaíonn ‘oibrithe faoi bhannaí’ go bhfaigheann na tuismitheoirí suim airgid agus go gcaitheann an leanbh obair a dhéanamh leis an iasacht a íoc ar ais.

Thiocfadh leis sin dul ar aghaidh ar feadh a saoil uilig. Bíonn fostóirí ábalta airgead a shábháil trí pháistí a úsáid mar oibrithe. Séantar cearta bunúsacha ar pháistí nuair a thugtar orthu dul ag obair. Is iomaí cruatan a fhulaingíonn páistí a bhíonn ag obair mar seo agus iad beag óg.

Cruatan Páistí

- Ní fhaigheann cuid de na páistí ach 38–51 ceint sa lá.
- Is lú an seans go mbeidh a gcearta ar eolas ag páistí.
- Is beag seans go mbunóidh siad ceardchumainn le troid ar son pá agus coinníollacha oibre níos fearr.
- Oibríonn siad uaireanta fada, suas le ceithre huaire dhéag sa lá go minic
- Is beag am a bhíonn acu le haghaidh scíthe nó súgartha
- Oibríonn siad faoi choinníollacha brúite agus míshláintiúla
- Oibríonn cuid acu le ceimicí contúirteacha agus tinte ealaíne, gan aon éadach cosanta orthu.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cén cineálacha oibre a dhéanann páistí?
- 2 Cad chuige a n-oibríonn páistí sa chéad áit?
- 3 Mínigh cad is brí le ‘hoibrí faoi bhannaí’.
- 4 Luaigh dhá chúis a n-úsáideann fostóirí páistí mar oibrithe.
- 5 Cén cruatan a fhulaingíonn leanaí agus iad ag sclábhaíocht?
- 6 Amharc ar an gCoinbhinsiún um Chearta an Linbh agus ainmnigh cuid de na cearta atá á séanadh ar pháistí sclábhaíochta.

CÁS-STADÉAR

SCLÁBHAÍOCHT I dTIONSICAL NA gCAIRPÉAD

Ní ceart do pháiste a bheith á dhúshaothrú mar oibrí saor ar phá íseal

Bhí Iqbal Masih ina chónaí i mbaile beag sa Phacastáin. Bhí a mhuintir beo bocht agus iad ina gcónaí i mbothán dhá sheomra. Nuair a bhí Iqbal ceithre bliana d’aois, tugadh iasacht 800 rúipí (thart ar €12.70) dá mhuintir as ucht Iqbal a chur ag obair i monarcha cairpéid an bhaile. Bhí suas le 500,000 páiste idir ceithre bliana agus ceithre bliana déag d’aois ag obair uaireanta fada i monarchana cairpéid sa Phacastáin.

Meastar gur oibrithe maithe iad na leanaí mar go mbíonn a lámha beaga go maith ag ceangal na snaidhmeanna ar chairpéid dhaora atá déanta de láimh. Ní cheadaítear dóibh labhairt le linn a gcuid oibre ar eagla go rachaidís amú sna pátrúin. Bíonn sos lóin leathuaire acu uair amháin sa lá agus is minic a bhíonn orthu ragobair a dhéanamh gan aon phá breise. Ní raibh an t-airgead ag muintir Iqbal lena shaoradh.

Chuala Iqbal bunaitheoir an Bonded Labour Liberation Front (BLLF) ag labhairt faoin obair a bhíonn ar siúl acu ag saoradh oibrithe faoi bhannaí (*bonded workers*), agus faoi dhlíthe nua a chuir cosc ar pháistí a úsáid mar sclábhaithe. Bhí a fhios ag Iqbal go raibh úinéir na monarchan á rá go raibh fiacha 16,000 rúipí ar a mhuintir leis faoin am seo. Bhí eagla air go gcaithfeadh sé a shaol ar fad ag aisíoc na hiasachta.

“Tá páistí chomh hóg le cúig bliana d’aois ag obair chun airgead a shaothrú i dtíortha ar nós na hIndia nó na Banglaidéise.”

Nuair a d’fhill Iqbal ar an monarcha, chuir sé a chuid ceart in iúl don úinéir agus dúirt sé nach raibh sé sásta oibriú ina sclábháí ann feasta. Bhí máistir na monarchan ar buile. Bhí ar an teaghlach teitheadh ón mbaile. Chuir an Bonded Labour Liberation Front Iqbal chun na scoile agus d’fhoghlaim sé an dóigh le léamh agus le scríobh. Nuair a bhí sé aon bhliain déag d’aois, thosaigh Iqbal ag obair leo. Thosaigh sé ag óráidíocht ag geataí monarchana ag cur a gcuid ceart in iúl do na hoibrithe.

Thosaigh tíortha an lathair ag cur ceisteanna faoi dhéantús cairpéad sa Phacastáin, agus tháinig laghdú ar líon na gcairpéad a easpórtáladh den chéad uair le tríocha bliain. Chuir lucht déanta na gcairpéad an milleán ar Iqbal Masih faoi sin. Dúirt dochtúirí sa tSualainn nach raibh sé ach leath chomh mór le páistí eile dá chomhaois. Bhí an eitinn (TB) air, bhí cuar ina chnámh droma agus bhí a mhéara lúbtha ag airtríteas.

In 1995 agus é ar cuairt chuig a mhuintir caitheadh le gunna é agus maraíodh Iqbal. In ainneoin brú idirnáisiúnta, níl aon fhreagra sásúil faighte faoi bhás Iqbal Masih a bhí trí bliana déag d’aois. Síltear gur maraíodh é mar gheall ar a chuid oibre ag cur in éadan páistí a bheith ina sclábhaithe.

Páistí ar scoil in Mombasa sa Chéinia

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad a tharla do Iqbal mar gheall ar bhochtaineacht a mhuintire?
- 2 Cad iad na coinníollacha oibre a bhí ag na páistí?
- 3 Cad a chuir Iqbal ag smaoineamh ar shaoirse?
- 4 Cén tionchar a bhí ag óráidí Iqbal ar na hoibrithe ag geataí na monarchana?
- 5 Cad a rinne daoine i dtíortha an lathair nuair a chuala siad scéal Iqbal?
- 6 Conas a chuir séanadh a cheart agus a riachtanas as do Iqbal go fisiciúil?
- 7 Cén fáth ar maraíodh Iqbal, dar leatsa?

RUGMARK

Tháinig borradh faoi fheachtas domhanda maidir le sclábhaíocht páistí i dtionscal na gcairpéad. Is é an lipéad RUGMARK an barántas (*warranty*) is fearr a chinntíonn nár baineadh úsáid as páistí sclábhaíochta i ndéanamh cairpéad ná rugaí.

Oibríonn RUGMARK chun stop a chur le húsáid páistí mar sclábhaithe sa tionscal cairpéad i ndeisceart na hÁise trí mhonatóireacht a dhéanamh ar mhonarchana, na táirgí a lipéadú, agus oideachas agus oiliúint a chur ar pháistí a bhíodh ina sclábhaithe. Éilíonn **Fondúireacht (*Foundation*)** RUGMARK nach mbainfidh lucht táirgthe cairpéad úsáid as saothar mídhleathach páistí chun cairpéid a dhéanamh nó a dhíol. Ansin bíonn sé de cheart ag na táirgeoirí sin lipéad RUGMARK a chur ar a gcuid cairpéad.

Tá sé de cheart ag páistí le míchumas cúram speisialta agus oiliúint a fháil

Ombudsman na Leanaí in Éirinn

Ghlac Comhthionól Ginearálta na Náisiún Aontaithe leis an gCoinbhinsiún um Chearta an Linbh i rith 1989. Is treoir é an doiciméad seo ar an dóigh ar chóir caitheamh le páistí agus ar na cearta atá acu. Deirtear san Acht um Ombudsman do Leanaí, 2002, gur chóir don Ombudsman Leanaí Coinbhinsiún na Náisiún Aontaithe a úsáid mar uirlis chun cearta páistí a chur chun cinn.

Is é Alt 12 ceann de na cearta is tábhachtaí sa Choinbhinsiún um Chearta an Linbh. Deir an tAlt seo go bhfuil sé de cheart ag daoine óga go n-éistfí lena gcuid tuairimí faoi chúrsaí a bhaineann leo. Gheall Éire go mbeadh meas aici ar chearta uile na bpáistí agus na ndaoine óga atá leagtha amach sa doiciméad. Tá an chuid is mó de thíortha eile ar domhan tar éis an Coinbhinsiún a shíniú chomh maith.

Cinntíonn Oifig an Ombudsman do Leanaí go mbíonn cearta páistí á gcosaint. Cinntíonn siad go ndéanann an rialtas agus daoine eile na cinntí cearta ar son daoine óga. Tá an obair a dhéanann an tOmbudsman leagtha síos i ndlí dar teideal an tAcht um Ombudsman do Leanaí 2002.

Ar na réimsí oibre atá idir lámha acu faoi láthair tá iompar scoile, tionscnamh páistí dealaithe (*separated children's project*), daoine óga in Institiúid Naomh Pádraig, cosaint leanaí agus uchtú (*adoption*). Is iad seo príomhréimsí oibre Ombudsman na Leanaí:

- Gearáin neamhspleácha a láimhseáil
- Cumarsáid agus rannpháirtíocht
- Taighde agus polasaí

An bhfuil caighdeán sásúil maireachtála ag an bpáiste seo?

Ciallaíonn sé sin gur féidir le hOifig Ombudsman na Leanaí:

- Tacaíocht a thabhairt do dhaoine óga faoina gcearta.
- Fiosrú a dhéanamh le daoine óga faoi céard atá tábhachtach dóibh. Nuair a bheidh oifig an Ombudsman do Leanaí ar an eolas faoi céard atá tábhachtach do dhaoine óga is féidir leo ansin an rialtas agus daoine eile a chur ar an eolas.
- Taighde a dhéanamh chun tuiscint níos fearr a fháil ar na rudaí atá tábhachtach do dhaoine óga.
- Comhairle a thabhairt don rialtas agus do dhaoine eile faoi céard atá tábhachtach do dhaoine óga.
- Glacadh le gearáin agus, más féidir, rud éigin a dhéanamh faoi ghearáin. Is féidir leis na gearáin teacht ó pháistí, ó dhaoine óga nó ó dhaoine fásta a dhéanann gearáin ar a son.

Ní ceart do pháiste neamart nó faillí a fhulaingt

“Tá aon chineál mí-úsáide in aghaidh ógánaigh tromchúiseach agus ba cheart aon chineál mí-úsáide a thógáil an-dáiríre.”

Is é an dualgas atá ar Oifig an Ombudsman do Leanaí cearta agus leas daoine óga faoi bhun 18 mbliana a chosaint agus a chinntiú go n-éistean an rialtas leis an oifig faoi na riachtanais atá ag ógánaigh na tíre maidir le cearta an duine.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cén treoir a thugtar san Acht um Ombudsman do Leanaí, 2002 chun téarmaí an Achta a chur i gcrích?
- 2 Cén obair atá ar siúl ag Oifig an Ombudsman ar son páistí?
- 3 Cén dóigh a bhfuil tábhacht speisialta le hAlt 12 den Choinbhinsiún um Chearta an Linbh maidir le hOifig an Ombudsman?
- 4 Cuir síos ar roinnt nithe is féidir leis an Ombudsman a dhéanamh.
- 5 Cén bundualgas atá ar an Ombudsman?

Mí-Úsáid Leanaí

Tá aon chineál mí-úsáide in aghaidh ógánaigh tromchúiseach agus ba cheart aon chineál mí-úsáide a thógáil an-dáiríre. Is féidir mí-úsáid a dhéanamh ar pháistí ar go leor bealaí difriúla. Tá mí-úsáid páistí roinnte ina ceithre chuid. Is féidir níos mó ná cineál amháin mí-úsáide a bheith ag tarlú do pháiste. Is iad an ceithre chineál mí-úsáide a aithnítear:

- Faillí
- Mí-úsáid mhothúchánach
- Mí-úsáid fhisiciúil
- Mí-úsáid ghnéasach

Mí-úsáid chorportha (*corporal punishment*)

Is é sin nuair a dhéantar dochar fisiciúil do leanbh de bharr idirghníomhú tuismitheora nó easpa idirghníomhaithe ó thuismitheoir nó aon duine fásta eile atá freagrach. Samplaí de mhí-úsáid chorportha is ea: pionós fisiciúil, bualadh, ciceáil, brú, tarraingt gruaige, breathnú ar fhoréigean, plúchadh.

Ba cheart go mbeadh neart bia agus uisce glan ag gach páiste

Tarlaíonn mí-úsáid fhisiciúil (*physical abuse*) nuair a ghortaítear páiste d'aon turas nó nuair a ghortaítear é mar thoradh ar fhaillí d'aon turas ó thaobh an chúramóra de chun an leanbh a chosaint. Samplaí de mhí-úsáid fhisiciúil is ea páiste a chroitheadh, an iomarca fórsa a úsáid nó baol suntasach gortaithe do pháiste a cheadú.

Is iad an ceithre chineál mí-úsáide atá ann faillí, mí-úsáid mhothúchánach, fhisiciúil agus ghnéasach

“Is é an dualgas atá ar Oifig an Ombudsman do Leanaí cearta agus leas daoine óga faoi bhun 18 mbliana a chosaint.”

Mí-úsáid ghnéasach (*sexual abuse*)

Is é sin nuair a dhéanann duine mí-úsáid ar pháistí le haghaidh a sásamh gnéasach féin. Thioctadh le teagmháil fhisiciúil a bheith i gceist ar an bpáiste nó thioctadh iallach a chur ar pháiste amharc ar ábhar nach bhfuil fóirsteanach. Tarlaíonn mí-úsáid ghnéasach nuair a bhíonn páiste á úsáid ag duine ar mhaithe lena sásamh féin.

Faillí (*neglect*)

Déantar faillí (*neglect*) ar pháistí nuair nach bhfaigheann siad an rud atá riachtanach dóibh, mar shampla, bia, éadach, oideachas agus cóir leighis. Thioctadh leis sin tionchar ollmhór a bheith aige ar fhorbairt an pháiste. Tarlaíonn faillí nuair a dhéantar dochar suntasach do pháistí mar gheall nach gcuirtear na nithe riachtanacha sin, bia, éadaí, sláinteachas, cúram leighis, spreagadh intleachtúil agus maoirsiú ar fáil dóibh.

Is iondúil go mbíonn an fhaillí le haithint thar thréimhse ama ar dhóigheanna éagsúla seachas ag pointe ar leith. Tarlaíonn dochar suntasach nuair atá an méid sin faillí á dhéanamh ar riachtanais an linbh go mbíonn tionchar suntasach aici ar fholláine agus ar fhorbairt an pháiste.

Mí-úsáid mhothúchánach (*emotional abuse*)

Tarlaíonn mí-úsáid mhothúchánach nuair nach mbíonn riachtanais an pháiste maidir le cion, agus slándáil á gcomhlíonadh ag tuismitheoir. Faightear mí-úsáid mhothúchánach i gcaidreamh idir tuismitheoir agus an páiste. Tarlaíonn sé nuair nach mbaintear amach riachtanais an pháiste, mar shampla, gean, ceadú, sábháilteacht agus comhsheasmhacht (*consistency*).

Samplaí de mhí-úsáid mhothúchánach is ea a bheith criticiúil agus searbhasach, bagrach, ag scanrú páiste, ag déanamh a bheag de, agus á nochtadh d'fhoréigean teaghlaigh (*domestic violence*).

Tá sé de cheart ag gach páiste forbairt tríd an spraoi agus tríd an oideachas

MÁTHAIR CIONTACH AS DROCHÍDE IN AGHAIDH A PÁISTÍ FÉIN

Ciontaíodh bean, 39 mbliana d'aois, in 29 gcúis in aghaidh a hochtar páistí féin thar thréimhse cúig bliana i gCúirt Choiriúil Chuarda na Gaillimhe. Bhain na cúiseanna ina leith le faillí a dhéanamh ar a cuid páistí, cruálacht ina n-éadan agus drochíde a thabhairt dóibh.

Fuair an giúiré, 9 fear agus 3 ban, an mháthair, nach féidir a ainmniú mar go gcaithfear aitheantas na bpáistí a chosaint, ciontach in 29 as 42 chúis a cuireadh ina leith. Phléadáil sí neamhchiontach sa 42 chúis maidir le faillí a dhéanamh sna páistí idir na blianta 2006 agus 2011.

San fhianaise a thug an seisear páiste ar nasc físe, dúirt siad gur bhuail a máthair go rialta iad lena dorn, le spúnóga adhmaid agus le crios leathair. Mhaígh siad nach raibh sí sa bhaile go rialta agus gur fágadh faoi chúram cairde lena máthair iad - fir a bhí ar meisce. Dúirt siad fosta go dtagadh a máthair abhaile tar éis roinnt laethanta agus í ar meisce í féin. Dúirt siad fosta nach mbíodh greim le hithe sa teach go minic. Thacaigh comharsana leo ina gcuid fianaise.

Caithfidh páistí a choinneáil slán ó ghortú

Shéan an mháthair go raibh sí cruálach i leith a clainne. Dúirt sí gur thug sí an-aire dóibh. Shéan sí gur fhág sí iad ar feadh tréimhsí fada. D'admhaigh sí, áfach, gur ghlac sí sos ceithre lá in 2011 agus go raibh na páistí curtha faoi chúram an Stáit faoin am gur fhill sí ar an teach cónaithe.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad iad na cúiseanna a cuireadh i leith na máthar?
- 2 Cá háit ar éisteadh an cás?
- 3 Cén dóigh a phléadáil sí?
- 4 Cad chuige nach féidir í a ainmniú?
- 5 Cén fhianaise a thug a cuid páistí?
- 6 Cad é an freagra a bhí ag a máthair?

Ba cheart do dhaoine óga a bheith lena dteaghlaigh nó le daoine a thabharfaidh aire mar is ceart dóibh

“Caithfidh páistí a choinneáil slán agus gan iad a bheith gortaithe.”

Daoine Óga mar Bhaill de Phobail

EOCHAIRFHOCAIL:

íospartach – *victim*; neamh-ainmníocht – *anonymity*; cibearbhulaíocht – *cyberbullying*; ionsaitheach – *aggressive*; mailíseach – *malicious*; comhbháach – *sympathetic*; finné – *witness*; ciapadh – *harassment*

AG DEIREADH NA CAIBIDLE SEO BEIDH TÚ ÁBALTA:

- Plé a dhéanamh ar an méid atá i gceist le bheith i do dhuine daonna agus le maireachtáil i bpobal le cearta agus le freagrachtaí
- A léiriú go dtuigeann tú an fhreagracht atá ort féin chun do chearta daonna féin agus cuid daoine eile a chur chun cinn agus a chosaint
- Cur síos ar phróisis chinnteoireachta agus ról ghrúpaí difriúla i do rang nó i do scoil
- Liosta tosaíochta a chruthú de do riachtanais, mianta agus cearta
- féin a chur in iúl, i dtéarmaí do chuid ceart agus do chuid freagrachtaí araon.
- Samplaí a aithint de chearta sóisialta, cultúrtha, teanga, eacnamaíochta, saoránachta, creidimh, comhshaoil agus polaitiúl

Cad is Pobal ann?

Bainimid lena lán pobal ag an am céanna.

- Is é an pobal teaghlaigh an chéad phobal agus an ceann is tábhachtaí a bhfuilimid inár mbaill de.
- Baill eile a d'fhéadfadh a bheith inár dteaghlach is ea tuismitheoirí, caomhnóirí, deartháireacha, deirfiúracha, seantuismitheoirí, aintíní agus uncailí.
- Is iondúil gurb é an pobal scoile an chéad cheann eile a dtéimid ann agus sa ghrúpa sin tá daltaí eile, mar aon le foireann na scoile – múinteoirí, rúnaithe, airígh agus a leithéidí.
- Teaghlaigh a chónaíonn in aice lena chéile agus a bhuaileann lena chéile go rialta a bhíonn sa chomharsanacht.
- Bíonn a lán comharsanachtaí i gceist leis an bpobal áitiúil – ar nós eastát tithíochta, bailte fearainn nó baile beag.

Neartaíonn an spórt coincheap an phobail imeasc an aois óig

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cé chomh mór atá do phobal?
- 2 Cé hiad na baill is tábhachtaí de do phobal, dar leat, agus cén fáth?
- 3 Ar tháinig aon duine cáiliúil as do phobal?
- 4 Cad iad na himeachtaí tábhachtacha stairiúla a tharla i do cheantar?
- 5 Cé na foirgnimh stairiúla atá i do cheantar?
- 6 Cé na féilte a bhíonn ar siúl i do cheantar?
- 7 Ainmnigh áit amháin i do cheantar a bhfuil suim agat ann agus abair cén fáth.
- 8 An bhfuil aon rud i do cheantar atá ag milleadh na háite, dar leat?
- 9 Cén áit i do cheantar ina mbailíonn daoine chun bualadh lena chéile?

Tugtar guth do thuairimí daltaí scoile trí Chomhairle na Mac Léinn

Féachaimis ar an mbrí atá le bheith i do shaoránach agus ar an dóigh ar féidir le gach duine againn páirt a ghlacadh sna grúpaí éagsúla nó sna pobail a bhfuilimid iontu. Táimid ar fad inár mbaill de phobal teaghlaigh, pobal scoile agus pobal áitiúil, chomh maith le bheith inár mbaill de phobal náisiúnta agus de phobal domhanda. Bíonn cearta áirithe againn mar bhall de phobal ach ciallaíonn sé sin fosta go mbíonn dualgais agus freagrachtaí orainn i leith daoine eile sa phobal sin.

“Táimid ar fad inár mbaill de phobal teaghlaigh, pobal scoile agus pobal áitiúil.”

Tús Nua

Tá tú i do bhall de scoil nua anois, de phobal nua. Tá dualgais éagsúla ag baint le bheith i do bhall den phobal seo. Cuideoidh sé leat i do thimpeallacht nua nuair a fhaigheann tú tuiscint ar na dualgais nua sin agus ar an gcúis atá le rialacha scoile.

CÁS-STAIDÉAR

SLEACHTA DIALAINNE DHALTA CHÉAD BHLIANA

Dé Luain, 3 Meán Fómhair

A Dhialainn, inniu an chéad lá agam sa mheánscoil. Tugadh daltaí nua na céad bhliana ar fad isteach sa halla agus roinneadh ina ranganna iad. D'inis múinteoir amháin dúinn cad a bhí le déanamh againn, nó níos tábhachtaí fós, cad nár chóir dúinn a dhéanamh! Chuaigh sé síos trí na rialacha agus na rialacháin ar fad. Ní thuigim cén fáth a bhfuil cuid de na rialacha ann.

Dé Máirt, 4 Meán Fómhair

A Dhialainn, chuaigh mé amú roinnt uaireanta. Tá cuid de na daltaí atá níos sine go deas ach tá cuid eile acu nach mbíonn ach ag magadh faoi lucht na chéad bhliana. Rugadh ar dhuine de na daltaí eile i mo rang agus í ag greamú guma faoina deasc. Bhí an múinteoir ar buile agus dúirt sé nach raibh sé féaráilte a bheith ag súil go nglanfadh daoine eile suas i do dhiaidh. Caithfidh an cailín rialacha na scoile a scríobh amach anocht.

Is ball de phobal na scoile gach dalta a fhreastalaíonn ar an scoil

Dé Céadaoin, 5 Meán Fómhair

A Dhialainn, bhí mo chéad rang Eolaíochta agam. Chuireamar ar fad cótaí bána agus spéaclaí cosanta orainn chun turgnamh a dhéanamh. Thaitin sé sin liom ach nílím róchinnte gur thuig mé go díreach cad faoi a raibh an múinteoir ag caint. Tá súil agam nach mbeidh an t-ábhar seo ródheacair dom.

Déardaoin, 6 Meán Fómhair

A Dhialainn, tá mé ag foghlaim ainmneacha na ndaltaí i mo rang. Tá duine nó beirt acu a bhíonn ag magadh faoin gcuid eile againn agus tá roinnt leasainmneacha gránna cumtha acu. Bhí duine de na daltaí sa rang trína chéile nuair a thosaigh siad ag magadh fúithi. Tá súil agam go bhfanfaidh siad amach uaimse.

Dé hAoine, 7 Meán Fómhair

A Dhialainn, sílim go mbeidh an scoil seo ceart go leor. Bhain mé an-sult as an adhmaadóireacht. Thug ár nOide Ranga eolas dúinn inniu faoi Chomhairle na nDaltaí. Caithfidimid beirt daltaí as an rang a thoghadh ar an gComhairle. Sílim go mbeadh suim agam anseo mar ba mhaith liom go mbeadh taisceadán dá gcuid féin ag lucht na chéad bhliana go léir. Tá mo mhála an-trom ag na leabhair ar fad!

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Níl Phil róchinnte cad chuige a bhfuil na rialacha scoile uilig ann. An bhfuil tusa in amhras faoi aon riail i do scoil?
- 2 An raibh an ceart ag an múinteoir tabhairt ar an gcailín rialacha na scoile a scríobh amach nuair a rug sé uirthi ag greamú guma faoina deasc?
- 3 Cad é a dhéanfá mura dtuigfeá ábhar nua?
- 4 Bhí daoine ag tabhairt ainmneacha ar dhalta atá i rang Phil. Cad a dhéanfá thusa sa chás sin?
- 5 Cad iad na nithe a chuireann as do lucht na chéad bhliana dar leat?
- 6 Dá mbeadh tusa mar ionadaí ranga ar Chomhairle na nDaltaí cad iad na rudaí a ba mhaith leat féin a phlé?

Bulaíocht ag séanadh ceart

Bíonn riachtanais againn go léir - caithfidh muid bia, uisce agus dídean a bheith againn chun maireachtáil. Tá sé de cheart againn na nithe seo a bheith againn, ar an dóigh chéanna a bhfuil an ceart ag gach duine ar ghrá, cairdeas agus a bheith slán sábháilte.

Tá an riail seo nó riail cosúil léi i ngach scoil: 'Caithfidh gach ball de phobal na scoile meas a léiriú ar a chéile'. Tá sé de cheart ag na daltaí go mbeidís ag mothú slán sábháilte ag teacht ar scoil dóibh, go mbeadh cairde acu agus go mbeidís ábalta foghlaim agus spraoi a bheith acu. Bulaíocht is ea é nuair nach gcaitear go hómósach le duine, nuair nach mbíonn an scoil taitneamhach a thuilleadh nó nach mbíonn sí ina háit shlán shábháilte dóibh.

Má bhíonn bulaíocht a dhéanamh ar dhuine óg is féidir leis a bheith tinn, bheith faoi bhrú nó faoi strus agus gan a bheith ábalta ithe nó codladh

Clós Súgartha Scáfar Scanrúil

‘ . . . ‘Bhí an clós trí mhíle ar fhaid
agus bhí an clós cúig mhíle ar leithead
Bhí tarmacadam briste ann agus fál mór ina thimpeall
Tarmacadam brocach salach agus
fál mór i ngach áit
Bhí ainm iontach speisialta air, ba é sin
Talamh an Áir.

Tá máthair agam, tá athair agam,
ach tá siad sin i bhfad i gcéin
Tá Maistíní an Áir ag teacht amach chun scléip’
Tá gach duine ag smaoineamh: cé a roghnóidh siad inniu

. . . Tabharfar fút más Giúdach tú
Tabharfar fút má tá tú dubh
Tabharfar fút más meatachán tú
Tabharfar fút má thosaíonn tú ag troid
Tabharfar fút má tá tú mór agus ramhar
Tabharfar fút má tá tú beag
Tá daoine ann a fhaigheann drochíde
Ar aon saghas cúis ar bith . . . ’

(Aistriúchán ar shliocht as *Back in the Playground Blues* le Adrian Mitchell)

“Is minic nach mbíonn a fhios ag páistí sa
lá atá inniu ann cé hé nó hí an duine atá
ag déanamh bulaíocht orthu ar an
idirlíon.”

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cén dóigh a léiríonn an duine óg eagla roimh an gclós?
- 2 Cad iad na focail a úsáidtear sa dán le cur síos ar an gclós gruama, duairc?
- 3 Cén cineálacha daltaí a ndéanann ‘maistíní an áir’ bulaíocht orthu?
- 4 Cad chuige a síleann an duine sa dán go bhfuil a athair agus a mháthair ‘i bhfad i gcéin’?
- 5 Cé dó a dtiocfadh leat cás bulaíochta a thuairisciú i do scoil?

Cad is bulaíocht ann?

Iompar goilliúnach is ea bulaíocht a dhéantar d’aon ghnó agus a mhaireann ar feadh seachtainí, míonna nó fiú amháin blianta. Is minic gur deacair do na daoine a bhfuil bulaíocht á déanamh orthu iad féin a chosaint.

- **Fisiciúil** - bualadh, dornáil, ciceáil, bagairt, tógáil earraí nó á gcur i bhfolach. Tá sé níos coitianta i measc na mbuachaillí.
- **Bulaíocht chainte** - ráflaí mailíseacha (*malicious*), tagairtí gránna nó ciníocha nó spochadh leanúnach. Mothaíonn íospartaigh (*victims*) a ndéantar bulaíocht chainte orthu scanraithe agus nach bhfuil aon chumhacht acu agus nach bhfuil siad ábalta a gcuid mothúchán a roinnt le daoine eile.
- **Indíreach** - ráflaí gránna a scaipeadh faoi dhuine nó é a fhágáil amach as grúpa in aon turas nó an chuma nó an t-amharc a dhéanann an bulaí agus é i mbun bulaíochta.
- **Cibearbhulaíocht** - bulaíocht ar dhuine óg trí theicneolaíochtaí leictreonacha agus fóin soghluaiste, trína náiriú, trí bhagairtí, ciapadh agus teachtaireachtaí ionsaitheacha (*aggressive*) nó magadh ar Facebook, Twitter agus araile nó le tráchtanna, físeáin nó íomhánna maslacha ar líne.

Ciallaíonn cibearbhulaíocht bulaíocht ar dhuine óg trí theicneolaíochtaí leictreonacha agus fóin phóca

Is minic gur deacair do na daoine a bhfuil bulaíocht á déanamh orthu iad féin a chosaint.

“Iompar goilliúnach is ea
bulaíocht a dhéantar d’aon
ghnó agus a mhaireann ar
feadh seachtainí nó fiú
amháin blianta.”

Is iomaí dalta a bhíonn cineálta agus deas go hiondúil ach déanann siad rudaí gránna ar mhaithe le bheith páirteach i ngrúpa

Na dóigheanna a dtéann bulaíocht i bhfeidhm ar dhaoine óga:

- Bíonn siad míshásta.
- Bíonn eagla orthu dul ar scoil.
- Braitheann siad go bhfuil a saol millte.
- Thiocfadh le deacracht a bheith acu díriú ar a gcuid oibre nó rudaí a fhoghlaim.
- Thiocfadh iad a ghortú.
- Tagann pianta boilg agus tinneas cinn ar roinnt daoine, agus bíonn tromluí orthu.
- Thiocfadh strus nó imní a bheith orthu.
- Bíonn easpa goile acu nó itheann siad barraíocht.
- Bíonn fadhbanna codlata acu.

Bíonn daoine óga eile ina bhfínnéithe (*witnesses*) ar chuid mhaith cásanna bulaíochta. Mar sin féin, is iomaí cás bulaíochta nach dtuairiscítear riamh. Is minic a bhítear den tuairim go bhfuil rud éigin mícheart le bheith ag insint do mhúinteoir. Má fheiceann tú bulaíocht á déanamh ar dhuine éigin agus gan a dhath a dhéanamh, b'fhéidir go gceapfadh na bulaithe go n-aontaíonn tú leo. Is iomaí dalta a bhíonn cineálta agus comhbhách (*sympathetic*) go hiondúil ach déanann siad rudaí gránna ar mhaithe le bheith páirteach i ngrúpa.

Cad is féidir leat a dhéanamh?

Má tá a fhios agat go bhfuil bulaíocht ar siúl i do rang is féidir leat:

- Gan aon bhaint a bheith agat leis.
- A bheith cairdiúil leis an té atá thíos leis an mbulaíocht.
- Fanacht leis ag an mbriseadh nó siúl abhaile leis.
- Iarraidh ar an dalta labhairt le duine a bhfuil muinín aige as.
- Dul leis an dalta, más mian leis, chun labhairt le duine éigin a bheas ábalta cuidiú leis.
- Cinntiú nach bhfágтар an dalta amach as grúpaí.
- An bhulaíocht a thuairisciú do mhúinteoir tú féin.

Tá sé de cheart ag daoine óga bualadh le daoine óga eile chun a gcuid tuairimí agus a gcuid smaointe a chur in iúl

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad chuige a ndéanann daoine bulaíocht, meas tú?
- 2 Cad iad na comharthaí is féidir a aithint i gcás daltaí scoile a thabharfadh le fios duit go dtiocfadh le bulaíocht a bheith á déanamh orthu?
- 3 Má fhaigheann tú amach go bhfuil bulaíocht á déanamh ar dhuine, cad is féidir leat a dhéanamh faoi?
- 4 An measann tú go bhfuil aon dualgas ort i leith cara a bhfuil bulaíocht a déanamh air?
- 5 Luaigh cuid de na dóigheanna ar féidir le bulaíocht cur isteach ar dhalta?

“Tá sé de cheart ag na daltaí go mbeidís ag mothú slán sábháilte ag teacht ar scoil dóibh agus go mbeadh cairde acu.”

Cibearbhulaíocht

Níorbh fhéidir le bulaithe a n-aithne a cheilt ar dhaltaí san am a chuaigh thart, ach is minic nach mbíonn a fhios ag páistí sa lá atá inniu ann cé hé nó hí an duine atá ag déanamh bulaíocht orthu ar an idirlíon. Bíonn bulaithe ar líne ábalta gníomhú go hionsaitheach i rith an ama de bharr na neamh-ainmníochta (*anonymity*) a bhaineann leis an gcibearbhulaíocht. Sáraíonn an chibearbhulaíocht an ceart atá agat a bheith slán sábháilte.

I mbunús na gcásanna, bíonn aithne ag na cibearbhulaithe ar a gcuid íospartach, ach ní i gcónaí a bhíonn a fhios ag na híospartaigh cé hiad na cibearbhulaithe. Mar gheall air sin, tarraingíonn na híospartaigh siar (*victim withdraws*) i dtimpeallachtaí scoile ar an ábhar nach mbíonn muinín acu as a gcuid comhscoláirí.

Freagracht agus Eagla

Ní féidir mothúcháin duine a mheas trí ríomhphost nó trí shaghsanna eile cumarsáid leictreonach. Ní bhíonn an mionlach beag daoine óga a chuireann teachtaireachtaí mailíseacha ar an idirlíon chomh freagrach as a gcuid gníomhartha ar líne agus a bhíonn siad san ‘fhíorshaol’ nó sa ghnáthshaol. Is minic a bhíonn an saghas iompraíochta seo lasmuigh de raon na scoile toisc gur féidir leis tarlú taobh amuigh den scoil ar ríomhairí baile nó ar fhóin póca.

Bíonn eagla ar dhaltaí go minic caint le daoine eile faoin mbulaíocht a dhéantar orthu mar go mbíonn imní orthu go n-éireoidh an bhulaíocht níos measa má nochtann siad an ciapadh (*harassment*). Bíonn faitíos orthu fosta cásanna bulaíochta a thuairisciú ar an ábhar go mbíonn siad buartha go dtógfaidh daoine fásta a bhfón póca, a ríomhaire agus a rochtain idirlín uathu.

Téann bulaíocht i bhfeidhm go mór ar dhaoine óga

CÁS-STAIDEAR

“BHEADH AN DOMHAN NÍOS FEARR AS GAN MÉ!”

Ba é sin an teachtaireacht dheireanach a fuair an déagóir Meiriceánach Megan Meier ar a leathanach Facebook. Cúpla uair i ndiaidh di an teachtaireacht a fháil, chroch sí í féin ina seomra leapa agus fuair sí bás an lá dar gcionn. Bhí sí trí bliana déag d’aois.

Cúpla mí roimhe sin, chuir sí aithne ar dhuine a d’úsáid an t-ainm “Josh” ar líne. Chaith Josh agus Megan sé seachtaine ag caint agus ag spraoi lena chéile sular athraigh Josh a phort. Thosaigh sé a dhéanamh bulaíocht uirthi agus a rá rudaí gránna léi. Ní raibh sí ábalta an drochíde a fhulaingt níos mó agus chinn sí ar dheireadh tragóideach a chur lena saol. Bhraith sí go raibh sí gan luach, gan chara, gan mheas, gan ghrá ina saol.

Is iomaí cor agus casadh sa scéal seo, ach i ndeireadh báire fuarthas amach gurbh é an “Josh” a raibh Megan i dteagmháil leis ar líne ná bean mheánaosta darb ainm Lori Drew. Cuireadh i leith Drew gur oscail sí cuntas bréagach Bebo, faoin ainm “Josh”, agus é mar aidhm aici ón tús bulaíocht a dhéanamh ar Megan ar an ábhar gur shíl sí go raibh Megan ag déanamh bulaíocht ar a hiníon-sa. Ba mhaith le Drew díoltas a bhaint amach ar Megan, agus is dócha gur éirigh lena plean, ach ar bhealach iontach tragóideach nach raibh sí ag súil leis.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Tabhair roinnt samplaí d’iompar cibearbhulaíochta agus de chineálacha difriúla ciaptha ar líne.
- 2 Cad iad na dóigheanna gur féidir leat do shábháilteacht phearsanta ar an idirlíon a fheabhsú?
- 3 I gcás an tsleachta thuas an mbeifeá ag súil le hiompar mar seo ó dhuine fásta?
- 4 Cad iad na dóigheanna a chuireann cibearbhulaíocht isteach ar chearta duine óg?
- 5 Cad é an ceacht atá le foghlaim againn ó chás Megan Meier?
- 6 Deán cairt ina mbeidh cúig nó sé ráitis nó pointí eolais ann faoin dóigh is ceart caitheamh le daoine mar chuid de chairt frithbhulaíochta.

Is é an teaghlach an pobal is tábhachtaí sa tsochaí

An Teaghlach

Is é an teaghlach ceann de na pobail is coitianta sa tsochaí. Uaireanta, mar bhall de theaghlach, bímid ag argóint agus ag achrann lena chéile. Thiocfadh leis na trioblóidí sin tarlú ar chúiseanna chomh simplí leis an gclár teilifíse ar cheart amharc air, cén t-am ar cheart duit a bheith sa bhaile, nó cé na cairde a ba chóir a bheith agat

CÁS-STAIDEAR

RACÁN SA BHAILE

‘Tá mé ag iarraidh fón póca!’ a screadaim, ar nós naíonáin.

‘Ar son Dé, a Áine,’ arsa Marion. ‘Tá a fhios agat go maith cad a shílím de na fóin phóca sin. Is fuath liom iad.’

‘Bhuel ní fuath liomsa iad!’

Gléasanna gan dóigh atá iontu – agus iad féin ag gliogáil gan stad i ngach áit, agus leibidí a rá,

“Haileo, tá mé ar an traein” – agus nach cuma cá bhfuil siad!’

‘Tá mise ag iarraidh a bheith i dteagmháil le mo chairde agus sin a bhfuil dó.’

‘Bíodh ciall agat. Feiceann tú iad gach lá.’

‘Bíonn Cathy i gcónaí ag seoladh téacsanna chuig Hanna agus ise á freagairt ar ais, agus bíonn siad ag gáire le chéile an t-am ar fad, agus mise fágtha amach as an gcomhluadar - mar nach bhfuil fón póca agam.’

‘Bhuel, nach bocht an scéal é sin, a Áine? Caithfidh tú a theacht gan é. Dúirt mé leat cheana féin.’

‘Sea, dúirt tú liom cheana féin, ceart go leor.’

‘Le do thoil, ná labhair go giorraisc liom mar sin, cuireann sé isteach orm.’

‘Níl neart agam air má tá mé giorraisc. Ní shílím gur rud uafásach é a bheith ag iarraidh fón póca nuair atá ceann ag gach déagóir eile ar domhan ach mé.’

‘Ná bí amaideach.’

‘Cad chuige a bhfuil sé sin amaideach? Níl de dhíth orm ach fón le bheith cosúil le mo chairde. Tá fón póca ag Cathy. Tá fón póca ag Hanna. Cad chuige nach dtig liomsa ceann a fháil?’

‘D’inis mé anois díreach duit cad chuige.’

‘Bhuel tá mise bréan díotsa ag rá liom seo a dhéanamh agus siúd a dhéanamh . . .’

Bíonn baill teaghlaigh ag argóint agus ag achrann lena chéile ó am go ham ach is féidir na nithe seo a réiteach go measartha furasta

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad is cúis leis an raic sa teach sin?
- 2 Cad iad na hargóintí atá ag Áine?
- 3 Cad é do mheas ar an dóigh a gcaitheann Áine lena leasmháthair nuair a deir sí léi nach bhfuil cead aici fón póca a fháil?
- 4 Dá mba tusa Áine, conas a phléifeá leis an easaontas seo?
- 5 Cad é do mheas ar an dóigh ar láimhseáil Marion an t-easaontas?
- 6 Tabhair samplaí de chásanna eile a d’fhéadfadh achrann a tharraingt sa bhaile.

“Is minic nach mbíonn a fhios ag páistí sa lá atá inniu ann cé hé nó hí an duine atá ag déanamh bulaíocht orthu ar an idirlíon.”

Idirghníomhú an Phobail Áitiúil

EOCHAIRFHOCAIL:

idirghníomhú - *interaction*; séarachas - *sewage*; plan forbartha - *development plan*; fóillíocht - *leisure*; liúntas - *allowance*; comhairleoir - *councillor*; conláiste - *amenity*; brúghrúpa - *lobby group*; stocaireacht - *lobbying*; preasráiteas - *press release*; inmharthana - *viable*; An tSeirbhís Páirceanna Náisiúnta agus Fiadhúlra - *National Parks and Wildlife Service*; Príomhoifigeach Feidhmiúcháin - *Chief Executive Officer*; ionadaíocht - *representation*; aicmiú talún - *land zoning*; Ionad Léirithe - *Interpretative Centre*; leochaileach - *sensitive*

AG DEIREADH NA CAIBIDLE SEO BEIDH TÚ ÁBALTA:

- Plé a dhéanamh le fianaise, ar na héifeachtaí dearfacha agus diúltacha le forbairt i do cheantar áitiúil féin
- Sonraí uimhriúla a aimsiú agus a léirmhíniú a thaispeánann leithdháileadh áitiúil acmhainní bunúsacha agus patrúin neamhionannais
- Duine amháin agus institiúid amháin a bhfuil cumhacht agus tionchar acu ar shaol an lae inniu a aithint, agus ról gach ceann acu a mhíniú

Rialtas Áitiúil

Mar chuid de gach pobal áitiúil bíonn conláistí agus seirbhísí a úsáideann baill an cheantair go laethúil. Seo cuid de na saoráidí a d'fhéadfadh a bheith i do chomharsanacht féin:

- oifig poist
- stáisiún dóiteáin
- páirc phoiblí
- club spóirt
- linn snámha
- carrchlós
- stáisiún gardaí
- leabharlann.

Cuireann na Comhairlí Contae saoráidí mar linnte snámha ar fáil don phobal

Údaráis Áitiúla

Dualgais de chuid an údaráis áitiúil is ea a lán de na seirbhísí a úsáidimid gach lá a chur ar fáil, ar nós cuairt a thabhairt ar an bpáirc phoiblí.

Ní bhíonn an t-eolas céanna ag an rialtas náisiúnta atá lonnaithe sa Dáil faoi riachtanais ceantair is a bhíonn ag na daoine a chónaíonn sa cheantar, mar sin tugann an córas dhá shraith rialtais seo, .i. rialtas áitiúil agus rialtas náisiúnta, deis do dhaoine a mianta a chur in iúl agus tionchar a bheith acu ar athruithe a rachaidh chun tairbhe dá bpobal.

Loch Pheadair, páirc phoiblí i mbaile Mhuineacháin

Tá freagracht ar na húdaráis áitiúla i leith:

- tithíocht agus foirgníocht
- iompar agus sábháilteacht bóithre
- soláthar uisce agus séarachas
- cosaint an chomhshaoil, aibhneacha, locha, aer agus fothram san áireamh
- fóillíocht (*leisure*) agus acmhainní
- pleanáil
- cóiríocht a chur ar fáil do Thaistealaithe
- soilse sráide a chur ar fáil
- glanadh sráideanna agus cosc a chur le caitheamh bruscair.

Cé a Reáchtálann an Rialtas Áitiúil?

Comhairleoirí Contae agus Príomhoifigigh Feidhmiúcháin a reáchtálann an rialtas áitiúil. Tá siadsan freagrach don Aire Comhshaoil agus Rialtais Áitiúil. Toghann muintir an cheantair na comhairleoirí áitiúla gach cúig bliana. Bíonn cuid mhaith de na comhairleoirí áitiúla ina mbail de pháirtithe polaitiúla agus úsáideann siad an taithí a fhaigheann siad sa rialtas áitiúil chun dul ar aghaidh chuig an rialtas náisiúnta, is é sin go dtoghtar ina dTeachtaí Dála iad.

Is féidir le duine ar bith os cionn ocht mbliana déag d'aois dul san iomaíocht. Post deonach is ea é: ní fhaigheann siad aon tuarastal. Tugtar líuntas (*allowance*) bliantúil dóibh, áfach, chun íoc as nithe ar nós costais taistil, táillí teileafóin agus postais.

Cothaíonn comharsana spiorad maith pobail in eastáit tithíochta go minic nuair a chuireann siad aithne ar a chéile

Bíonn cruinniú in aghaidh na míosa ag formhór na n-údarás áitiúil. Déantar cinnidh tábhachtacha ag na cruinnithe sin faoin méid atá le caitheamh i gceantar ar leith agus cé air a gcaithfear an t-airgead. Déanann na comhairleoirí (*councillors*) na cinntí sin trí vótáil.

Ós rud é gur poist pháirtaimseartha a bhíonn ag na comhairleoirí áitiúla, bíonn Príomhoifigigh Feidhmiúcháin (*Chief Executive Officers*) fostaithe go lánaimseartha chun cinntí na gcomhairleoirí a chur i gcrích.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cé chomh minic agus a thoghtar comhairleoirí?
- 2 Conas a thagann na húdaráis áitiúla ar chinntí?
- 3 Cé a chuireann cinntí na n-údarás áitiúil i bhfeidhm?
- 4 Cad chuige, dar leat, a mbeadh duine ag iarraidh a bheith ina chomhairleoir áitiúil?
- 5 Ainmnigh comhairleoir áitiúil as do cheantar féin.
- 6 Cad atá i gceist le plean forbartha?
- 7 Cad is brí le haicmiú talún?
- 8 Conas is féidir leat tionchar a imirt ar phlean forbartha do cheantair?
- 9 Cad chuige a rachadh duine chuig an mBord Pleanála?
- 10 Cad chuige a bhfuil gá le pleananna forbartha, dar leat?

“Dualgais de chuid an údaráis áitiúil is ea a lán de na seirbhísí a úsáidimid gach lá a chur ar fáil.”

Cé a Íocann as an Rialtas Áitiúil?

Cosnaíonn an rialtas áitiúil airgead. Íoctar as sin le:

- deontais ón rialtas náisiúnta
- deontais ón Aontas Eorpach
- airgead a bhailítear go háitiúil as nithe cosúil le méadair pháirceála agus táillí ó linnte áitiúla snámha agus ó leabharlanna
- airgead a bhailítear as cáin ghluaisteáin
- iasachtaí.

Cad is Plean Forbartha Ann?

Tá sé de dhualgas ar gach údarás áitiúil plean forbartha a ullmhú dá cheantar féin.

Úsáideann na Comhairlí Contae méadair pháirceála chun airgead a chruinniú isteach chun seirbhísí a chur ar fáil don phobal

Déantar sin gach cúig bliana de ghnáth. Bíonn topaicí mar seo a leanas i bplean forbartha:

- Forbairt ar cheantair atá imithe in ísle brí
- Forbairt agus feabhsúchán ar pháirceanna agus ar ionaid phoiblí
- Feabhsú bóithre
- Caomhnú ar fhoirgnimh stairiúla
- An cineál talún is ceart a úsáid do thithíocht, scoileanna, monarchana agus siopaí.

Bíonn cead pleanála de dhíth le haghaidh gach foirgnimh. Má easaontaíonn aon duine ar leith nó aon ghrúpa le cinneadh an údaráis áitiúil cead pleanála a thabhairt nó a dhiúltú, is féidir leo dul chuig an mBord Pleanála. Breathnóidh an Bord Pleanála ar an gcás arís. Tá sé de cheart ag gach duine a bheith páirteach sa phleanáil agus san fhorbairt atá le déanamh ina gceantar féin.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- Cad iad na saoráidí a úsáideann tú i do cheantar?
- Cad iad na saoráidí is tábhachtaí, dar leat, agus cad chuige?
- Cad iad na seirbhísí agus na conláistí a bheadh ar fáil sa phobal a thaitneodh leatsa?
- Cad iad na seirbhísí riachtanacha agus na saoráidí fóillíochta atá in easnamh i do bhaile dar leat?
- An féidir leat foirgnimh stairiúla atá i do cheantar a ainmniú?
- Cad iad na féilte a bhíonn ar siúl i do cheantar?

Agóidí in éadan pholasaí an rialtais chun táillí uisce a thabhairt

Brúghrúpaí

Déanann brúghrúpaí (lobby groups) iarracht brú a chur ar an rialtas le stocaireacht. Is féidir stocaireacht (lobbying) a dhéanamh ar na bealaí seo:

- scríobh chuig comhairleoir nó chuig TD áitiúil
- iarraidh ar dhaoine achainí a shíniú
- léirsiú nó agóid a eagrú, taobh amuigh den Dáil nó d'óifig chomhairle áitiúil
- dul i dteagmháil leis na meáin trí phreasráiteas (*press release*) a eisiúint
- agallaimh a lorg ar an raidió nó ar an teilifís.

Próiseas Forbartha Conspóideach

Is féidir leis an bpróiseas forbartha a bheith conspóideach i bpobal ar bith, mar an rud a shíleann duine amháin a bheith go maith don phobal, thiocfadh le duine eile a bheith ar mhalairt tuairime. Tarraingíonn cúinsí pleanála achrann i bpobal áitiúil ó am go ham. Thiocfadh le grúpaí éagsúla sa phobal tuairimí éagsúla a bheith acu faoin mbealach ar cheart forbairt a dhéanamh ar phíosa talún, mar shampla.

Téann na mílte daoine i mbun siúlóid an Dóchais agus an tSólais roimh bhreacadh an lae go bliantúil i mí Bealtaine chun airgead a chruinniú ar son na seirbhíse mearbhairshláinte, Pieta House.

Gníomhú leis an Stát

Tagann daoine agus pobail le chéile fosta chun idirghníomhú (*interact*) leis an rialtas náisiúnta faoi chásanna a bhfuil gach duine buartha fúthu, ach a bhféadfadh tuairimí éagsúla a bheith acu fúthu. Amanna ceistíonn pobail na cinntí a dhéanann an rialtas náisiúnta, agus i gcásanna eile oibríonn siad in éineacht leis an rialtas náisiúnta chun teacht ar an réiteach is fearr a oireann do gach duine.

Amanna cuireann saoránaigh in éadan na gcinntí a dhéantar ag an leibhéal náisiúnta. Tharlódh go ndéanadh comhlacht rialtais nó stáit beart éigin a mbeadh cuid de na saoránaigh ina éadan.

Seirbhís uiscetharrthála a sholáthar ag eagraíocht na Cosanta Sibhialta (*Civil Defence*) i mBaile Átha Cliath. Is eagraíocht dheonach agus reachtúil í a fhaigheann maoiniú ón Roinn Cosanta agus ón Chomhairle Contae.

Pobal ag Gníomhú

Tagann daoine éagsúla i bpobail le chéile mar gheall ar chúinsí a bhíonn ag cur as dóibh agus a mbíonn tionchar acu ar a saol. Is minic go gcuirtear grúpaí le chéile ag léiriú tuairimí éagsúla na ndaoine atá istigh sa phobal, agus déanann siad iarracht athrú a chur ar chúinsí a bhaineann leo.

CÁS-STAIDÉAR

BAGHCAT AR AN mBANC MAR AGÓID

Tá pobal in iarthar na hÉireann ag déanamh baghcait ar Bhanc na hÉireann mar agóid faoin gcinneadh a rinneadh, an brainse atá acu ar an mbaile a dhruim. Deir muintir Bhéal Easa i gCo. Mhaigh Eo go bhfuil siad ag druim a gcuntas. Dúirt dhá eagraíocht is fiche, atá ag déanamh ionadaíochta (*representing*) ar dhaonra 1,000, go raibh siad feargach faoin socrú nua.

Tá an beartas seo á chomhordú ag Comhairle Pobail Bhéal Easa. Dhruim an banc an fho-oifig i ndeireadh an Mhárta tar éis tríocha bliain, á rá nach raibh an tseirbhís inmharthana (*viable*) ó thaobh airgeadais de a thuilleadh.

Dúirt leaschathaoirleach na Comhairle Pobail gur thug Banc na hÉireann masla don phobal iomlán sa bhealach ar dhéileáil siad leis an druim, iad ag diúltú fiú ATM a chur isteach in ionad an bhrainse.

‘Féadfaidh an banc leanúint leis an raiméis faoi bhaincéireacht idirlín agus a bheith ag cuidiú linn gach bealach is féidir leis,’ a dúirt sé, ‘ní chuideoidh sé sin le pinsinéirí, le turasóirí ná leis an gcuid eile againn atá fágtha gan seirbhís. Mar chomhartha siombalach, tá sé i gceist ag muintir Bhéal Easa, tríd an bhfiche a dó ghrúpa pobail atá ag déanamh ionadaíocht orthu, a gcuntais le Banc na hÉireann a dhruim.

Faoi bhrat na heagraíochta ba m,haith leo a chur in iúl do chách gur chreid siad gur chaith an banc go dona leo. Ar an liosta grúpaí atá chun a gcuntas a dhruim tá Seirbhísí Sóisialta Bhéal Easa, Fondúireacht Ospíse Mhaigh Eo/Ros Comáin, Cluichí Pobail Bhéal Easa, Cumann Fhianna Fáil Bhéal Easa, Cumann Naomh Uinseann de Pól Bhéal Easa, Séipéal Naomh Mícheál agus an Brown Memorial Hall. Tá an pobal ag fanacht anois le freagra an bhainc ar an agóid.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cé mhéad grúpa as an bpobal atá páirteach sa ghníomhaíocht?
- 2 Cén saghas agóide atá siad a dhéanamh?
- 3 Cé a bheidh thíos le druidim an bhainc, dar leis na háitritheoirí?
- 4 Cad chuige a bhfuil siad ag druidim a gcuid cuntas sa bhanc?
- 5 Cé atá ag déanamh ionadaíocht ar thuairimí mhuintir Bhéal Easa?

Gaisce – Gradam an Uachtaráin

Is iomaí bealach ann chun páirt a ghlacadh i do phobal. Glacann daoine óga páirt ina bpobail féin ar fud na hÉireann agus duaiseanna buaite acu as a gcuid iarrachtaí. Ar na gradaim a bhronntar ar dhaoine óga tá Gaisce – Gradam an Uachtaráin ar an gceann is iomráití.

Is é Gaisce an gradam náisiúnta dúshlán a thugann Uachtarán na hÉireann do dhaoine óga atá idir cúig bliana déag agus cúig bliana fichead d'aois. An aidhm atá leis an ngradam daoine óga a ghríosú chun dúshlán a leagan amach dóibh féin agus é a bhaint amach i gceithre réimse éagsúla:

- Páirtíocht sa phobal
- Scileanna pearsanta, m.sh. scileanna nua ríomhaireachta a fhoghlaim
- Caitheamh aimsire fisiciúil, m.sh. spóirt foirne
- Imeachtaí eachtracha, m.sh. turas rothair a phleanáil.

Mic léinn Idirbhliana ag glacadh páirt sa turas eachtraíochta mar chuid den ghradam 'Gaisce'

Muineachán mar sheaimpíní mionúr Chraobh Peile Uladh 2013 – an chéad Chraobh Uladh buaite acu ó bhí 1945 ann. Is pobal láidre iad foirne spóirt agus cumainn spóirt ar fud na tíre

Tá trí chineál gradaim ar fáil: cré-umha, airgead agus ór. An dúshlán a bhíonn i gceist go mbíonn gach duine ag iarraidh an iarracht is fearr atá aige féin a bhaint amach. Ní bhíonn na comhpháirtithe in iomaíocht lena chéile. Dírítear ar an iarracht agus ar an am a chuirtear isteach ann. Bíonn réimse leathan scoileanna agus clubanna sa tóir ar an ngradam.

GRÚPA GNÍOMHAÍOCHTA NA BOIRNE

Ceantar aolchloiche is ea Boirinn i gContae an Chláir agus tá cáil idirnáisiúnta air mar gheall ar an bhfásra agus ar na hainmhithe atá san áit. Measadh go raibh an ceantar chomh tábhachtach sin is gur mhol An tSeirbhís Páirceanna Náisiúnta agus Fiadhúlra (*National Parks and Wildlife Service*) go ndéanfaí tearmann dúlra de.

D'fhógair an rialtas plean chun Páirc Náisiúnta a bhunú in iardheisceart Bhoirne. Ina theannta sin, fógraíodh plean chun Ionad Léirithe (*Interpretative Centre*) a thógáil i gceartlár an cheantair sin. Cé gur chuir muintir an Chláir fáilte roimh an bplean do Pháirc Náisiúnta, bhí imní ar a lán acu faoin suíomh a bhí roghnaithe don ionad léirithe ar an ábhar go dtabharfadh ionad dá leithéid a lán cuairteoirí isteach gach bliain agus go ndéanfadh sé sin dochar don timpeallacht leochaileach (*sensitive*) sa cheantar.

An Dolmain ar an Bhoireann

Dá thoradh sin glaoth cruinniú poiblí le chéile chun imní na ndaoine, go scríosfaí ionad tábhachtach agus go gcuirfí ceantar iomlán Bhoirne i mbaol de bharr na forbartha, a léiriú.

As an gcrúinniú sin a bunaíodh Grúpa Gníomhaíochta Bhoirne. Sa ghrúpa sin bhí feirmeoirí áitiúla, múinteoirí, ceardaithe, daoine dífhostaithe, lucht saothair agus dochtúirí. An phríomhaidhm a bhí acu feachtas a eagrú chun an t-ionad léirithe a aistriú chuig suíomh eile a bheadh níos oiriúnaí agus a bheadh gar do bhaile nó istigh ann ar bhruach Bhoirne, chun déileáil níos fearr leis an líon cuairteoirí a mbeifí ag súil leo. Rinne siad agóid ar mhórán bealaí.

Fuair siad tacaíocht dá dtuairim ó gach grúpa timpeallachta in Éirinn, Cumann Fiadhúlra na hÉireann agus Earthwatch ina measc, mar aon lena lán daoine aonaracha ar nós Éamon de Buitleir, Seamus Heaney agus baill den ghrúpa U2. In ainneoin a bhfeachtais, leanadh ar aghaidh leis an obair nó gur stopadh é tar éis don ghrúpa cás sibhialta a thabhairt ina éadan san Ardchúirt agus sa Chúirt Uachtarach.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad é an tábhacht a bhaineann le ceantar Bhoirne?
- 2 Cad chuige ar shocraigh cuid de mhuintir an Chláir tús a chur le Grúpa Gníomhaíochta Bhoirne?
- 3 Cén saghas daoine a bhí páirteach sa ghníomhaíocht?
- 4 Cén príomhaidhm a bhí ag a bhfeachtas?
- 5 Ainmnigh cuid de na heagraíochtaí nó na daoine cáiliúla a thacaigh lena gcás.
- 6 Cad é an rinne na daoine chun stop a chur leis an obair thógála ar an suíomh?

Tábhacht an Uisce

EOCHAIRFHOCAIL:

cnoic oighir - *icebergs*; fionnuisce – *freshwater*; fiadhúlra - *wildlife*; triomach - *drought*; dromchla - *surface*; ithir - *soil*; bogach - *swamp*; gaineamhlach - *desert*; oighearchlúid - *ice sheet*; oighear shruthanna – *glaciers*; galuisce - *water vapour*; oitir-oighir - *ice-shelf*; easáitiú - *displacement*; leathsféar theas - *southern hemisphere*; camras - *human waste*; sciodar - *slurry*; cuideachta leathstáit - *semi state company*; saoráid cóireála - *treatment facility*; geilleagrach - *economic*; fógra uisce fiuchta - *boiled water notice*; déine - *austerity*

AG DEIREADH NA CAIBIDLE SEO BEIDH TÚ ÁBALTA:

- Scrúdú a dhéanamh ar chás-staidéir nó fianaisí pearsanta daoine atá ag fulaingt de bharr bochtaineachta nó neamhionannais i gcomhthéacsanna agus i dtíortha difriúla agus ar an dóigh a bhfuil siad ag oibriú chun na deacrachtaí atá acu a shárú
- Tuairim eolasach a chur in iúl faoi bhunchúiseanna na bochtaineachta, idir áitiúil agus dhomhanda
- Duine amháin nó institiúid amháin a bhfuil cumhacht agus tionchar acu ar shaol an lae inniu a aithint, agus an ról atá aige a mhíniú
- Anailís a dhéanamh ar shaincheist nó ar dhúshlán domhanda amháin, faoi na ceannteidil seo a leanas: cúiseanna, iarmhairtí, tionchar ar shaol daoine agus réitigh fhéidearth

Is é an t-uisce an t-ábhar is tábhachtaí dá bhfuil againn sa 21ú haois – ó shilíní (*trickles*) beaga i limistéir áirithe san Afraic, áit a gcuireann an triomach as dóibh, go dtí na cnoic ollmhóra oighir (*icebergs*) san Antartach go dtí tonnta móra agus aigéin chumhachtacha an domhain. Bíonn tionchar ag gluaiseacht agus sníomh (*flow*) an uisce orainn go léir.

Ní féidir le haon chineál beatha ar domhan maireachtáil gan uisce. Bealach amháin chun a chinntiú go mbeimid inár maoir fhreagracha ar an bpláinéad ná cinntiú go mbíonn na soláthairtí uisce glan.

Úsáid an Uisce

Úsáideann gach Éireannach 150-250 lítear d'uisce in aghaidh an lae, ach ní óltar ach dhá lítear de sin.

Úsáideann duine amháin sa Chéinia ceithre lítear uisce gach lá ach úsáideann duine atá ag cur faoi i Nua Eabhrac 680 lítear. Tháinig titim de 30% ar an méid uisce atá ar fáil d'aon duine amháin ar domhan ó bhí 1970 ann.

Cailín óg ón Afraic ag ól amach as sconnna uisce (siombail ar ghanntanas an uisce)

Bhí ola chomh luachmhar sin sa cheathrú dheireanach den aois seo chuaigh thart gur baisteadh 'an t-ór dubh' mar ainm uirthi. San 21ú aois tugtar aitheantas don uisce mar an 't-ór leachtach'. Sníonn abhainn na Níle san Afraic trí ocht dtír dhifriúla óna foinse i mBurundi go dtí go ritheann sí amach san fharraige san Éigipt agus taoscann sí an deichiú cuid den Afraic. Bíonn an scéal maidir le dáileadh agus úsáid an uisce éagsúil ó áit go háit ar fud na cruinne.

Ganntanas

Tá ceithre oiread daoine anois ann seachas mar a bhí deich mbliana ó shin nach féidir leo uisce glan a fháil le hól. Tá uisce riachtanach do gach saghas beatha ar domhan, ón mbaictéar is lú go dtí an fhorbairt theicneolaíoch is sofaisticiúla dá bhfuil ann.

Is acmhainn theoranta, leochaileach í fionnuisce (*freshwater*), atá riachtanach don bheatha, don fhorbairt agus don timpeallacht. Ba chóir go mbeadh forbairt an uisce bunaithe ar chur chuige ina mbeadh lucht úsáidte, lucht pleanála, agus lucht rialtais rannpháirteach ag gach leibhéal. Tá luach eacnamaíoch ag an uisce sa leas leathan is féidir a bhaint as agus ba chóir go dtabharfaí aitheantas dó mar shochar eacnamaíoch.

“Tá ceithre oiread daoine anois ann seachas mar a bhí deich mbliana ó shin nach féidir leo uisce glan a fháil le hól.”

Corp Johnny Clarke á thabhairt chuig cré na cille ar leantóir le tarracóir i gCo. Longfoirt agus an talamh thart timpeall uilig faoi uisce le linn drochstoirme.

Ár Soláthar Uisce

Tá uisce ar cheann de na hacmhainní is luachmháire ar domhan. Cosúil le cosaint aibhneacha, lochanna agus farraigí, tá sé millteanach tábhachtach go mbeadh teacht againn ar uisce glan óil.

Le blianta beaga anuas, tá fadhbanna le truailliú uisce de bharr na tionsclaíochta agus na talmhaíochta. Tá fadhbanna ann fosta a bhaineann le ganntanas uisce agus le cur amú uisce, chomh maith le contúirt na dtuile. Is féidir le gnáthóga uisce don fhiadhúlra (*wildlife*) a bheith i mbaol fosta.

Ní thuigeann bunadh na hÉireann tábhacht an uisce mar go bhfuil flúirse uisce thart orainn

Flúirse Uisce

Ní thuigeann bunadh na hÉireann tábhacht an uisce mar go bhfuil flúirse uisce thart orainn. Ní fada uainn riamh an fhoinsé uisce is cóngaraí dúinn, pé acu sconná, abhainn, sruthán, loch nó foinse éigin eile í. Ní chuirfeadh sé ach aistear cúpla bomaite orainn, fiú, chun foinse ghlan uisce a aimsiú. Tá an t-uisce riachtanach dár mbeatha. Ní mhairfimis níos mó ná trí nó ceithre lá gan é.

Is féidir mórchuid áiteanna ar domhan a chur i gcodarsnacht le hÉirinn, áiteanna ina mbíonn ar dhaoine, mná agus páistí go háirithe, aistir fhada a shiúl chun uisce a fháil. Sa bhliain 2000 bhí breis is dhá bhilliún duine, 30% de dhaoine an domhain, nach raibh teacht acu ar uisce glan.

I ndeireadh ama bíonn ar chuid mhór daoine uisce truaillithe a úsáid, rud a bhíonn mar chúis mhór galair is báis. Is fíric scanrúil í go bhfaigheann ceathrar páistí bás gach bomaite ar fud an domhain de bharr galar a bhíonn ceilte san uisce.

Obair Ban

In áiteanna iargúlta taobh amuigh d'Addis Ababa, príomhchathair na hAetóipe, mar shampla, caitheann mná an oiread sin ama gach lá le linn shéasúr an triomaigh (*drought*) ag siúl na mílte fada don tobar nó don pholl uisce is cóngaraí gur beag am nó fuinneamh a bhíonn fágtha acu d'aon obair eile.

Nuair a chuirtear uisce glan ar fáil do phobail atá ag forbairt, ní amháin go ngearrann sé siar ar an méid ama a chaitheann mná ag taisteal le haghaidh uisce ach níos tábhachtaí fós, laghdaíonn sé go suntasach baol an ghalair agus an bháis. Nuair a bhíonn na mná saor ó shiúlóidí fada ag cuardach uisce, bíonn breis ama acu le caitheamh ag obair sna páirceanna, ag tabhairt aire dá bpáistí agus ag tuilleamh airgid.

Bean in áit iargúlta taobh amuigh d'Addis Ababa san Aetóip ag líonadh buicéid le huisce

Staitisticí

Tá 95% d'uisce an domhain druidte isteach go ceimiceach sa charraig. Is uisce farraige 97% den 5% eile. Uisce is ea breis agus 71% de dhromchla na cruinne. B'iad cúrsaí na n-aibhneacha agus gluaiseacht an oighir ba mhó a leag amach an cruth agus an déanamh atá ar dhromchla (*surface*) na cruinne anois (sléibhte, gleannta, machairí, srl).

Ní féidir bia a thairgeadh ach ar 30%-35% den ithir (*soil*) toisc a oiread sléibhte, bogach (*swamps*), gaineamhlach (*desert*), srl. atá ar dhromchla na cruinne. Bíonn trí lítear uisce de dhíth chun na fiacra a scuabadh, 40 lítear de dhíth le haghaidh cithfholctha, 80 lítear de dhíth le haghaidh folctha agus 10 lítear de dhíth chun an leithreas a shruthlú.

Cá bhfuil an t-uisce?

Is é an tAigéan Ciúin an t-aigéan is mó ar domhan. Clúdaíonn sé 35% de dhromchla na cruinne. Tá níos mó ná 75% den uisce ar fad atá ar tír reoite ina oighearchlúideacha (*ice sheets*) agus ina oighearshruthanna (*glaciers*).

Tá thart ar 22% den uisce bailithe faoi dhromchla na cruinne (uisce talún). Tá méid beag de le fáil sna lochanna agus sna haibhneacha (0.017% den ollmhéid). Cé nach bhfuil ach 0.001% de ina ghaluisce (*water vapour*), gan é ní bheadh aon bheatha ar tír. Ní hí an cheist is mó í an méid uisce atá ar fáil ar domhan (cé go bhfuil sé sin ag dul i laghad de bharr truaillithe), ach an mbeidh daoine ábalta teacht air sna láithreacha ina bhfuil sé?

Caipín an Oighir

San Antartach d'imigh oitir-oighir (*ice-shelf*), a bhí chomh mór le Luxemburg, le sruth (*came adrift*) ón tír mhór. Bhí sí ansin le 12,000 bliain agus níor ghlac sé ach 35 lá uirthi titim as a chéile. Dar le lucht na timpeallachta is sampla scanrúil é seo de charnadh gáis cheaptha teasa (*build-up of greenhouse gases*).

Má leanann an oighearchaidhp uirthi ag leá ag ráta an lae inniu imeoidh sciar mhór de thalamh na Banglaidéise faoi uisce taobh istigh d'achar gairid. Déanfaidh sé sin easáitiú nó díláithriú (*displacing*) ar na milliúin duine agus beidh an t-achar talún atá ar fáil chun bia a thairgeadh do dhaonra atá ag fás faoi bhagairt.

Oighearshruth mór le rá san Airgintín a mheallann neart turasóirí

Tuillte Brisbane 2011 nuair a fágadh 28,000 teach faoi uisce - an tubaiste nádúrtha ba mheasa riamh in Queensland, an Astráil

Dá mbeadh an t-oighear ar fad leáite?

Tá léarscáil idirghníomhach foilsithe ag an *National Geographic* a thaispeánann cad a tharlódh dá mbeadh an t-oighear tíre ar fad leáite. Bheadh ardú de 66 méadar ar leibhéal na farraige agus bheadh tionchar mór aige sin ar cheantair chósta timpeall an domhain.

Bheadh tionchar mór ag an ardú i leibhéal na farraige ar Éirinn, agus dhá dtrian de Chúige Chonnachta faoi uisce. Bheadh tionchar mór fosta ar oirthear na Breataine, an Ísiltír agus an Danmhairg fosta. Sa tSín, bheadh talamh ina bhfuil 600 milliún duine ina gconáí ann faoi láthair faoi uisce.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad iad na fadhbanna a bhaineann le huisce?
- 2 Cad chuige nach dtuigeann bunadh na hÉireann tábhacht an uisce?
- 3 Cad iad na fadhbanna a bhaineann le bailiú uisce san Afraic
- 4 Cá bhfuil teacht ar an uisce?
- 5 Cad é a tharlódh dá mbeadh an t-oighear ar fad leáite?
- 6 Cén dóigh a bhfuil uisce chomh luachmhar is atá sé?

Úsáidtear 1,000 lítear uisce chun carr amháin a ní

Uisce curtha amú?

I dtíortha forbartha tionsclaíochta an domhain baintear úsáid as 60-80% den uisce le haghaidh cúrsaí tionsclaíochta. I dtíortha atá fos ag forbairt ní úsáidtear ach 10% ar an dóigh sin.

Úsáidtear 1,000 lítear uisce chun carr amháin a ní. Úsáidtear 9 lítear uisce i ndéantús barra seacláide amháin. Thiocfadh uisce glan sábháilte a chur ar fáil do bhiliún duine ar chostas a bheadh níos lú ná an méid a chaitheann an domhan anois ar armáil laistigh de 90 uair a chloig.

Cad chuige nach miste leis an oiread sin daoine faoi fhadhbanna a bhaineann le huisce? Is i dtíortha sa leathsféar theas (*southern hemisphere*) is mó atá laghdú tagtha ar an méid uisce glan atá ar fáil agus measann muidne gur fada ó bhaile uainn an fhadhb sin cé go mbaineann sé go díreach linn. Eascraíonn an dóigh a gcaithimid leis an timpeallacht ó dhearcadh a bhí ann 50 bliain ó shin nuair a ceapadh gur acmhainn gan teorainn a bhí san uisce.

Caomhnú Uisce

I measc na nithe a shileann isteach inár n-aibhneacha agus inár bhfarraigí tá camras (*human waste*) ó bhailte agus ó chathracha, sciodar (*slurry*) agus leasacháin cheimiceacha ó fheirmeacha, agus fuílleach ceimiceach as monarchana.

De thoradh na gcineálacha truaillithe sin fásann algaí agus baictéir, agus ídíonn siad sin an ocsaigin atá de dhíth ar éisc le maireachtáil. Tá fuílleach tocsaineach nimhiúil don bheatha mhuirí agus cuireann sé tinneas ar dhaoine chomh maith. Is féidir le gach duine againn iarrachtaí a dhéanamh chun uisce a chaomhnú trí:

- sconnáí atá ag sceitheadh uisce a dheisiú
- cith a thógáil in ionad folcadáin
- gan an t-inneall níocháin nó an miasniteoir a úsáid go mbíonn sé lán
- gan an t-uisce a fhágáil ag rith fad a bhíonn tú ag ní do chuid fiacra.

Tonnra ag briseadh ar an trá ag luí na gréine

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad é an mhí-úsáid agus an truailliú a dhéantar ar uisce i gcúrsaí tionsclaíochta?
- 2 Ainmnigh roinnt de na nithe a shileann isteach inár n-aibhneacha?
- 3 Cad é a tharlaíonn de thoradh an truaillithe?
- 4 Déan liosta de na bealaí éagsúla a úsáideann tú uisce i rith an lae.
- 5 An féidir leat smaoineamh ar bhealaí eile chun uisce a chaomhnú?
- 6 Mol bealaí ina bhféadfaí laghdú a dhéanamh ar an méid uisce (sa bhaile agus ar scoil) nach n-úsáidtear ach aon uair amháin sula scaoiltear amach sa draein é.

Uisce Éireann

Tugadh córas nua táillí uisce tí isteach in 2014 do thithe atá nasctha le soláthar uisce poiblí nó le seirbhísí fuíolluisce poiblí. Riarann Uisce Éireann, an t-údarás náisiúnta seirbhísí uisce, na táillí. Bhí siad na táillí iontach conspóideach ó thús agus ní fios cén todhchaí a bheas leo.

Rinne an rialtas an cinneadh chun áis uisce poiblí a bhunú chun ceannas a ghlacadh ar sholáthar agus oibriú seirbhísí uisce ó údarais áitiúla. In 2013, bunaíodh Uisce Éireann mar chuideachta thráchtála leathstáit (*semi state company*) agus mar fhochuideachta de chuid Ervia (Bord Gáis Éireann roimhe seo). Le héifeacht ó thús 2014, aistríodh an fhreagracht as seirbhísí uisce a sholáthar ó na húdarais áitiúla go dtí Uisce Éireann.

Mainistir na Corann, Co. Chorcaí faoi uisce

Ní mhairfimis níos mó ná trí nó ceithre lá gan uisce

Cuspóirí Uisce Éireann

- 1 Uisce óil glan agus sábháilte a chur ar fáil do gach duine, rud a fhágfaidh nach mbeidh ar theaghlaigh uisce a fhliuchadh chun uisce óil a fháil sa todhchaí.
- 2 Gach fuíolluisce a chóireáil sula scaoiltear é ar ais isteach sa chomhshaol ionas nach bpumpáiltear amhchamras (*raw sewage*) amach sna haibhneacha agus ar na tránna.
- 3 Ligeann uisce a laghdú ar fud an líonra chun 20 milliún lítear uisce á shábháil go laethúil.
- 4 Laghdú €1 billiún a bhaint amach thar seacht mbliana den chostas a bhaineann le seirbhísí uisce a chur ar fáil.
- 5 A chinntiú go mbíonn dóthain acmhainne ann chun uisce agus fuíolluisce a chóireáil ar mhaithe le forbairt gheilleagrach (*economic*) agus shóisialta a éascú.

Deir Uisce Éireann go bhfuil 100 ceann de shaoráidí cóireála (*treatment facilities*) uisce agus fuíolluisce ar fud na tíre á bhforbairt agus á n-uasghrádú acu. Bhain siad na fógraí uisce fiuchta (*boiled water notices*) de bhreis agus 5,000 teach, rud a fhágann go bhfuil uisce glan óil acusan ó shin. Ní bhíonn an oiread céanna uisce ag dul amú anois ó dheisigh siad 750 km de phíobobair uisce.

Cur in aghaidh na dtáillí uisce

Ionsaíodh oibrithe agus dódh veaineanna de chuid Uisce Éireann agus iad i mbun oibre in áiteanna éagsúla ar fud na tíre. Ghlac os cionn 120,000 duine páirt i léirsithe mórtimpeall na hÉireann deireadh seachtaine amháin lena míshástacht a léiriú faoi na táillí uisce.

Chothaigh lear mór rudaí buaireamh i measc an phobail: táille a íoc ar sholáthar nach raibh ar chaighdeán sásúil agus córas íocaíochta bónais d'fhostaithe an chomhlachta, mar shampla. Níor íoc ach 46% den daonra a gcuid billí. Bhí an ceathrú cuid de theaghlaigh na tíre nár chláraigh, fiú. Ceannaíonn ‘custaiméirí’ earraí mar is mian leo i siopaí nó ar líne. Ní hionann agus ‘custaiméirí’ iad daoine a ólann uisce, a réitíonn béile le huisce, agus a níonn a lámha le huisce. Níl aon rogha ann ach uisce a úsáid agus níl aon rogha ann ach íoc as. Dá n-éireodh urlabhraithe Uisce Éireann as a bheith ag tabhairt “custaiméirí” ar an bpobal, b'fhéidir go maolófaí ar chantal agus ar mhíshásamh na ndaoine.

Na mílte daoine ag mairseáil ar shráideanna Átha Cliath ag cur in eadán na dtáillí uisce

Baill foirne de chuid Uisce Éireann ag cur isteach méadar uisce

Éireann agus an rialtas i dtrioblóid - ní mar gheall ar an bhfeachtas agóide in aghaidh táillí uisce ach mar gheall ar easpa airgid.

Deir Uisce Éireann go mbeidh caiteachas €2.3bn de dhíth orthu, ar a laghad idir seo agus 2021 chun soláthar uisce an stáit a ghlanadh agus a fheabhsú ach ní fios dúinn an bhfuil an meastachán seo cruinn. Ní bheidh an rialtas reatha ábalta €2.3bn ná baol air a chaitheamh ar fheabhsú an chórais.

Cáin Bhreise

Dhírigh naimhdeas nimhneach phobal na hÉireann don déine (*austerity*) isteach ar na táillí uisce agus dhiúltaigh daoine íoc ar an ábhar go raibh siad bréan den déine. Is cosúil nach raibh an pobal sásta glacadh leis an ualach breise seo agus gur tuigeadh dóibh nach raibh ann ach cáin bhreise sa mhullach ar na cánacha eile go léir a gearradh ar ghnáth-oibrithe le linn chliseadh an gheilleagair.

Mura dtagann ardú suntasach ar an gcéatadán atá toilteanach íoc as a soláthar uisce, beidh Uisce

**“Dhírigh naimhdeas
nimhneach phobal na
hÉireann don déine
isteach ar na táillí uisce
agus dhiúltaigh daoine
íoc ar an ábhar go
raibh siad bréan den**

Dobharshaothrú (*aquaculture*) sa Téalainn

Cuireadh táillí uisce ar fionraí ar feadh tréimhse 9 mí ar a laghad faoi shocrú idir Fine Gael agus Fianna Fáil chun rialtas mionlaigh a bhunú i mí na Bealtaine 2016. Moladh sa phlean go gcoinneofaí Uisce Éireann mar eagrais ach go ndéanfaidh coimisiún Oireachtais athbhreithniú iomlán ar an múnla bailithe táillí sula gcuirfí moltaí nua faoi bhráid na Dála.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad chuige ar bunaíodh Uisce Éireann?
- 2 Cad é an mhaith a rinne an comhlacht ó bunaíodh é?
- 3 Cad iad na dóigheanna a léirigh muintir na hÉireann go bhfuil siad in éadan na dtáillí uisce?
- 4 Cad chuige a raibh daoine chomh naimhdeach sin ina n-éadan?
- 5 Cad chuige a bhfuil seans ann go mbeidh deacrachtaí móra ag Uisce Éireann amach anseo?
- 6 Cén socrú is deireanaí a rinneadh maidir le táillí uisce?

Tíortha i mBéal Forbartha

EOCHAIRFHOCAIL:

sláinteachas - *hygiene*; bonneagar – *infrastructure*; bithbhreosla - *biofuel*; idirspleáchas - *interdependence*; trádáil dhomhanda - *global trading*; domhandú - *globalization*; corparáid ilnáisiúnta - *multinational corporation*; siopa allais - *sweat shop*; líomhain - *allegation*; sciobadh talún - *land grab*; Olltáirgeacht Náisiúnta - *Gross National Product*; Roinn Gnóthaí Eachtracha - *Department of Foreign Affairs*; tabhartas - *donation*; sláintíocht - *sanitation*; breiseán - *additive*; éagothroime ghnéis - *sexual inequality*; féinchothaitheach - *self-sufficient*; láimhdeachas - *turnover*; creimeadh ithreach - *soil erosion*; foraoisiú – *afforestation*; córas uiscithe – *irrigation*; caimiléireacht - *dishonesty*; díscríobh - *write off*; taismeach *casualty*; duine díláithrithe – *displaced person*

AG DEIREADH NA CAIBIDLE SEO BEIDH TÚ ÁBALTA:

- Scrúdú a dhéanamh ar chás-staidéir nó fianaisí pearsanta daoine atá ag fulaingt de bharr bochtaineachta nó neamhionannais i gcomhthéacsanna agus i dtíortha difriúla agus ar an dóigh a bhfuil siad ag oibriú chun na deacrachtaí atá acu a shárú
- Tuairim eolasach a chur in iúl faoi bhunchúiseanna na bochtaineachta, idir áitiúil agus dhomhanda
- Duine amháin agus institiúid amháin a bhfuil cumhacht agus tionchar acu ar shaol an lae inniu a aithint, agus ról gach ceann acu a mhíniú
- A mheas cén dóigh is féidir leat cuidiú i leith dúshlán amháin atá roimh an domhan san am i láthair
- Sonraí uimhriúla a aimsiú agus a léirmhíniú a thaispeánann leithdháileadh domhanda acmhainní bunúsacha agus patrúin neamhionannais

Bíonn tréithe faoi leith ag tíortha an Tríú Domhan: leibhéal fíoriséal gníomhaíochta sa gheilleagar; bonneagar (infrastructure) teoranta; easpa litearthachta; seirbhísí easnamhacha leasa shóisialta agus droch-chaighdeán sláinteachais (hygiene). Tá an chuid is mó den Áis, den Afraic agus de Mheiriceá Theas i mbéal forbartha. Tugtar an Tríú Domhan orthu seo chomh maith. Cuid den chúis atá leis an mbochtaineacht i gcuid mhaith tíortha atá i mbéal forbartha, áit nach mbíonn na bunriachtanais ná na bunchearta le fáil ag daoine, ná na fiacha atá ar na tíortha iad féin.

Tá géarghá ag tíortha an tríú domhan le cuidiú ó thíortha forbartha – chun faoiseamh a thabhairt dóibh ó thubaistí móra, mar ghorta, tuilte agus creathanna talún agus chun a ngeilleagar féin a fhorbairt.

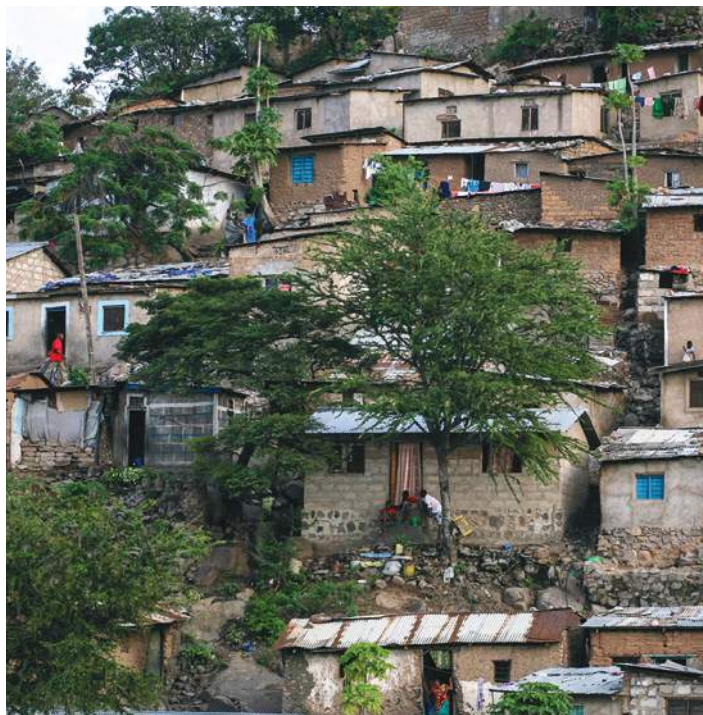
Géarchéim Bia

Tá tionchar ag ganntanas bia ar thíortha i mbéal forbartha ar feadh na gcéadta bliain ach tá an ghéarchéim reatha seo sa soláthar bia ag titim amach níos sciobtha ná mar a tharla cheana agus tá tionchar níos tubaistí aige ná mar a bhí riamh. Ó 2005 tá praghas an bhia ardaithe 80%.

“Tá an chuid is mó den Áis, den Afraic agus de Mheiriceá Theas i mbéal forbartha.”

Páistí san Aetóip ag cur smidh orthu féin roimh theacht na dturasóirí

Tithe beaga timpeallaithe ag na cnoic sa Tansáin ar imeall Loch Victoria

Cad chuige an ganntanas bia?

- **Méadú i gcostas breosla** a chiallaíonn go bhfuil sé daor bia a sheachadadh agus feirm a rith.
- **Méadú in éileamh bia** i náisiúin cosúil leis an tSín agus an India.
- **Tubaistí nádúrtha** a scriosann bairr ar fud an domhain.
- **Méadú i mbithbhreosla.** Déantar bithbhreosla (*biofuel*) as plandaí agus tá éileamh mór ag teacht air. Táirtgear bithbhreosla as plandaí cosúil le harbhar. Má théann soláthar bia síos bíonn sé níos deacra ag daoine sna tíortha sin teacht ar an mbia agus íoc as.
- **Triomach, (drought)** a chiallaíonn nach féidir le barraí fás. Fágann sé seo go n-ardaítear costas an bhia atá ar fáil agus go minic ní bhíonn a dhóthain airgid ag daoine chun an bia a cheannach.
- Tá **fiacha móra** ar go leor tíortha le bainc agus tíortha eile. Mar shampla, fágann fiacha móra na hAetóipe muintir na tíre sin sainithe i mbochtanas agus ag streachailt chun bia a chur ar fáil dá dtír.
- Go minic scriosann **cogadh** talamh agus bíonn sé costasach don rialtas. Cuireann na tosca seo leis an ngéarchéim bia.

Mná ó Vítneam ag obair go dian ag bailiú salainn

Céard is idirspiléachas ann?

Ciallaíonn idirspiléachas go gcaitheann gach duine comhoibriú le chéile chun an saol a dhéanamh níos fearr do gach duine. Ciallaíonn sé sin a bheith ag déanamh cinntí freagracha mar dhaoine aonair, mar náisiúin agus mar chuid den phobal domhanda. Is sampla den idirspiléachas é (*interdependence*) go bhfuil Éire ag brath ar thíortha forbartha le haghaidh go leor dár mbia agus dár n-éadach.

Braitheann daoine sna tíortha forbartha orainne chun ár gcuid bia agus éadaigh a cheannach uathu ionas gur féidir leo maireachtáil. Tagann an chuid is mó de na hearraí a úsáideann muid in Éirinn ó thíortha eile, mar shampla, bia, éadach agus teicneolaíocht. Trádáil dhomhanda (global trading) a thugtar air sin. Tá buntáiste dearfach ag gach duine as an trádáil dhomhanda.

Domhandú

Ciallaíonn domhandú (*globalization*) gur féidir le trádáil, taisteal, earraí, smaointe, cultúr agus daoine bogadh go saor trasna teorainneacha náisiúnta. Ní féidir bogadh go saor ar fad thar na teorainneacha atá ar fud an domhain ach tá méadú ag teacht ar an domhandú. Caithfidh gach duine ar domhan a thuiscint go mbraitheann gach duine ar a chéile. Próiseas dearfach is ea an domhandú ar an ábhar go gcosnaíonn sé daoine ó mhíchothromaíocht agus ó leithcheal.

Trádáil Dhomhanda

Tá an chuid is mo den trádáil dhomhanda rialaithe ag comhlachtaí móra ar a dtugtar corparáidí ilnáisiúnta (multinational corporations). Comhlachtaí iad seo a bhfuil monarchana agus oifigí acu in níos mó ná dhá thír. Bíonn ceanncheathrúna na gcomhlachtaí seo i dtíortha forbartha ach bíonn a gcuid táirgí á dtáirgeadh acu i dtíortha níos boichte ina mbíonn an costas saothair níos ísle, cáin níos ísle agus ina mbíonn na dlíthe a bhaineann le coinníollacha oibre níos laige.

Tá na comhlachtaí seo iontach saibhir agus iontach cumhachtach, mar shampla, tá ceannas ag ceithre chomhlacht caife ar beagnach leath de ghnó caife an domhain. Tá cumhacht ollmhór ag comhlachtaí cosúil le Primark agus Nike ar thíortha atá i mbéal forbartha.

Siopaí Allais Nike

Tá stair fhada ag Nike a bheith ag úsáid siopaí allais (sweat shops) in áiteanna cosúil le an Indinéis, an tSín agus Vítneam. Timpeallacht oibre atá inti a d'fhéadfadh a bheith dainséarach is ea na siopaí allais. Thiocfadh le hoibrithe a bheith ag obair le hábhair chontúirteacha, faoi theochtaí arda agus ag fáil drochíde ó fhostóirí.

Oibríonn na daoine sna siopaí allais laethanta fada agus ar phá i bhfad níos ísle ná an t-íosphá maireachtála atá againne.

Sráidbhaile slumaí in Myanmar, Burma

Bean ag iompar páiste trí na goirt ríse i Vítneam

Tá sé curtha i leith Nike gur ghlac siad buntáiste as na margaí saothair seo. Séanann Nike na líomhaintí (*allegations*) sin agus deir siad nach bhfuil aon smacht acu ar na monarchana. Tá Nike faoi bhrú chun a gcuid coinníollacha oibre a fheabhsú.

Sciobadh Talún

Ar fud an domhain i dtíortha atá i mbéal forbartha nó atá ag forbairt go gasta tá cuideachtaí ilnáisiúnta ann atá ag ceannach talún. Ceannaíonn na cuideachtaí ilnáisiúnta an talamh chun bia a fhás le haghaidh easpórtála. Díbrítear daoine áitiúla dá gcuid tailte, le cuidiú an rialtais go minic, gan chúiteamh trí fhoréigean agus imeaglú. Tugtar sciobadh talún (land grab) air sin.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad iad na cúiseanna le ganntanas bia sa Tríú Domhan?
- 2 Cad is brí le hidirspleáchas?
- 3 Cad é an buntáiste a d'fhéadfadh a bheith ag baint le domhandú?
- 4 Cén dóigh a nglacann corparáidí ilnáisiúnta buntáiste ar thíortha atá i mbéal forbartha?
- 5 Cén cáineadh a dhéantar ar na siopaí allais?
- 6 Cad é a tharlaíonn nuair a cheannaíonn corparáidí ilnáisiúnta lear mór talún i dtíortha atá i mbéal forbartha?

Leibhéal Cabhrach

Tá sprioc ann a aithnítear go hidirnáisiúnta maidir leis an leibhéal cabhair oifigiúil is cóir do na tíortha forbartha a thabhairt dá mbráithre sa tríú domhan. Is é 0.07 faoin gcéad den olltáirgeacht náisiúnta (*Gross National Product*) an sprioc sin, agus tá sé lasmuigh d'aon chabhair dheonach neamhoifigiúil. Sáraíonn cuid de na stáit Arabacha (a bhfuil saibhreas ola acu) an sprioc.

Tá dornán beag eile san Eoraip a bhaineann amach í: an tSualainn, Lucsamburg, an Iorua, an Danmhairg agus an Bhreatain. Is é ord na dtíortha eile ina dhiaidh sin: an Ísiltír, an Fhionlainn, an Eilvéis, an Bheilg, an Ghearmáin, Éire agus an Fhrainc. In 2008 thug Éire €920 milliún nó 0.59% agus in 2014 thug muid €614 milliún nó 0.39% den olltáirgeacht náisiúnta mar chuidiú oifigiúil an stáit.

“Tá sprioc ann a aithnítear go hidirnáisiúnta maidir leis an leibhéal cabhair oifigiúil is cóir do na tíortha forbartha a thabhairt dá mbráithre sa tríú domhan.”

Tugann Éire méid mór cabhrach go rialta ar bhonn deonach. Lena chois sin tugtar bronntanais éadaigh, bia, leabhair, soláthairtí leighis srl. Lena gcois sin arís sa bhliain 1990 bhí 4,498 misinéir Chaitliceacha ó Éirinn, 186 mhisinéir ó na hEaglaisí Críostaí eile in Éirinn, agus 237 nÉireannach eile de chuid áisíneachtaí forbartha ag saothrú i nócha tír ar fad, san Afraic, san Áis, i Meiriceá Theas agus sa Mheán-Oirthear.

Cuidiú ó Éirinn

Oibríonn go leor eagraíochtaí chun cuidiú a thabhairt do thíortha atá i mbéal forbartha. Tá cuid acu á maoiniú ag rialtais agus feidhmíonn cuid eile acu go neamhspleách. Tá clár cúnaimh ag rialtas na hÉireann a thugann cuidiú do thíortha atá sa domhan i mbéal forbartha. Is í aidhm an chláir seo dul i ngleic le bochtanas agus le héagothroime.

**Tá clár cúnaimh
ag rialtas na hÉireann
a thugann cuidiú
do thíortha atá
sa domhan i mbéal
forbartha.**

Oibríonn Ireland Aid ar dhóigheanna éagsúla:

- trí oibriú leis na rialtais i dtíortha atá i mbéal forbartha
- trí thacaíocht a thabhairt don obair a dhéanann eagraíochtaí cosúil leis na Náisiúin Aontaithe agus le clár forbartha an Aontais Eorpaigh
- trí oibriú le heagraíochtaí neamhrialtas ar thograí áirithe i dtíortha atá i mbéal forbartha.

Baineann na cláir sin le riachtanais bhunúsacha amhail bia, uisce, sláinte agus oideachas. Tugann Ireland Aid cuidiú in Uganda, Mósaimbíc, san Aetóip agus sa Tansáin i measc tíortha eile.

Mic léinn ag freastal ar scoil i Háití, tír iontach bocht

An Roinn Gnóthaí Eachtracha

Chomh maith le dea-chaidreamh a chothú le tíortha eile ar fud an domhain agus cultúr na hÉireann a chur chun cinn thar lear, tá cúram speisialta ar an Roinn Gnóthaí Eachtracha (*Department of Foreign Affairs*) maidir le cabhair forbartha agus cearta daonna thar lear. Cuirtear tacaíocht fhadtéarmach agus éigeandála ar fáil tríd an gclár Irish Aid.

Ireland Aid

Tá clár cabhrach agus forbartha do thíortha thar lear ag rialtas na hÉireann. Baineann an clár sin le bunriachtanais agus cearta mhuintir na dtíortha atá i mbéal forbartha. Reáchtálann Ireland Aid an clár.

Bean ag iompar uisce abhaile le cuidiú na n-asal san Aetóip

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad é an sprioc a aithnítear maidir leis an leibhéal cabhair oifigiúil is cóir a thabhairt do thíortha an tríú domhan?
- 2 Ainmnigh na tíortha a bhaineann amach an sprioc agus cá bhfuil Éire i gcomparáid leo?
- 3 Cuir síos ar an gclár cabhrach atá ag an rialtas?
- 4 Cad iad na dóigheanna a n-oibríonn Ireland Aid?
- 5 Luaigh ceithre riachtanas bhunúsacha a bhaineann leis an gclár.
- 6 Luaigh ceithre thíortha ina dtugann Ireland Aid cuidiú iontu.

Eagraíochtaí Neamhrialtais

Cuireann go leor eagraíochtaí deonacha nó eagraíochtaí neamhrialtais Éireannacha, (**NGO**) ar nós Trócaire, Concern Worldwide agus Cumann Croise Deirge na hÉireann, cuidiú ar fáil do dhaoine i dtíortha atá i mbéal forbartha.

Oibríonn na heagraíochtaí in éineacht le muintir na dtíortha sin agus úsáidtear airgead chun nithe mar sholáthar uisce glan, cúram sláinte agus oideachas a chur ar fáil. Braitheann na heagraíochtaí seo ar oibrithe deonacha, tabhartais (**donations**) agus feachtais tiomsaithe airgid chun cabhrú le daoine sna tíortha sin.

“Cuireann go leor eagraíochtaí deonacha nó eagraíochtaí neamhrialtais Éireannacha cuidiú ar fáil do dhaoine i dtíortha atá i mbéal forbartha.”

Páistí scoile ag foghlaim ach gan mórán leabhar os a gcomhair amach

Concern Worldwide

Bíonn Concern gafa le hobair forbartha fhadtéarmach, cuidíonn siad i gcásanna éigeandála agus cuireann siad oideachas forbraíochta ar fáil. Déanann an eagraíocht seo réimse leathan oibre i dtíortha bochta cosúil le bheith ag tabhairt cúnaimh tar éis tubaiste nádúrtha, ag tógáil tithe agus ag bunú clinicí sláinte.

D'fhág an t-achrann fadtéarmach i Mósaimbíc go raibh a lán daoine nach raibh ábalta oideachas a fháil, ach tá ag éirí le clár de chuid Concern cuidiú leo an bhearna a líonadh. Níl scoileanna Mhósaimbíc ábalta freastal ar an líon daltaí atá ag iarraidh dul ar scoil. Dá bharr sin, tá rialacha dochta i bhfeidhm le dul isteach sa chóras oideachais. Tá na cláir seo a leanas ina gcuid lárnach d'obair Concern i Mósaimbíc:

“Bíonn Concern gafa le hobair fhorbartha fhadtéarmach, cuidíonn siad i gcásanna éigeandála agus cuireann siad oideachas forbraíochta ar fáil.”

Éigeandáil

- Tugadh faoiseamh éigeandála do 21,000 teaghlach (147,000 duine).
- Cuireadh bia, síolta, uirlisí agus ábhar buan dídine ar fáil do bhreis agus 5,000 teaghlach.
- Rinneadh obair ar uisce agus sláintíocht, smachtú maláire, deisiú scoileanna agus ionaid sláinte.
- Deisíodh bóithre agus droichid le bealach rochtana a chinntiú.
- Cuireadh dídean, uisce agus sláintíocht (*sanitation*) ar fáil in dhá champa do dhaoine díláithrithe.

Oideachas

- Tógadh seacht seomra ranga dhéag do 2,550 páiste.
- Soláthraíodh 850 deasc scoile, cuireadh leictreachas isteach in dhá scoil, tógadh sé leithreas agus rinneadh dhá thobar.
- Bhain os cionn 6,000 páiste leas as seirbhís leabharlannaíochta taistil.
- Cuireadh cóipleabhair agus pinn ar fáil do 1,950 dalta i scéim litearthachta don aos óg.
- Tugadh tacaíocht do dhá chúrsa litearthachta do mhná.

Bailíonn clann i Mozambique uisce glan go laethiúil sna soithí

Sláinte

- Ar iarratas rialtais tugadh vacsaín do 3,688 duine in aghaidh réimse galar agus tugadh breiseáin (*additives*) Vitimín A do 1,233 leanbh.
- Rinneadh naoi gcinn de thoibreacha uisce le freastal ar os cionn 700 duine.

CONCERN

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Luaigh dhá chúis nach bhfuil roinnt páistí i Mósaimbíc ábalta oideachas a fháil.
- 2 Cad iad na buntáistí a bhaineann le dul ar scoil, dar leat?
- 3 Cad iad na dóigheanna atá Concern ag cuidiú le muintir Mhósaimbíc caighdeán áirithe oideachais a bhaint amach?
- 4 Cad chuige a mbeadh sé tábhachtach bóithre agus droichid a dheisiú, dar leat?
- 5 Ainmnigh cuid de na cearta atá á séanadh ar mhuintir Mhósaimbíc.
- 6 Cén cuidiú a thug Concern ó thaobh sláinte de?

Trócaire

Is é Trócaire an ghníomhaireacht oifigiúil forbartha thar sáile atá ag Eaglais Chaitliceach na hÉireann. Oibríonn Trócaire chun tacú le tograí forbartha fadtéarmacha, chun cabhair a chur ar fáil i gcásanna éigeandála thar lear agus chun eolas a thabhairt do phobal na hÉireann sa bhaile faoi na bunchúiseanna a bhíonn le bochtaineacht agus le héagóir.

Oibríonn Trócaire in 38 tír san Afraic, an Áis, Meiriceá Laidineach agus an Meánoirthear. Tá clár Thrócaire dírithe ar mhodh maireachtála a chruthú do dhaoine ionas go mbeidh siad ábalta déileáil le hathrú aeráide, obair a dhéanamh ag am éigeandála agus tubaiste, cearta daonna a chosaint, feabhas a chur ar chúrsaí SEIF (*AIDS*) agus cur in éadan éagothroime ghnéis (*sexual inequality*).

Bóthar

Tugann Bóthar an deis do theaghlaigh agus do phobail ar fud an domhain dul i ngleic le bochtanas agus le hocras. Déanann siad speisialtóireacht i dtáirgeadh beostoic agus i dtraenáil a chur ar fáil do phobail chun é sin a chur i gcrích. Tugann siad an deis do phobail maireachtáil go neamhspleách trí thabhartas ainmhithe cosúil le ba, beacha agus gabhair.

Feirmeoirí Burmacha ag tiomáint cairte ar a mbealach chun bia a fháil ón mbád ar abhainn

Tá 840 milliún duine sa domhan ag fulaingt de bharr easpa bia. Tá a dhóthain bia sa domhan le haghaidh gach duine ach tá daoine fós fágtha gan bhia. Is é an fáth nach bhfuil dóthain bia ag gach duine ná nach bhfuil seachadadh déanta air go cothrom. Níl an t-ardú i bpraghas bia ag cabhrú leis an ngéarchéim bia ach an oiread. Tá praghas na mbianna is mó a bhfuil éileamh orthu, rís, cruithneacht agus pónairí dúbailte le bliain anuas.

GOAL

Bhunaigh an tÉireannach, John O' Shea, Goal in 1977. Tugann GOAL cúnamh forbartha do bhreis agus 50 tír ar domhan. Tá níos mó ná €720 milliún caite ag GOAL ar chlár dhaonnúla. Tá obair déanta ag GOAL i ngach tír a raibh tubaiste dhaonnúil iontu ón mbliain 1977.

Dar le GOAL, is féidir le gach €49 a bhailíonn siad 15 lá de sholáthar bia éigeandála a chur ar fáil do 10 gclann. Is féidir leo uisce glan a sholáthar do bhaile iomlán le gach €100 a bhailíonn siad.

Gorta – Self Help Africa

Eagraíocht charthanach a dhíríonn go speisialta ar dheireadh a chur leis an ngorta go fadtréimhseach is ea Self Help Development International. Bunaíodh í mar thoradh ar an ngorta san Aetóip in 1984 agus tá sé mar aidhm aici cuidiú le bunadh na hAfraice a bheith féinchothaitheach (*self-sufficient*). Chomhcheangail sí le Harvest Help sa bhliain 2008, eagraíocht charthanach de chuid Shasana a raibh a mhacasamhail d'aidhmeanna aici fosta agus athraíodh an t-ainm go dtí Self Help Africa.

Feirmeoir ag tabhairt aire dá chuid talún

Ansin le linn samhraidh 2014 chomhcheangail Self Help Africa le Gorta in Éirinn amháin agus tháinig an eagraíocht nua, Gorta-Self Help Africa, ar an saol agus bhí láimhdeachas (*turnover*) de €19 milliún acu in 2014. Tá tionscnaimh fhadtréimhseacha forbartha curtha i bhfearas acu in áiteanna áirithe sa dóigh is nach mbeidh aon ghá sna ceantair sin sa todhchaí le cuidiú ón taobh amuigh.

Forbairt Pobail

Cuid an-tábhachtach den fhorbairt pobail is ea na scéimeanna uiscithe mar bíonn gá le huisce chun bia a fhás. Go hiondúil bíonn smacht ag daoine ar riaradh agus ar úsáid an uisce ach go minic bíonn cuidiú de dhíth ar phobail bhochta – i dtús ama cibé – chun aibhneacha a dhambáil, uisce fearthainne a bhailiú agus a smachtú, canálacha uiscithe a thógáil, dul i ngleic le creimeadh na hithreach (*soil erosion*) agus leas a bhaint as cumhacht an uisce is é ag rith go gasta.

An rud is tábhachtaí ar fad i gcúrsaí forbartha ná go gcuirfí uisce glan ar fáil agus go mbeadh neart de ann. Tá Self Help Development International (Gorta – Self Help Africa) gafa le lear mór tionscnamh atá bunaithe ar uisce san Afraic.

“Bíonn smacht ag daoine ar riaradh agus ar úsáid uisce ach go minic bíonn cuidiú de dhíth ar phobail bhochta ar dtús.”

Favela nó baile seantán sa Bhrasail

Talmhaíocht

I ngach tionscnamh talmhaíochta a dtugann siad faoi, cuireann Gorta – Self Help Africa na nithe seo a leanas ar fáil: síolta crann a chuirfidh tús le próiseas an fhoraoisithe (*afforestation*) agus a chuirfidh stop le hionsaí an ghaineamhlaigh; córais shimplí uiscithe (*irrigation*); muilte plúir; scéimeanna oibre do mhná; áiseanna sláinte; oideachas; barra nua a sheasfaidh an triomach agus oiliúint i dteicnicí feirmeoireachta agus bainistíochta. Oibríonn an eagraíocht in go leor tíortha amhail an Aetóip, an Eiritré, Uganda, an Chéinia agus an Mhaláiv.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cén cúla atá ag Trócaire?
- 2 Cad é an cuspóir atá Trócaire ag iarraidh a bhaint amach?
- 3 Cad é a dhéanann Goal?
- 4 Cad é an speisialtóireacht a dhéanann an eagraíocht Bóthar?
- 5 Cad chuige a bhfuil an oiread sin daoine ag fulaingt de dheasca easpa bia?
- 6 Cá huair a bunaíodh Gorta agus cén aidhm atá aige?
- 7 Cén cuidiú a thig a thabhairt do phobail bhochta maidir le húsáid uisce?
- 8 Cad é a chuireann Gorta-Self Help Africa ar fáil i ngach tionscnamh talmhaíochta a dtugann siad faoi?
- 9 Cén tábhacht atá leis an obair a dhéanann na gníomhaireachtaí seo, dar leat?

Géarchéim na bhFiach

Sna 1970óidí, d'ardaigh praghas na hola, rud a thug go leor airgid do na tíortha a dhíolann ola. Cuireadh a lán den airgead sin i mbainc an Iarthair nó an Chéad Domhain. Bhí na baincéirí ag iarraidh tuilleadh airgid a shaothrú ar an airgead sin agus cuireadh iasachtaí ar fáil do thíortha sa Tríú Domhain ar rátaí ísle úis.

Tugadh na hiasachtaí do thíortha i Meiriceá Theas, san Afraic agus san Áis. Baineadh úsáid as na hiasachtaí sin go minic chun borradh a chur faoin tionsclaíocht i dtíortha an Tríú Domhan in áit forbairt a dhéanamh ar thalmhaíocht - an earnáil ar a raibh slí mhaireachtála thromlach na ndaoine ag brath. Bhí a lán de na hiasachtaí nach ndeachaigh chomh fada leis na daoine a raibh siad ceaptha dóibh mar gheall ar chaimiléireacht (*dishonesty*).

“Sna 1970óidí chuir baincéirí an Iarthair iasachtaí ar fáil do thíortha sa Tríú Domhain ar rátaí ísle úis chun tuilleadh airgead a shaothrú dóibh féin.”

Indiaigh ag lorg déirce ar na sráideanna. Tá líon fiánta ard bochtán ina gcónaí san India

D'ardaigh an méid airgid a bhí le haisíoc ag na tíortha sin nuair a d'ardaigh na rátaí úis ar fud an domhain. D'éiligh eagraíochtaí idirnáisiúnta ar nós an Bhainc Dhomhanda go ngearrfadh tíortha an Tríú Domhan siar ar chaiteachas rialtais chun a n-iasachtaí a aisíoc. Dá bharr sin gearradh na cláir sláinte agus oideachais, agus coinníodh beo bocht daoine nach raibh baint ná páirt acu leis na hiasachtaí.

Tionchar ar an gCéad Domhan

Tá tionchar ag géarchéim na bhfiach ar dhaoine sa Chéad Domhan mar go bhfuilimid ar fad idirspleách. Feictear tionchar na bhfiach domhanda i dtíortha an Chéad Domhan ar a lán bealaí:

- Bíonn tionchar ar an timpeallacht dhomhanda nuair a leagtar na foraoisí nádúrtha báistí chun barra airgid a fhás a dhíolfar thar lear chun airgead a fháil leis na fiacha a ghlanadh
- Tagann borradh faoi thrádáil na ndrugaí mar go n-éiríonn a lán feirmeoirí sna tíortha atá i mbéal forbartha as barra caife agus cócó a fhás mar go bhfuil na margáí domhanda an-chorrach.
- Fástar barra drugaí ina n-ionad chun airgead a fháil. Tá tionchar na ndrugaí le feiceáil ina lán pobal sa Chéad Domhan.
- Tá géarchéim na bhfiach ag cur le líon na n-inimirceach/na ndaoine díláithrithe ar fud an domhain agus a oiread sin acu ag iarraidh éalú ón mbochtaineacht.

Daoine ag díol agus ag ceannach ag margadh plódaithe san Aetóip

Tá dul chun cinn áirithe déanta ag an bhfeachtas domhanda le fiacha an Tríú Domhan nach féidir a íoc a chur ar ceal. Aontaíodh ag cruinniú mullaigh a bhí ar siúl i Londain in 2005 ar iomlán fiach de \$40 billiún a bhí le híoc ag na 18 dtír is mó fiach leis an Bhanc Domhanda, an Ciste Airgeadaíochta Idirnáisiúnta agus Ciste Forbartha na hAfraice a dhíscríobh (*write off*). Dá thoradh sin sábháiltear \$1 billiún ar ais-íocaíochtaí fiach gach bliain.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Míniú i do chuid focail féin conas a tharla géarchéim na bhfiach.
- 2 Cad é a tharla nuair a d'ardaigh na rátaí úis?
- 3 An dóigh leat gur baineadh úsáid cheart as na hiasachtaí?
- 4 Cén fáth nach gcaitheann rialtais na dtíortha bochta atá i mbéal forbartha níos mó airgid ar shláinte agus ar oideachas?
- 5 Cén tionchar atá ag géarchéim na bhfiach ar mhuintir an Chéad Domhan?
- 6 Cén dul chun cinn a rinneadh maidir le fiacha an Tríú Domhan i Londain in 2005?

Baic ar fhorbairt

Ar na nithe eile a chuireann bac ar fhorbairt dhaonna ina lán de na tíortha atá i mbéal forbartha tá:

- barraíocht airgid a bheith á chaitheamh ar armlón agus ar airm
- laghdú ar acmhainní nádúrtha ar nós foraoisí báistí
- uirbiú rósciobtha (daoine ag fágáil na tuaithe agus ag dul chuig na cathracha).

Tithe iascairí san Eacuadór

Trádáil Arm

Caitear suas le \$2 bhilliún gach lá ar earraí míleata ar fud an domhain. Is iad Stáit Aontaithe Mheiriceá, an Rúis, an Ríocht Aontaithe, an Fhrainc agus an Ghearmáin na soláthróirí airm is mó ar domhan.

Táirgeann os cionn seachtó tír (sa Chéad Domhan go príomha) airm éadroma agus lón cogaidh. Díol na n-arm éadrom is cúis le tuairim is nócha faoin gcéad de na taismigh (*casualties*) chogaidh agus is sibhialtaigh iad nócha faoin gcéad de na taismigh sin.

Níl aon chód iompair éifeachtach idirnáisiúnta ann maidir le díol arm, rud a chiallaíonn gur féidir le deachtóirí an oiread arm a cheannach agus is mian leo. Ag teitheadh ó choimhlintí armtha atá mórchuid de na milliúin dídeanaí ar fud an domhain.

Caiteachas Éagórach

- Chosnódh sé \$6 bhilliún chun oideachas bunúsach a chur ar fáil i ngach tír atá i mbéal forbartha. Caitear níos mó in aghaidh na bliana ar smideadh i Stáit Aontaithe Mheiriceá.
- Chosnódh sé \$9 mbilliún chun uisce agus sláintíocht a chur ar fáil i ngach tír atá i mbéal forbartha. Caitear €14 bhilliún in aghaidh na bliana ar uachtar reoite san Eoraip.
- Chosnódh sé \$15 bhilliún bunchúram sláinte a chur ar fáil i ngach tír atá i mbéal forbartha. Caitear €22 bhilliún in aghaidh na bliana ar bhia do pheataí san Eoraip

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Ainmnigh trí ní a chuireann bac ar fhorbairt i dtíortha an Tríú Domhan.
- 2 Ainmnigh trí cinn de na soláthróirí airm is mó ar domhan.
- 3 Cad is cúis le bunús na dtaismeach cogaidh?
- 4 An síleann tú gur cheart cód iompair a bheith ann i dtaca le díol arm?
- 5 Conas mar a léirítear cur amú airgid sa domhan forbartha?

CÁS-STAIDÉAR

LUACH SAOTHAIR NÍOS LÚ NÁ BARRA SEACLÁIDE

Buachaill dhá bhliain déag is ea Ricardo da Silva a chónaíonn lena mhuintir ar phlandáil mhór cócó i mBahia na Brasaíle. Tá naonúr sa teaghlach agus iad ar fad ag obair ar an bplandáil ag bailiú pónairí cacó a úsáideann na comhlachtaí móra ilnáisiúnta (*multinational*) ar nós Mars, Cadbury agus Nestlé le seacláid a dhéanamh ina gcuid monarchana san Eoraip agus i Meiriceá Thuaidh.

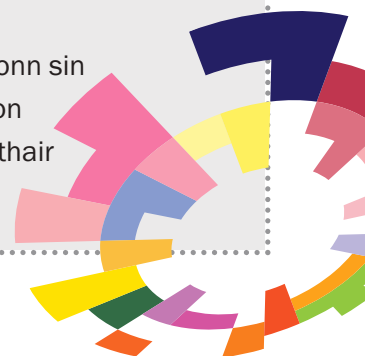
Le linn shéasúr an fhómhair, piocann muintir Ricardo na faighneoga de na crainn. Déantar an obair ina mbeirteanna, duine amháin ag scoilteadh na bhfaighneog le maiseite agus an duine eile ag baint na bpónairí amach.

Ag bailiú pónairí

Cé go bhfuil Ricardo ag obair le pónairí cacó ar feadh a shaoil, níor bhlais sé féin riamh aon seacláid. Fiú dá mbeadh dúil aige inti, ní bheadh ar a chumas í a cheannach. Saothraíonn sé níos lú ná 38 gceint sa lá. Chaill roinnt daoine a bpoist ar an bplandáil nuair a tháinig laghdú in amanna ar líon na bpónairí cacó a bhí de dhíth ar na comhlachtaí móra seacláide. Ní raibh úinéir na plandála ag iarraidh airgead a chailleadh agus thug sé bata is bóthar do chuid de na hoibrithe.

Uaireanta titeann praghas na bpónairí cacó ar mhargadh an domhain. Nuair a tharlaíonn sin íocann úinéir na plandála níos lú arís le Ricardo agus a mhuintir. Ní hé Ricardo an t-aon duine atá sa chás seo: tá trí mhilliún páiste ag obair chomh dian céanna ar luach saothair atá chomh híseal.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Ainmnigh trí chomhlacht ilnáisiúnta i scéal Ricardo.
- 2 Cén obair a dhéanann Ricardo agus a mhuintir le linn shéasúr an fhómhair?
- 3 Cad chuige nár bhlaiss Ricardo den tseacláid riamh?
- 4 Cad a tharlaíonn d'oibrithe plandálacha nuair nach mbíonn oiread céanna pónaireí cacó de dhíth ar chomhlachtaí móra seacláide?
- 5 Cad é mar a chuireann titim i bpraghas na bpónairí isteach ar na hoibrithe?

Trádáil Chóir

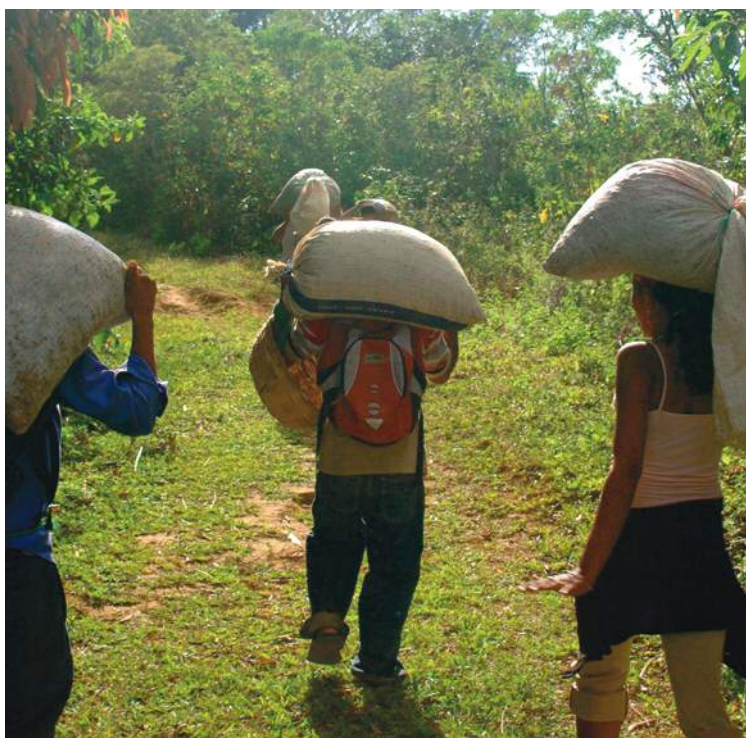
Táimid ag brath ar bhunearraí bia ar nós caife, tae, siúcra agus cócó. Fástar a lán den ábhar nádúrtha sin i dtíortha an tríú domhan. Mar shampla, fástar caife i mbreis agus dhá scór tír sa Tríú Domhan agus fástar an chuid is mó de phónairí caife an domhain ar ghabháiltais bheaga teaghlaigh atá níos lú ná dhá acra.

Tá caife ar an dara hearra is tábhachtaí ar domhan (ola an chéad cheann). Is minic a bhíonn na daoine a fhásann na hearraí sin ag obair ar thuarastal íseal agus iad faoi dhroch-choinníollacha oibre.

Ciallaíonn Trádáil Chóir go n-íoctar tuarastal cóir le daoine as a dtáirgí agus go mbíonn coinníollacha réasúnta oibre acu. Dá gcaithfeadh na comhlachtaí ilnáisiúnta mar is cóir le muintir na dtíortha atá i mbéal forbartha, bheadh níos mó airgid acu sin le caitheamh ar nithe bunúsacha ar nós sláinte, oideachais agus tithíochta.

“An aidhm is mó atá le trádáil chóir ná a chinntiú go gcaithfear go cóir le táirgeoirí beaga i dtíortha atá i mbéal forbartha.”

Feirmeoirí caifé in El Salvador

Irish Fair Trade Network

Tá sé mar aidhm ag an Irish Fair Trade Network go ndíolfaí breis earraí trádála córa in Éirinn chun deis a thabhairt do dhaoine sna tíortha atá i mbéal forbartha slí mhaireachtála a shaothrú le dínit. Samplaí d'earraí trádála córa is ea Café Direct, Bewleys Direct agus caife Robert Roberts.

Nuair a cheannaítear earra Fair Trade is féidir a bheith cinnte go bhfuair na daoine a d'fhás é praghas cóir cinnte ar a dtáirge agus go bhfuil smacht réasúnta ar choinníollacha oibre. Murach trádáil chóir, ní bhfaigheadh mórán táirgeoirí caife níos mó ná ocht faoin gcéad de phraghas deiridh an chrúsca caife. Díolann go leor siopaí Oxfam ar fud na tíre earraí Fair Trade eile ar nós éadaigh, tae agus obair cheardaíochta.

Tá an bochtanas i réim san Aetóip

Trádáil Eiticiúil

An aidhm is mó atá le trádáil chóir ná a chinntiú go gcaithfear go cóir le táirgeoirí beaga i dtíortha atá i mbéal forbartha, ach baineann trádáil eiticiúil le comhlachtaí a bhíonn ag iarraidh go mbainfear amach íoschaighdeáin i dtáirgeadh a gcuid earraí. D'fhéadfadh na caighdeáin sin baint a bheith acu le cosaint na n-oibrithe nó le cosaint na timpeallachta.

Is minic gur comhlachtaí móra ilnáisiúnta a bhíonn taobh thiar de bhrandaí. Tá os cionn seachtó faoin gcéad de thrádáil an domhain i lámha comhlachtaí ilnáisiúnta. Cé go gcuireann siad jabanna agus infheistíocht a bhfuil géarghá leo ar fáil sa Tríú Domhan, is féidir mó de dhochar ná de mhaitheas a dhéanann cleachtais áirithe. Mar shampla, is féidir le comhlachtaí ilnáisiúnta táirgeadh a gcuid earraí a aistriú go dtí an tír ina bhfuil an leibhéal is ísle tuarastail, cánacha agus caighdeáin chúraim d'oibrithe inti agus an brabach a thabhairt ar ais go dtí a dtír dúchais.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad iad na bunearraí a fhástar i dtíortha an tríú domhan?
- 2 Cén bhrí a bhaineann tú as 'trádáil chóir'?
- 3 Cén feabhas a chuirfeadh trádáil chóir ar shaol daoine i dtíortha atá i mbéal forbartha?
- 4 Cén aidhm atá ag an Fair Trade Network?
- 5 Cén dóigh a gcuidíonn trádáil chóir le táirgeoirí caife?
- 6 Cad a chiallaíonn 'trádáil eiticiúil'?
- 7 Cén dóigh gur féidir le comhlachtaí ilnáisiúnta níos mó dochair ná maitheas a dhéanamh?
- 8 Cad iad na buntáistí atá ann do chomhlachtaí táirgeadh a gcuid earraí a aistriú go dtí tíortha eile?

Athrú Aeráide

EOCHAIRFHOCAIL:

spéirling - *hurricane*; maoirseacht - *stewardship*; téamh domhanda - *global warming*; gáis cheaptha teasa - *greenhouse gases*; iarmhairt cheaptha teasa - *greenhouse effect*; dé-ocsaíd charbóin - *carbon dioxide*; dífhoraísiú - *deforestation*; breoslaí iontaise - *fossil fuels*; oighearchaidhp - *ice cap*; cothromaíocht - *balance*; oighearshruth - *glacier*; báisteach aigéadach - *acid rain*; fuíoll radaighníomhach - *radioactive waste*; lománaíocht - *logging*; fiadhúlra á dhíobhadh - *wildlife extinction*; andúchasach - *exotic*

AG DEIREADH NA CAIBIDLE SEO BEIDH TÚ ÁBALTA:

- Anailís a dhéanamh ar shaincheist nó ar dhúshlán domhanda amháin, faoi na ceannteidil seo a leanas: cúiseanna, iarmhairtí, tionchar ar shaol daoine agus réitigh fhéideartha
- A mheas cén dóigh is féidir leat cuidiú i leith dúshlán amháin atá roimh an domhan san am i láthair

An t-oighearshruth is mó ar domhan sa Ghraonlainn. Dá n-ardófaí leibhéal na farraige ní bheifí ábalta maireachtáil ar an gcósta toisc oighearshruthanna a bheith ag leá.

Is ionann an timpeallacht agus gach rud atá timpeall orainn, an t-aer, an talamh agus an t-uisce. Tá dlúthcheangal idir na rudaí a tharlaíonn ar talamh agus san atmaisféar. Gach gníomh a dtugtar faoi bíonn tionchar aige ar an atmaisféar, mar sin tá tábhacht mhór leis an maoirseacht (*stewardship*) a dhéanann muid ar an domhan ina mairimid. Tá an domhan forbartha ar na truaillitheoirí is mó a dhéanann dochar don atmaisféar.

I ngeall ar thruailliú an atmaisféir tarlaíonn triomach, tuilte agus spéirlingí (*hurricanes*), ar fadhbanna nó feiniméin dhomhanda iad, a dhéanann dochar mór do shaol an duine. I measc na gcúiseanna a luaitear leis na fadhbanna sin tá téamh domhanda, báisteach aigéadach, dífhoraisiú/díchoilltiú, truailliú núicléach agus dochar a dhéanamh don fhiadhúlra.

Tá sé de fhreagracht orainn aire a thabhairt do thimpeallacht an domhain ar son na glún atá amach romhainn.

“Tá dlúthcheangal idir na rudaí a tharlaíonn ar talamh agus san atmaisféar.”

CÁS-STADÉAR

PLEAN LE hAGHAIDH FÁSRA I MAIDRID

Tá foirgnimh agus spásanna folmha tréigthe i bpríomhchathair na Spáinne, Maidrid, á gclúdach le fásra chun dul i ngleic le hardú teochta agus le tuille sa chathair. Mar chuid den phlean, a gcaithfear na milliúin euro leis, beidh páirceanna na cathrach á leathnú amach, gairdíní uirbeacha á dtógáil ar spásanna folmha agus ligfear duilliúr ar bhallaí agus ar dhíonta fhoirgnimh na cathrach.

Avenida de México i Maidrid

Chomh maith leis an ardú teochta, tá breis fearthainne ag cothú deacrachtaí sa chathair le fada. In áit 22 de na cearnóga pábháilte, beidh páirceanna féarmhara ann anois leis an fheartainn a shú isteach.

€4.3 milliún a chaithfear le crainn a chur gar don abhainn a ritheann trí Mhaidrid, áit ar scrios tuile ceann de phríomhbhóithre na cathrach thiar in 2003. Mar chuid de na pleananna, cuirfear bac ar charranna ar phríomhshráideanna lár na cathrach agus tá crainn le cur sna spásanna nua do choisithe.

Táthar ag súil go dtiocfaidh na gnéithe éagsúla de mhórphlean glas Mhaidrid le chéile de réir a chéile agus go rachaidh siad i dtreis leis na fadhbanna a bhaineann le hathrú aeráide: ardú sna laethanta a mbíonn brothall damanta ann, triomach uafásach, agus níos mó tuillte nuair a chuireann sé fearthainn.

Ó tharla i lár na Spáinne í, chothaigh aimsir the an tsamhraidh fadhbanna do Mhaidrid riamh, ach is mó na deacrachtaí le blianta beaga anuas. Chothaigh an tonn teasa le linn Mheithimh 2015 an mhí is teo riamh i Maidrid, ó thosaigh an taifead, go leor fadhbanna.

Faoin bhliain 2050, meastar go mbeidh 20% níos mó laethanta a mbeidh teas tíoránta ann le linn an tsamhraidh agus go dtitfidh 20% níos lú fearthainne. Plean é seo atá dírithe ar riachtanais áirithe Mhaidrid ach léiríonn taighde gur ceart a mhacasamhail de chur chuige – a bhfuil réiteach nádúrtha mar bhunús aige – a chur i bhfeidhm i gcathracha ar fud an domhain.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cuir síos ar phlean Mhaidrid chun spásanna folmha a gclúdach le fásra.
- 2 Cad a bheas ag glacadh áite na gcearnóg pábháilte agus cad chuige?
- 3 Cad a bheas ann in áit carranna ar roinnt de na príomhshráideanna?
- 4 Cad iad na deacrachtaí atá sa chathair?
- 5 Cad atá a thuar do 2050?

Gnéithe Domhanda leis an obair áitiúil

- téamh domhanda
- báisteach aigéadach
- dífhoraóisíú
- truailliú núicléach
- fiadhúlra i mbaol.

Mar sin de, bíonn tionchar ollmhór ag ár nós maireachtála ar an timpeallacht. Sa lá atá inniu ann tá an timpeallacht faoi go leor bagairtí agus caithfidh muidne mar shaoránaigh ghníomhacha cuidiú chun an timpeallacht a fheabhsú agus a chaomhnú. Is féidir linn mar dhaoine aonair, mar phobail agus mar náisiúin oibriú le chéile chun céimeanna a thógáil agus aire a thabhairt dár dtimpeallacht.

Foraóisí atá marbh in Ploekenstein, an Ghearmáin

Téamh Domhanda

Is é atá sa téamh domhanda an méadú taifeadta ar mheánteocht atmaisféar agus fharraigí an domhain. Tríd is tríd, aontaítear go dtarlaíonn formhór an téimh sin toisc ghníomhaíochtaí an duine.

Is é an téamh domhanda ceann de na bagairtí is mó dár dtimpeallacht. Tarlaíonn téamh domhanda nuair a scaoiltear gáis cheaptha teasa (*greenhouse gases*) isteach san atmaisféar. Coinníonn na gáis teas istigh agus feidhmíonn na gáis cheaptha teasa mar bhlaincéad timpeall ar an domhan.

Is é is mó gáis cheaptha teasa a tháirgeann muid is é is teo a bheidh an domhan. Glaoitear an iarmhairt cheaptha teasa (*greenhouse effect*) air sin. Is é dé-ocsaíd charbóin (*carbon dioxide*) an príomhghás cheaptha teasa. Tá an téamh domhanda ag athrú na haeráide in áiteanna éagsúla agus i measc pobail éagsúla ar fud an domhain.

An Chúis: Nuair a dhóitear breoslaí iontaise ar nós guail, gás agus ola, scaoiltear dé-ocsaíd charbóin. Is minic a thugtar ‘gáis cheaptha teasa’ ar dhé-ocsaíd charbóin, meatán agus clórafluoracarbón (CFC). Tarlaíonn téamh domhanda nuair a sháinníonn (*traps*) na gáis sin teas na gréine ionas nach mbíonn sé ábalta éalú amach in atmaisféar an domhain.

An Toradh: Tagann athruithe aeráide as an téamh domhanda. Leánn na ceapa oighir de bharr níos mó teochta a bheith ar dhromchla an domhain. Agus as sin, ardóidh leibhéal na farraige agus beidh tuilte in áiteanna. Bíonn tionchar ollmhór ag athruithe beaga teochta.

Astúchan ó staisiún cumhachta os cionn tithe cónaithe

Le linn na hOighearaoise deiridh meastar nach raibh an teocht ach tuairim is 4°C níos ísle ná mar atá anois. Tá eolaithe ann a mheasann go dtiocfadh leis an domhan a bheith idir 1.5°C agus 2.5°C níos teo faoin mbliain 2020. Thiocfadh le teip ar bharra agus triomach mór a bheith mar thoradh air sin de bharr athruithe sna tréimhsí báistí.

An Réiteach: Thiocfadh úsáid níos mó a bhaint as fuinneamh glas (nó fuinneamh a ghintear as acmhainní in-athnuaite ar nós cumhacht na gréine, na gaoithe agus an uisce) sa tionsclaíocht agus inár dtithe. In Éirinn, cruthaítear formhór an fhuinnimh go fóill trí bhreoslaí iontaise a dhó. Tá socrú déanta againn, áfach, in éineacht le tíortha eile san Aontas Eorpach, go gcruthóimid níos mó dár gcumhacht as acmhainní in-athnuaite feasta.

“Is é atá sa téamh domhanda an méadú taifeadta ar mheánteocht atmaisféar agus fharraigí an domhain.”

Na foraoisí ag fáil bháis de bharr fearthainn aigéadach

Cad is cúis le téamh domhanda?

Ón Réabhlóid Thionsclaíoch i leith bhí gáis cheaptha teasa á scaoileadh isteach san atmaisféar. Na nithe is mó a chruthaíonn an fhadhb seo dífhoraioisiú (*deforestation*) agus dó breoslaí iontaise (*burning fossil fuels*). Síltear go bhfuil an domhan tuairim ar chúig bhilliún bliain d’aois agus gur athraigh aeráid an domhain diaidh ar ndiaidh, leis na mílte bliain.

I gcás an athraithe aeráide a bhfuil cur amach againne air tharla sé le linn na 50 bliain atá díreach imithe tharainn. Tá teocht an domhain tar éis ardú 1°C sna 100 bliain seo caite agus meastar go n-ardóidh sé roinnt céimeanna eile sa chéad atá le teacht.

Bíonn beagnach 200,000 lítear de bhreosla san umar ag eitleán. Bíonn go leor breosla san umar ag eitleán mór a thabharfadh gnáthcharr thart ar an domhan ceithre huaire! An bhfuil aon nasc idir aerthaisteal agus téamh domhanda, dar leat?

Simléir Toite ag staisiún cumhachta dó guail

Breoslaí Iontaise

Nuair a dhóitear breoslaí iontaise táirgeann siad aonocsaíd charbóin (*carbon monoxide*). Cruthaíonn aonocsaíd charbóin, gás meatáin agus clórafluaracarbóin (CFCanna), a dtugtar gás cheaptha teasa air. Tarlaíonn téamh domhanda nuair a sháinnítear gathanna na gréine sna gáis seo ionas nach féidir leo dul trí atmaisféar an domhain.

Cruthaíonn an téamh domhanda sin athrú aeráide. Leánn na hoighearchaidhpeanna (*ice caps*) nuair a ardaíonn teocht an domhain. Is é an tionchar a bhíonn aige seo go dtagann ardú ar leibhéal na farraige agus tarlaíonn tuilte dá bharr sin.

Cad is Iarmhairt Cheaptha Teasa ann?

Tháinig an téarma iarmhairt cheaptha teasa (*greenhouse effect*) ó choincheap an teasa a chruthaítear i dteach gloine – teach a thógtar chun plandaí a fhás ann. Gabhann an teach gloine solas na gréine agus coisceann sé ar an teas éalú amach. Tá sé breá te teolaí laistigh den teach gloine. Ar an dóigh chéanna a ngabhann an gloine sa teach gloine teas ón ngrian gabhann an t-atmaisféar an teas atá cóngarach don domhan.

Is é atá san atmaisféar ciseal tanaí de gháis mórthimpeall an domhain. Gabhann gáis áirithe san atmaisféar – mar shampla, dé-ocsaíd charbóin (*carbon dioxide*), meatán agus gal-uisce - an fuinneamh ón ngrian. Feidhmíonn na gáis nádúrtha cheaptha teasa mar a bheadh blaincéad mór mórthimpeall an domhain, á choinneáil te.

Is féidir le daoine tuilleadh de na gáis cheaptha teasa a chruthú agus ar an dóigh seo gabhann an t-atmaisféar tuilleadh teasa. Dá bharr sin ardaíonn teocht an domhain, agus tarlaíonn téamh domhanda mar thoradh air. Tá eolaithe á rá go **leanfaidh na teochtaí orthu ag ardú** má leanaimidne orainn ag méadú na méideanna de gháis cheaptha teasa a chuirimid amach san atmaisféar.

Leibhéil CO₂ an-ard

Sa bhliain 2015 d'fhógair an Eagraíocht Dhomhanda Meitéareolaíochta go raibh na leibhéil dé-ocsaíde carbóin (*carbon dioxide*) nó CO₂ ag an leibhéal is airde arís don 30ú bliain as a chéile. Dúirt Ard-Rúnaí an WMO go gcaithfear gníomhú anois chun astuithe (*emissions*) gás ceaptha teasa a laghdú má tá aon seans ann an teocht atá de shíor ag ardú a choimeád ag leibhéal atáthar ábalta a bhainistiú.

Astaíochtaí ó chumhachtstáisiún os cionn tithe cónaithe. Déanann an fhearthainn seo dochar do na héisc agus d'fhoirgnimh

Bhí leibhéil dé-ocsaíd charbóin ag 397.7 codanna sa mhilliún (nó csm) in 2014 ach sáraíodh an teorainn 400 csm sa leathsféar thuaidh go luath in 2014 agus arís ar bhonn domhanda go luath in 2015. Dúirt Ard-Rúnaí na heagraíochta go mbeidh na leibhéil ag 400 csm ar bhonn buan go luath.

Deir an eagraíocht go mbeidh an domhan i bhfad níos contúirtí do na glúine atá le teacht mar gheall ar athrú aeráide. Ciallaíonn sé sin teocht domhanda níos airde, ócáidí aimsire níos déine cosúil le tonnta teasa agus tuilte, leac oighear ag leá, agus leibhéil farraige ag ardú a deir an eagraíocht.

Torthaí an Téimh Dhomhanda

- Tá téamh domhanda dochrach don chomhshaol.
- Tarlaíonn feiniméin aimsire dá bharr cosúil le tuilte agus triomaigh.
- Ardóidh leibhéal na farraige agus ní bheifear ábalta maireachtáil ar mhachairí ar an gcósta toisc oighearshruthanna (*glaciers*) a bheith ag leá
- Déanfaidh sé sin dochar do bharra agus don soláthar bia.
- Brúfar roinnt speiceas amach as a ngnáthóga nádúrtha agus beidh an baol ann go dtabharfar bás speicis áirithe go hiomlán.

Spéirling ollmhór idir Florida agus Cúba

Drochthuilte mar gheall ar fheartainn an mhonsúin sa Téalainn Thuaidh

Cén tionchar a bhíonn ag téamh domhanda ar ár bpláinéad?

- Leánn na caidhpeanna polacha agus tagann ardú ar leibhéal na farraige.
- Tarlaíonn tuilte ansin in áiteanna ina bhfuil talamh íseal ann.
- Méadú ar stoirmeacha.
- Méadú ar thriomach. Gan uisce ní bheidh plandaí ábalta fás, ní bheidh ainmhithe ábalta maireachtáil agus ní bheidh bia ag daoine chun maireachtáil.
- Tar éis triomaigh tarlaíonn ocras agus gorta.
- De réir mar a éiríonn an domhan níos teo bíonn méadú ar ghalair. Is dainséar é sin do dhaoine, ainmhithe agus plandaí.
- Imeoidh go leor cineálacha ainmhithe agus plandaí in éag.

Conas is féidir linn cuidiú?

Cuireann athruithe beaga sa teocht isteach ar an gcothromaíocht (*balance*) sa domhan agus is féidir le gníomhartha beaga laethúla gáis cheaptha teasa a chruthú. Is féidir linn cuidiú ar na dóigheanna seo a leanas:

- fuinneamh a chaomhnú
- an teilifís a mhúchadh
- athchúrsáil
- crainn a chur
- níos lú feola a ithe
- foinsí in-athnuaite fuinnimh a úsáid.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad is brí le téamh domhanda?
- 2 Cén dóigh a n-ardaíonn gáis cheaptha teasa an teocht?
- 3 Cad é a tharla do leibhéil na dé-ocsaíde carbóin (CO₂) le roinnt blianta anuas dar leis an Eagraíocht Dhomhanda Meitéareolaíochta?
- 4 Cén tionchar a bhíonn ag téamh domhanda ar ár bpláinéad?
- 5 Cén réiteach atá le téamh domhanda?
- 6 Conas is féidir linn cuidiú chun téamh domhanda a shrianadh?

Báisteach Aigéadach

Toradh a bhíonn ar dhó breosla iontaise is ea báisteach aigéadach (*acid rain*). Meascann aigéid, a tháirgeann stáisiúin chumhachta, monarchana agus carranna, leis an mbáisteach agus ansin titeann sí ina báisteach aigéadach.

Mar mhaoirseoirí, ba cheart dúinn úsáid a bhaint as foinse athnuaite cumhachta cosúil le gaoth, grian agus cumhacht na dtionnta chun laghdú a dhéanamh ar bháisteach aigéadach.

Torthaí fearthainn aigéadach

An Chúis: Toradh ar dhó breoslaí iontaise (gás, gual, ola) is ea an bháisteach aigéadach. Na gáis shulfaracha agus nítreacha a tháirgtear sna stáisiúin ghinte, sna monarchana agus i sceitheadh carranna, leáitear sa bháisteach iad.

An Toradh: Déanann an bháisteach aigéadach damáiste do chrainn, cailltear na héisc sna haibhneacha agus sna lochanna, agus déantar damáiste d'fhoirgnimh. Ós rud é gur féidir leis an truailliú dul tríd an aer cuireann na fadhbanna sin as do chuid mhaith tíortha. Mar shampla, is as Stáit Aontaithe Mheiriceá a thagann leath den bháisteach aigéadach a thiteann i gCeanada.

An Réiteach: Níos mó dlíthe truaillithe a chur i bhfeidhm i gcás stáisiúin ghinte, monarchana agus carranna. Laghdófar an méid báisteach aigéadach a bheas ag titim má úsáidimid foinsí in-athnuaite cosúil le cumhacht na gaoithe.

Cumhachtstáisiún núicléach

Truailliú Núicléach

An Chúis: Bealach eile chun leictreachas a chruthú is ea cumhacht núicléach. Cruthaíonn cumhacht núicléach fuíollábhar radaighníomhach (*radioactive waste*).

An Toradh: Bíonn na hiarmhairtí ó thimpistí ionaid núicléacha an-tromchúiseach. Bíonn an timpeallacht faoi bhagairt ag fuíoll radaighníomhach ar feadh 10,000 bliain nó mar sin.

De bharr na hoibre a dhéanann Adi Roche leis an gcarthanas Páistí Chernobyl Idirnáisiúnta, tá eolas maith ag muintir na hÉireann ar thionchar na dtimpistí a tharlaíonn i stáisiún cumhachta núicléach cosúil leis an gceann a tharla i Chernobyl sa Bhealarúis. Ar an dea-uair, níl aon stáisiún núicléacha in Éirinn.

An Réiteach: Bain úsáid as foinsí in-athnuaite ar nós chumhacht na gaoithe, na gréine agus na dtionta chun leictreachas a ghiniúint. Ba chóir srian níos fearr a choinneáil ar shábháilteacht i gcumhachtstáisiúin núicléacha agus cosc domhanda a chur ar thástáil airm núicléacha.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad é mar a scriostar an crios ózóin?
- 2 Cad é a tharlaíonn nuair a laghdaítear an crios ózóin?
- 3 Cén fáth a bhfuil an crios ózóin tábhachtach?
- 4 Cén dochar a dhéanann báisteach aigéadach?
- 5 Cén dóigh ar féidir méid na báistí aigéadaí a thiteann a laghdú?
- 6 Cad chuige a mbíonn an oiread sin eagla ar dhaoine roimh an gcumhacht núicléach?
- 7 Cad í an obair a dhéanann Adi Roche leis an gcarthanas Páistí Chernobyl Idirnáisiúnta?

CÁS-STADÉAR

BAOL NA CUMHACHTA NÚICLÉICHE I CHERNOBYL

Tugtar 'An Ceantar Bánaithe' go hoifigiúil ar an gciorcal faoi 30 km thart ar an stáisiún núicléach i Searnóbail. Tá na gluaisteáin, na rothair, gach rud fágtha ina n-áit, díreach mar a bhí. Tá féara agus crainn ag fás ar gach teach agus foirgneamh sa cheantar. Tá na seomraí ranga go díreach mar a bhí ó d'fhág na páistí iad an t-am seo den bhliain in 1986.

80 km ó Kiev, príomhchathair na hÚcráine, seo an toradh tar éis éalú gasta na ndaoine 30 bliain ó shin nuair a phléasc cuid den stáisiún núicléach, rud a chuir scamall radaighníomhach amach san aer sa leathsféar thuaidh mar chuid den taisme núicléach a ba mheasa riamh i stair an chine dhaonna.

Fear gléasta in éadaí cosanta le gásphas ar gcur ar an eolas faoi thruailliú an aeir

Fiú sa lá atá inniu ann, níl an obair críochnaithe ag Searnóbail. Tagann oibrithe faoina gcultacha bána isteach chun oibre gach lá chun sciath choincréiteach úrnua a thógáil in áit an chinn a tógadh go luath tar éis na tubaiste.

Cionn is go bhfuil an tsean-sciath ag titim as a chéile, thiocthadh le scamail eile spré suas san aer agus caithfear an sciath úr a chuir isteach chun an chontúirt a choinneáil faoi smacht.

Tá go leor ceachtanna le foghlaim ón tragóid seo mar fághtar an baol do na glúine a thagann inár ndiaidh mar fanfaidh na ceimiceáin a sceitheadh radaighníomhach ar feadh na mílte bliain. Caithfidh gach glúin amach anseo an ceantar a ghlanadh arís is arís, obair a bhfuil an-chostas ag baint léi, dár ndóigh. Tá drochshláinte ar go leor daoine go fóill sna tíortha in aice leis an Úcráin agus tá sé doiligh fós an méid daoine a gheobhaidh bás a mheas.

Ní raibh go leor eolais ag daoine faoin méid damáiste a rinne an tubaiste orthu. Go fóill féin, táthar ag tabhairt cúiteamh airgid do na milliúin duine sa Rúis, san Úcráin agus sa Bhealarúis, sna háiteanna is mó contúirt.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cá bhfuil Searnóbail?
- 2 Cad é a tharla i Searnóbail in 1986?
- 3 Cad chuige go dtugtar ‘An Ceantar Bánaithe’ air?
- 4 Cén dóigh a bhfuil an tubaiste seo gan chríoch?
- 5 Conas mar a chuir an tubaiste isteach ar bhunadh na háite?

Dífhoraóisíú i gCeanada

Dífhoraóisíú

Gearrtar síos crainn go minic chun bealach a dhéanamh d’fhorbairtí cosúil le bóithre agus tithe. Tá na foraoisí báistí ag fáil bháis de bharr an dífhoraóisithe seo. Teastaíonn crainn chun de-ocsaíd charbóin a ghlacadh isteach agus chun ocsaigin a scaoileadh amach atá ag teastáil uainn chun anáilú. Mar mhaoirseoirí, ba cheart dúinn páirt a ghlacadh i scéimeanna cur plandaí.

An Chúis: Is minic a leagtar crainn sa domhan forbartha chun bealach a réiteach do bhóithre agus do thithíocht nua. Tá foraoisí báistí á scrios ag feirmeoireacht, dambaí, rainseoireacht agus lománaíocht (*logging*) ar thóir breosla, agus ag mianadóireacht.

An Toradh: Tá crainn de dhíth orainn go crua chun dé-ocsaíd charbóin a ionsú agus ocsaigin a scaoileadh amach. Nuair a dhóitear crainn cuirtear leis an dé-ocsaíd charbóin atá san aer, rud a spreagann níos mó den téamh domhanda.

Ó 1960 i leith, tá scrios déanta ar chaoga faoin gcéad de na foraoisí báistí i Meiriceá Theas, agus anois tá níos lú ná sé faoin gcéad de dhromchla an domhain faoi fhoraoisí báistí. Tarlaíonn creimeadh ithreach de bharr dífhoraóisithe fosta.

An Réiteach: Glac páirt i scéimeanna plandála crann agus roghnaigh táirgí a bhfuil an marc FSC orthu. Ciallaíonn an marc FSC gur tháinig an táirge adhmaid atá á cheannach agat ó fhoraois atá á bainistiú go maith nó atá á bainistiú go hinbhuanaithe. Iompórtáiltear luach na milliún euro de chrainn chrua-adhmaid thrópaiceacha ar nós mahagaine agus rósadhmaid isteach go hÉirinn go bliantúil.

“Teastaíonn crainn
chun de-ocsaíd
charbóin a ghlacadh
isteach agus chun
ocsaigin a scaoileadh
amach atá ag teastáil
uainn chun anáilú.”

Foraoisí beoga glasa

Dochar don Fhiadhúlra

Tá ainmhithe áirithe ag fáil bháis de bharr dífhoraóisithe agus caillteanas gnáthóg de réir mar atá an daonra ag fás. Teastaíonn áit ón daonra breise chun maireachtáil agus glantar amach talamh chun áit chónaithe a dhéanamh. Mar mhaoirseoirí, ba cheart dúinn níos mó páirceanna fiadhúlra (*wildlife*) a chur ar fáil.

An Chúis: Tá speicis éagsúla fiadhúlra á ndíobhadh (*extinction*) mar gheall ar scriosadh na bhforaóisí, an trádáil a dhéantar ar ainmhithe andúchasacha (*exotic*), agus mar gheall ar an éileamh ar earraí ar nós cótaí fionnaidh agus eabhair (*ivory*).

An Toradh: Tá dochar á dhéanamh ar a lán speicis ainmhithe. Ní féidir an oiread taighde a dhéanamh ar dhrugaí nua ó phlandaí mar go bhfuil na foraoisí ag imeacht as.

An Réiteach: Ba chóir níos mó tearmann d'ainmhithe agus páirceanna fiadhúlra a fhorbairt, agus tuilleadh srianta a chur ar scrios na bhforaóisí agus na talún feirmeoireachta.

Eilifint ag caitheamh uisce ar shéabraí ag iarraidh iad a choinneáil ar shiúl ón bpoll uisce

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad chuige a ngearrtar síos crainn?
- 2 Cad chuige a bhfuil crainn de dhíth orainn go géar?
- 3 Cad é a chiallaíonn an marc FSC
- 4 Cén toradh a bhíonn ar ghearradh na bhforaóisí báistí?
- 5 Cén fáth a bhfuil speicis áirithe ainmhithe i mbaol a ndíofa?
- 6 Cad é an dóigh ar féidir tacú le speicis ainmhithe atá i mbaol?

Carranna beagnach i bhfolach faoi uisce na dtuillte. Tarlaíonn tuillte níos minice mar gheall ar théamh domhanda

Uair na Cruinne

Thosaigh 'Uair na Cruinne', nó 'Earth Hour', san Astráil in 2007 agus is é atá i gceist ná go múchann daoine aon solas nó gléas leictreach neamhriachtanach ar feadh uair an chloig. Is féidir páirt a ghlacadh mar sin i dtionscnamh domhanda a bhíonn ar siúl fud an phláinéid go bliantúil chun feachtas a ardú faoi athrú aeráide agus faoin tionchar atá á imirt againne, an cine daonna, ar shláinte an Domhain.

Ídiú ar an gCrios Ózón

Chinntigh Prótocal Montréal go bhfuil an ciseal ózón á dheisiú aige féin ó cuireadh cosc ar úsáid CFCanna. Nuair a scaoileamar ceimiceáin shaorga ar nós CFCanna amach in atmaisféar an domhain roimhe seo scrios muid an crios ózón, atá san atmaisféar. Nuair a laghdaíodh an t-ózón scaoileadh isteach níos mó gathanna dochracha ultraivialaite ón ngrian, agus tháinig ailse chraicinn ar dhaoine. Ba é an réiteach air sin laghdú a dhéanamh ar na CFCanna a bhí in úsáid in earraí ar nós cuisneoirí, reoiteoirí, aerasóil agus gliúnna.

Bolcán ag brúchtadh san Iodáil

Rinneadh damáiste do thithe agus do charranna nuair a shíob tornádó trí bhruachbhailte St. Louis i Stáit Aontaithe Mheiriceá

Glacann daoine i mbreis agus 170 tír páirt ann anois. Múchtar na soilse ar shainchomharthaí móra ar nós Áras Ceoldrámaíochta Sydney leithéidí Túr Eiffel Pháras agus Áras an Uachtaráin s'againn féin. Tuigeann cách go bhfuil bearta móra suntasacha de dhíth chun an timpeallacht a chur ar bhealach a leasa ach cuireann Uair na Cruinne (Earth Hour) in iúl don ghnáthdhuine go bhfuil todhchaí na cruinne inár lámha féin agus is féidir linn gníomhú ar an cheist seo.

Ár Lorg Carbóin

EOCHAIRFHOCAIL:

coigilteach ar fhuinneamh - *energy saving*; fuíollábhar - *waste material*; láithreán líonadh talún – *landfill*; lorg carbóin - *carbon footprint*; spáráil fuinnimh - *energy saving*; dramhaíl - *waste*; in-athnuaite - *renewable*; scragall alúmanaim - *aluminium foil*; scannán cumhdaithe - *cling film*; ceallraí in-athluchtaithe - *rechargeable batteries*; breoslaí iontaise - *fossil fuels*; astaíochtaí – *emissions*; táirgeadh meatáin - *methane production*; trádáil astaíochtaí - *emissions trading*; crios ózóin - *ozone layer*; radaíocht dhochrach - *harmful radiation*; cuisniúchán – *refrigeration*; athluchtaithe - *re-charging*; gineann sé – *it generates*; cúiteamh carbóin - *carbon offset*; fuireachas – *standby*; seoidirí – *draughts*;

AG DEIREADH NA CAIBIDLE SEO BEIDH TÚ ÁBALTA:

- A chur in iúl cén dóigh a bhfuil tú nasctha le agus spleách ar éicea-chórais, daoine agus áiteanna i ngar agus i gcéin
- Meabhrú ar shainmhínte éagsúla ar an bhforbairt agus do shainmhíniú féin a cheapadh den fhorbairt inbhuanaithe
- Plé a dhéanamh ar straitéisí maireachtáil inbhuanaithe is féidir leat féin a úsáid i do shaol
- Duine amháin agus institiúid amháin a bhfuil cumhacht agus tionchar acu ar shaol an lae inniu a aithint, agus ról gach ceann acu a mhíniú

Is muidne úinéirí sealadacha nó maoir an domhain agus tá muid freagrach as cúram a thabhairt dó agus á chothabháil. Tá gach duine againn ábalta a rian a fhágáil, agus acmhainní an phláinéid a fhágáil slán agus réitithe dóibh siúd a bheidh ina maoir inár ndiaidh. Cé chomh mór is atá do lorg domhanda agus cén tionchar atá aige? Conas is féidir é a laghdú?

“Is muidne maoir an domhain agus tá muid freagrach as cúram a thabhairt dó agus á chothabháil.”

Lear mór trufaise ag truailliú ár gcuid uiscí

Feirm ghaoithe i Loch Gorman

Caomhnú ar Fhuinneamh

Braitheann saol na linne seo ar fhuinneamh chun é a choinneáil ag imeacht. Is iad gual, gás, ola, móin agus uisce na príomhfhoinsí fuinnimh atá againn in Éirinn. Foinsí neamh-inathnuaite fuinnimh is ea gual, gás agus ola. Ciallaíonn sé sin go mbeidh siad ar fad ídithe lá éigin. Meastar go mbeidh soláthar ola an domhain ídithe faoi dheireadh an chéid seo.

Ach conas is féidir linn cuidiú le caomhnú na bhfoinsí fuinnimh a úsáidimid faoi láthair? Fuinneamh a úsáidtear sa bhaile is ea tríocha a cúig faoin gcéad den fhuinneamh ar fad a úsáidtear in Éirinn. Is féidir linn ar fad cúnamh a thabhairt chun fuinneamh a chaomhnú sa bhaile trí:

- soilse, ríomhairí, seinnteoirí CD nó teilifiseáin a mhúchadh nuair nach mbíonn gá leo
- an t-áiléar a insliú
- séala a chur thart ar dhoirse, ar fhuinneoga agus ar bhearnaí eile chun seoidirí (*draughts*) a chosc
- úsáid a bhaint as bolgáin atá coigilteach ar fhuinneamh (*energy saving*)
- nuair a bhíonn an citeal á fhiuchadh, gan a úsáid ach an méid uisce atá de dhíth.

Ag Éirí Níos Glaise

Beidh tusa i do shaoránach níos fearr agus níos glaise má chloíonn tú leis na dlíthe a bhaineann le dramhaíl. Faoin Acht um Thruailliú ó Bhruscar, 1997, tá tú ag sárú an dlí:

- Má chaitheann tú bruscar in áit phoiblí.
- Má theipeann ort talamh atá i do sheilbh nó ar a bhfuil cónaí ort a choinneáil saor ó bhruscar.
- Má tá talamh agat nó má chónaíonn tú taobh le bóthar poiblí ar a bhfuil teorainn luais agus má theipeann ort na cosáin atá ar aghaidh do chuid seilbhe a choinneáil saor ó bhruscar.
- Má chaitear bruscar amach as do charr.
- Má theipeann ort salachar do mhadra a ghlanadh in áiteanna poiblí.

Truailliú uisce

Boinn rotha caite isteach i láithreán líonadh talún

Is féidir leatsa a bheith i do shaoránach níos fearr má thugann tú aird ar an méid a tharlaíonn don fhuíollábhar (*waste material*) ar fad a chruthaímid. Tá barraíocht bruscair ag dul chuig láithreáin líonadh talún (*landfill*) agus níl go leor athchúrsála ar siúl. Baineann neart fadhbanna leis na láithreáin líonadh talún in Éirinn:

- Tá siad chóir a bheith líonta.
- Ídíonn siad a lán talún
- Cruthaítear gás meatáin sna dumpaí agus méadaíonn sin an iarmhairt cheaptha teasa
- Milleann siad an tírdhreach

San am atá caite ní dhéantaí aon scagadh ar an mbruscar a chuirtear sna láithreáin líonadh talún, ach anois caithfidh gach ceantar plean bainistíochta fuíollábhair dá chuid féin a chur ar fáil. Amach anseo táthar ag súil gur mar seo a leanas a phléifear le fuíollábhar:

- 20% líonadh talún
- 30% cóireáil theirmeach (dó bruscair ach giniúint fuinnimh)
- 50% athchúrsáil.

Bíonn tionchar ag an mbealach a mhaireann muid ó lá go lá ar an timpeallacht. Is féidir an tionchar atá ag duine ar théamh domhanda (*global warming*) a thomhas mar lorg carbóin (*carbon footprint*). Is é sin an méid dé-ocsaíd charbóin a scaoiltear amach san atmaisféar mar gheall ar ár nósanna maireachtála. Déantar do lorg carbóin a thomhas mar thonnaí sa bhliain. Ar an meán, tá lorg carbóin 12 thonna ag duine in Éirinn, trí oiread níos mó ná an meán domhanda.

“Cruthaítear gás meatáin sna dumpaí agus méadaíonn sin an iarmhairt cheaptha teasa.”

Ionad cóireála camrais sa Pholainn

Saineolaí ag déanamh tástálacha ar an ithir i gceantar truaillithe

Dóigheanna chun ár lorg carbóin a laghdú

- Cas as gléasanna leictreacha nach bhfuil in úsáid. Tá an teilifís ar cheann de na gléasanna leictreacha is mó a chuireann le lorg carbóin.
- Cas síos an teas lárnach céim nó dhó. Is féidir laghdú 8% a bheith ar bhillí teasa ach an teas lárnach a thiontú síos céim amháin.
- Cuir lód iomlán sa mhiasniteoir agus sa mheaisín níocháin. Sábhálfaidh sé sin uisce, leictreachas agus púdar níocháin.
- Déan turas siopadóireachta amháin sa tseachtain.
- Úsáid bolgáin solais a bhíonn ag spáráil fuinnimh (*energy saving*).

- Insligh na ballaí, an t-áiléar agus an tanc uisce te.
- Téigh ar obair nó ar scoil i gcarr amháin le daoine eile.
- Gabh ar an mbus nó ar an traen in áit dul sa charr.
- Múch na soilse mura mbíonn gá leo.
- Ná fág an teilifís ar fuireachas (*standby*)
- Tóg cith seachas folcadh
- Déan do chuid taistil ar an rothar seachas sa charr

Ní iontas ar bith é go bhfuil tranglam tráchtá i mBéising na Síne mar úsáideann 6 mhilliún feithicil bóithre Bhéising

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cén dóigh is féidir cuidiú le caomhnú na bhfoinsí fuinnimh a úsáidimid faoi láthair?
- 2 Cad é a chiallaíonn an ráiteas gur foinse neamh-inathnuaite fuinnimh is ea gual?
- 3 Cad nach bhfuil cead a dhéanamh maidir le bruscar de réir dhlí na tíre?
- 4 Cad é a tharlaíonn don fhuíollábhar?
- 5 Cad iad na fadhbanna a bhaineann leis na láithreáin líonadh talún?
- 6 Cad is brí le lorg carbóin?
- 7 Cuir síos ar cheithre dhóigh chun do lorg carbóin a laghdú.

Ag déanamh múirín de dhramhaíl na cistine

Laghdaigh, Athúsáid, Athchúrsáil

Bíonn tionchar ag an mbealach a láimhseáiltear dramhaíl (*waste*) ar an timpeallacht. Caithfidh an timpeallacht - aer, uisce, talamh agus plandaí - a bheith sláintiúil ionas go mbeidh muidne sláintiúil.

Tá sé tábhachtach bainistíocht cheart a dhéanamh ar dhramhaíl. Is féidir bainistiú a dhéanamh ar dhramhaíl trí laghdú, athúsáid agus athchúrsáil. Tá sé tábhachtach an trí ghníomh shimplí sin a dhéanamh ionas go mbeidh muid ábalta maireachtáil i dtimpeallacht shláintiúil.

Laghdú

Dá laghad an méid dramhaíola a chruthaíonn muid is amhlaidh is fearr é dár dtimpeallacht. Mar shaoránaigh fhreagracha caithfidh muid an méid dramhaíola a tháirgeann muid a laghdú. Chun dramhaíl a laghdú is féidir:

- Gan táirgí le barraíocht pacáistíochta a cheannach
- Málaí in-athnuaite (*renewable*) a thabhairt leat agus tú ag siopadóireacht.
- Torthaí agus glasraí nach bhfuil réamhphacáilte a cheannach.
- Do lón a chur i mbosca lóin seachas é a chlúdach le plaisteach, le scragall alúmanaim (*aluminium foil*) nó le scannán cumhdaithe (*cling film*).
- Gan rudaí a cheannach nach féidir a athchúrsáil nó gan rudaí a cheannach a thagann i bpacáistíocht nach féidir a athchúrsáil.

Cad is féidir a laghdú?

- Tabhair mála leat atá inúsáidte arís (*reusable*) chuig an ollmhargadh.
- Bíonn a lán pacáistíochta ann le cuma tharraingteach a chur ar an táirge ionas go gceannófar é.
- Ceannaigh táirgí a bhfuil pacáistíocht orthu is féidir a athchúrsáil.

Athúsáid

Is é an bealach is fearr chun athchúrsáil a dhéanamh athúsáid a bhaint as rudaí. Is féidir go leor táirgí a úsáid go minic sula gcaitear amach iad. Mar sin sula gcaitheann tú rudaí amach, smaoinigh ar dtús an féidir athchúrsáil a dhéanamh orthu? Seo a leanas noda chun athúsáid a bhaint as rudaí:

- Athúsáid clúdaigh litreacha tríd an seoladh a chlúdach agus seoladh nua a chur ar a bharr.
- Cuir rudaí nach bhfuil in úsáid timpeall an tí, bréagáin agus éadaí mar shampla, chuig siopaí carthanachta. Tabharfaidh siadsan na rudaí do dhaoine a bhainfidh úsáid astu arís.
- Nuair atá tú réidh lé crúscáí agus le potaí, is féidir iad a athúsáid chun bia a stóráil iontu arís.
- Ceannaigh ceallraí in-athluchtaithe (*rechargeable batteries*) mar gur féidir iad a athúsáid go minic.

Cad is féidir a athúsáid?

- Is féidir a lán earraí teaghlaigh a athúsáid don bhunaidhm a bhí leo, mar shampla, buidéil bhainne agus buidéil bheorach.
- Is féidir éadaí a athúsáid má thugann tú chuig siopa carthanachta iad nó iad a úsáid mar éadaí glantacháin.
- Laghdaíonn clúidíní éadaigh atá in-athúsáidte an t-ídiú ar acmhainní nádúrtha agus ar an uisce.

Buidéil phlaisteacha agus iad brúite agus pacáilte

Cairn de dhramh-mhiotala réidh le haghaidh athchúrsála

“Is féidir go leor táirgí a úsáid go minic sula gcaitear amach iad.”

Athchúrsáil

Is lú fuinneamh a chaitear ar tháirge a athchúrsáil ná ar cheann nua a dhéanamh. Nuair a úsáidtear níos lú d'acmhainní an domhain ní dhéantar an oiread céanna dochair dó.

- Bain úsáid as an ionad áitiúil athchúrsála. Is féidir gloiní, cannaí stáin, earraí leictreacha, plaisteach agus éadaí a thabhairt chuig na hionaid seo.
- Déan an dramhaíl a scagadh sa bhaile ina dramhaíl ghinearálta agus athchúrsála.

Cad is féidir a athchúrsáil?

- **Páipéar** – nuachtáin, irisí, boscaí cairtchláir, asphriontaí ríomhaire, póstaeir.
- **Gloine** – is féidir gach saghas gloine a athchúrsáil, mar shampla, buidéil dí, buidéil bheorach, buidéil fhíona, srl.
- **Miotail** – is féidir gach canna alúmanaim a athchúrsáil. Alúmanam atá sna cannaí ar fad ina mbíonn deochanna boga. Tá bainc buidéal le fáil i gcuid mhaith comharsanachtaí inar féidir na nithe seo ar fad a athchúrsáil.
- **Éadaí** – is féidir seanéadach a úsáid mar cheirteacha glantacháin i monarchana, éadaí nua a dhéanamh as ar nós bréidín, nó stuáil (*stuffing*) a dhéanamh astu do chúisíní cathaoireacha.

Fíricí suimiúla faoin athchúrsáil

- Páipéar agus cairtchlár a bhíonn in 24 % den bhruscar sa bhaile.
- Le gach tonna de pháipéar athchúrsáilte, is féidir 17 gcrann a shábháil chomh maith le 380 galún ola, trí shlat chiúbacha de spás i láithreán líonadh talún, 4,000 kw fuinnimh agus 7,000 galún uisce.
- Trí athchúrsáil a dhéanamh ar alúmanam, sábháiltear 95 % den fhuinneamh a thógann sé le halúmanam a fháil mar amhábhhar (*raw material*).
- Nuair a dhéantar canna amháin a athchúrsáil sábháiltear dóthain fuinnimh le teilifís a choinneáil ar obair ar feadh trí huaire an chloig.
- Is féidir cruach a athchúrsáil go brách gan aon íslíú caighdeáin.
- Tá tomhaltas plaistigh ag méadú 4% sa bhliain in iarthar na hEorpa.

Athchúrsáil ag clós dramh-mhiotail in Hong Cong

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cén dóigh ar féidir méid na dramhaíola a laghdú?
- 2 Tabhair roinnt samplaí den dóigh chun athúsáid a bhaint as rudaí.
- 3 An féidir leatsa smaoineamh ar bhealaí chun níos lú leictreachais a úsáid?
- 4 Cad iad na bealaí ar féidir na nithe seo a leanas a athchúrsáil: éadaí, leabhair, bréagáin, troscáin, fuíollábhar plaisteach agus orgánach?
- 5 Cén áit a bhfuil an banc buidéal agus páipéir is gaire duit?
- 6 Cad iad na torthaí a bhíonn ar thruailliú ó bhruscar?
- 7 Conas a leigheasfá fadhb bhruscair na tíre?
- 8 Conas a d'eagrófa feachtas in éadan bruscair?

“Tá inní ar leith faoi CO₂ a tháirgtear nuair a dhéantar breoslaí iontaise a dhó.”

Tá Shell ar cheann de na táirgeoirí ola agus gás nádúrtha is mó i Meiriceá

Astaíochtaí

Is iomaí foinse de Gháis Cheaptha Teasa atá ann. Tá inní ar leith faoi CO₂ a tháirgtear nuair a dhéantar breoslaí iontaise (*fossil fuels*) a dhó – adhmaid nó gual, mar shampla. Tagann tuilleadh astaíochtaí (*emissions*) ó ghníomhaíocht na feirmeoireachta agus na talmhaíochta, mar shampla, cuireann tógáil bheostoic le táirgeadh meatáin (*methane production*).

Modh amháin atá á úsáid chun méid na ngás dochrach (*harmful gases*) atá á dtáirgeadh ag tionsclaíocht a laghdú is ea ceadúnas a fháil le haghaidh mhéid an gháis cheaptha teasa a fhéadann tionscal a tháirgeadh a rialú. Tugtar ‘trádáil astaíochtaí’ (*emissions trading*) nó ‘ceadúnas um Thrádáil Charbóin’ air. Go bunúsach, is córas cuótaí é.

Ídiú Ózóin

Tá an crios ózóin (*ozone layer*) ina chuid d'aerbhrat an domhain agus coinníonn sé radaíocht dhochrach (*harmful radiation*) amach. Aimsíodh roinnt blianta ó shin go raibh sé ag caolú in áiteanna áirithe. Ba é an fhreagairt dhomhanda don fhadhb seo an comhaontú a rinneadh darb ainm Prótacal Montréal.

Chuir sé sin cosc ar úsáid CFCanna (clórafluoracarbóin) – is iad sin na ceimiceáin ar cuireadh an locht orthu as an damáiste don chiseal ózóin – i dtionsclaíocht, go háirithe i gcuisniúchán (*refrigeration*). Déirigh leis an gcosc agus tá an ciseal ózóin á dheisiú féin arís.

Pasáiste bianna reoite sna coimeádáin chuisniúcháin in ollmhargadh

“Ceann de na príomhfhoinsí d'astaíochtaí dochracha is ea cúrsaí iompar.”

Iompar

Ceann de na príomhfhoinsí d'astaíochtaí dochracha is ea cúrsaí iompar. Tá mórán cánacha anois ar bhreosla agus ar iompar chun íoc as an gcostas comhshaoil nó é a laghdú. Tugtar glascánacha orthu. Chomh maith leis sin, tá peitreal gan luaidhe ar fáil go forleathan.

Tugtar spreagadh breoslaí nach breoslaí iontaise iad a úsáid le haghaidh iompair, mar shampla, tá pointí poiblí athluchtaithe (*re-charging*) do charranna leictreacha á dtabhairt isteach diadha ar ndiaidh. Cuidíonn rothaíocht fosta. Tá lánaí rothar, agus fiú rothair in aisce d'úsáid phoiblí, i mórán cathracha anois.

Athfhoraoisiú in Oregon theas, Meiriceá

Laghdú Carbóin

Modh amháin leis an méid CO₂ atá ag dul amach san atmaisféar a laghdú is ea teicneolaíocht a úsáid leis an CO₂ 'a cheapadh' de réir mar a tháirgtear é agus é a stóráil in uaimheanna (*caverns*) salainn nó i ngáscheantair chaite ina dhiaidh sin.

Modh eile leis an méid CO₂ san atmaisféar a laghdú is ea trí fhoraoisí a fhás agus a chothú. Gníomhaíonn siad mar a bheadh 'doirtil Charbóin' ann tríd an CO₂ a ionsú. Sin é an fáth a bhfuil tábhacht mhór le hollfhoraoisí Oirthear na hEorpa, na hAfraice agus na hAmasóine.

Déanann roinnt tionscal crainn a chur nó foraoisí a cheannach i bhfianaise líon na n-astaíochtaí a ghineann (*generate*) siad agus leis an scór a chothromú, mar a déarfá. Tugtar 'cúiteamh carbóin' (*carbon offset*) air sin.

Cruinniú Mullaigh na Cruinne in Rio

Chuir ceannasaithe UNFCCC (*United Nations Framework Convention on Climate Change*) Cairt na Cruinne le chéile agus d'aontaigh siad ar phlean darb ainm Clár Oibre 21. Is comhaontú é Cairt na Cruinne maidir leis na caighdeáin nach mór a bhaint amach chun an comhshaol a chosaint, agus is é Clár Oibre 21 na bearta a bheidh le déanamh, go háirithe ag an leibhéal áitiúil agus ag leibhéal an phobail ar fud an domhain.

Prótacal Kyoto, 1997

Rinneadh idirbheartaíocht ar Phrótacal Kyoto i mí na Nollag 1997. Is é atá i bPrótacal Kyoto comhaontú idir tíortha chun laghdú a dhéanamh ar an méid gás ceaptha teasa a tháirgeann siad. Is comhaontú idirnáisiúnta é seo chun líon na n-astaíochtaí (*emissions*) gás ceaptha teasa a ghearradh agus socraíodh ar spriocanna ar leith.

Ghlac Éire le Prótacal Kyoto in 2002. Tá tíortha ag iarraidh gáis cheaptha teasa a laghdú ar dhóigheanna éagsúla: úsáid breoslaí iontaise a laghdú, bealaí eile chun fuinneamh a tháirgeadh a úsáid, crainn a chur ar fud an domhain chun an t-aer a choinneáil glan ar gháis cheaptha teasa.

Monarcha cheimiceach le simléar toite

Comhdháil Chóbanhávan ar an Athrú Aeráide, 2009

In 2009 tháinig ceannairí as gach cearn den domhan le chéile chun cúrsaí athrú aeráide a phlé i gCóbanhávan sa Danmhairg. Aithnítear sa doiciméad seo gur fadhb leanúnach é athrú aeráide agus go gcaithfear iarracht a dhéanamh an t-ardú teochta a choinneáil faoi bhun dhá chéim (2°). D'aontaigh na ceannairí domhanda chun astaíochtaí carbóin a laghdú agus aghaidh a thabhairt ar an athrú aeráide.

“Ceann de na príomhfhoinsí d’astaíochtaí dochracha is ea cúrsaí iompar.”

Moll mór cairtchláir réidh le haghaidh athchúrsála

Ollscartaire ag obair ag láithreán líonadh talún agus na héin ag eitilt os a chionn

Comhaontú Pháras, 2015

Ag cruinniú mullaigh aeráide sa Fhrainc in 2015 d'aontaigh nach mór dhá chéad tír ar reachtaíocht stairiúil a chuirfidh srian le téamh na cruinne. D'aontaigh na ceannairí go laghdófaí na contúirtí agus na hiarmhairtí a bhaineann le hathrú aeráide go suntasach nuair a chuirfí srian ar an méadú sa mheánteocht domhanda go dtí go maith faoi bhun 2° Celsius os cionn leibhéil réamhthionsclaíochta.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad is brí le hastaíochtaí agus le trádáil astaíochtaí?
  - 2 Cad é mar a chuidigh Prótacal Montréal leis an gcrios ózóin?
  - 3 Cén dóigh a spreagtar muid chun breoslaí nach breoslaí iontaise iad a úsáid le haghaidh iompair?
  - 4 Cuir síos ar dhá mhodh atá ann chun an méid CO₂ atá ag dul amach san atmaisféar a laghdú.
  - 5 Cad é a aontaíodh idir tíortha faoi Phrótacal Kyoto, 1997?
  - 6 Cad é a aontaíodh idir tíortha faoi Chomhaontú Pháras, 2015?
- .....

Foinsí Malartacha Fuinnimh

EOCHAIRFHOCAIL:

mídhaonnachtúil - *inhumane*; turgnamh - *experiments*; beodhioscadh - *vivisection*; feirmeoireacht mhonarchan - *factory farming*; uisceadán - *aquarium*; dífhoraíocht - *deforestation*; turtar farraige - *sea turtle*; duaithníocht - *camouflage*; taiscéalaíocht - *exploration*; starrfhiacail eabhair - *ivory tusk*; feoil fhiáin - *bushmeat*; duilliúr - *foliage*; aerbhrat - *atmosphere*; gabhal crainn - *tree fork*; gnáthóg - *habitat*; féadan - *tube*; marthanacht - *survival*; saor-raon - *free range*; lotnaidicíd - *pesticide*; coillearnach - *woodlands*; lonnaíocht - *settlement*; coirceog bheach - *beehive*; caomhnú - *conservation*; athshlánú - *rehabilitation*; tearmann - *sanctuary*

AG DEIREADH NA CAIBIDLE SEO BEIDH TÚ ÁBALTA:

- Meabhrú ar shainmhínithe éagsúla ar an bhforbairt agus do shainmhíniú féin a cheapadh den fhorbairt inbhuanaithe
- Plé a dhéanamh ar straitéisí maireachtáil inbhuanaithe is féidir leat féin a úsáid i do shaol
- Feachtas chun athrú i réimse na hinbhuanaitheachta a fhiosrú agus na cúiseanna ar éirigh leo

Foinsí Éagsúla Fuinnimh

- Téann an ghrian gach rud ar domhan. Súnn painéil ghréine isteach an teas ón ngrian. Úsáidtear an teas sin chun seomraí a théamh agus chun uisce te a chur ar fáil.
- Úsáidimid fuinneamh ó uisce reatha chun leictreachas a ghiniúint i stáisiúin chumhachta. Tugtar hidrileictreachas ar an leictreachas a ghintear le huisce.
- Is féidir leictreachas a ghiniúint ar fheirmeacha gaoithe le fuinneamh na gaoithe.
- Bíonn an gual faoi thalamh agus baintear as an talamh é trí mhianadóireacht.
- Baintear an mhóin as an bportach.
- Faightear ola faoin bhfarraige nó faoin talamh.
- Faightear gás faoin bhfarraige nó faoin talamh.

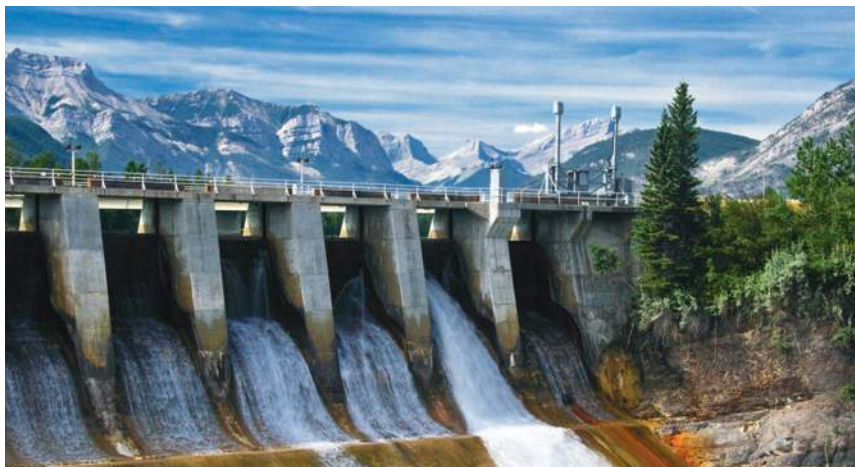

Faigheann muid breoslaí iontaise, mar ghual, faoin talamh nó faoin fharraige

Úsáidtear na foinsí fuinnimh seo le leictreachas a dhéanamh i measc rudaí eile. Úsáidimid an leictreachas sin gach lá – sa bhaile, ar scoil agus ag an obair.

Is féidir na foinsí fuinnimh a roinnt ina dhá ngrúpa:

- Foinsí in-athnuaite fuinnimh – ní thiocfaidh deireadh leis na foinsí seo go deo.
- Foinsí neamh-athnuaite fuinnimh – tiocfaidh deireadh leo am éigin amach anseo.

Is féidir le huisce ó thonnta na farraige leictreachas a ghiniúint

Tugtar breoslaí iontaise (*fossil fuels*) ar ghual, gás, ola agus móin. Faigheann muid breoslaí iontaise faoin talamh nó faoin bhfarraige. Is é atá i mbreoslaí iontaise, iarsmaí d'ainmhithe agus de phlandaí a fuair bás fadó.

Ó bhreoslaí iontaise is mó a thagann an fuinneamh a úsáidtear chun leictreachas a ghiniúint in Éirinn. Is iad na breoslaí iontaise is mó a úsáidtear fosta mar bhreosla le haghaidh na modhanna éagsúla iompair. Tiocfaidh deireadh leis na breoslaí iontaise lá éigin mar is foinse neamh-inathnuaite fuinnimh iad.

“Tá breoslaí iontaise, mar shampla gás, ola, peitreal agus gual, ag éirí gann agus ní féidir iad a athnuachan.”

Toit ó mhonarcha ag truailliú an cheantair mórthimpeall

Stáisiún cumhachta ag scaoileadh amach toit cháidheach

Dochar don Timpeallacht

Tá breoslaí iontaise, mar shampla gás, ola, peitreal agus gual, ag éirí gann agus ní féidir iad a athnuachan. Táthar ag baint úsáid as foinsí nua fuinnimh, mar shampla, an ghaoth, uisce, an ghrian agus barra, chun neart fuinnimh a ghiniúint don todhchaí. Is foinsí in-athnuaite iad sin agus ní dhéanann siad an oiread céanna dochair don timpeallacht.

Tagann an chuid is mó den fhuinneamh ó bhreoslaí iontaise. Scaoileann na foinsí fuinnimh seo cuid mhór gás ceaptha teasa isteach san atmaisféar. Tá foinsí eile fuinnimh ann atá neamhdhocrach nó nach ndéanann aon díobháil don timpeallacht.

Tá an t-athrú aeráide ar cheann de na saincheistanna is tábhachtaí os comhair daoine sa lá atá inniu ann. Rachaidh sé i bhfeidhm ar gach duine agus tá drochthionchar á imirt aige ar chuid mhór daoine cheana féin. Tá tábhacht ar leith ag baint le smaoineamh na forbraíochta inbhuanaithe (*sustainable development*) mar gheall air sin.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Luaigh seacht bhfoinse fuinnimh.
- 2 Cén cineál breoslaí iad breoslaí iontaise?
- 3 Cá bhfuair na breoslaí iontaise seo a gcuid fuinnimh?
- 4 Cad chuige a dtiocfaidh deireadh leo lá éigin?
- 5 Cén dochar a dhéanann na breoslaí iontaise don timpeallacht?
- 6 Mínigh an ráiteas nach féidir fuinneamh a chruthú.
- 7 Cá bhfaigheann plandaí a gcuid fuinnimh?
- 8 Cá bhfaigheann carranna, busanna, traenacha agus eitleáin a gcuid fuinnimh?

Obair Eolaithe

Tá eolaithe ag amharc ar dhá phríomhbhealach chun teacht ar fhoinsí eile fuinnimh seachas breoslaí iontaise. Is iad sin:

- Úsáid a bhaint as fuinneamh atá ann cheana féin amhail an ghaoth, an ghrian agus uisce reatha. Is féidir leis an ngaoth seolta a chasadh agus is féidir le huisce tuirbíní a chasadh chun leictreachas a ghiniúint.
- Rud éigin a fhás ar féidir é a dhó chun fuinneamh a ghiniúint (bithbhreosla nó bithmhais) mar shampla, fástar cána siúcra sa Bhrasaíl chun breosla a dhéanamh.

Cloiseann daoine a chónaíonn gar do thuirbíní gaoithe trup ard uathu i rith an ama

Tá dromchlaí dubha níos fearr chun teas agus solas a shú isteach ná dromchlaí geala lonracha (a dhéanann frithchaitheamh níos fearr ar theas agus ar sholas). Sin é an fáth go gcaitheann daoine i dtíortha teo éadaí bána chun fanacht níos fionnuaire.

Claochladáin voltais ag cumhachtstáisiún hidrileictreach

Ní féidir fuinneamh a chruthú (ná a scrios), agus mar sin chun fuinneamh ‘a dhéanamh’ - amhail leictreachas nó teas d’fhoirgnimh - caithfidh cineál eile fuinnimh a úsáid agus é a athrú go dtí an cineál atá de dhíth ort.

“Is féidir le huisce ó thonnta na farraige agus ó dhambaí tuirbíní a chasadh agus leictreachas a ghiniúint.”

Fuinneamh in-athnuaite

Tá comhroghanna (*alternatives*) ar bhreoslaí bunaithe ar charbón á gceapadh agus á dtástáil. Tá roinnt foinsí nua de tháirgeadh fuinnimh in úsáid cheana féin. Caithfidh na foinsí seo de bhreoslaí nua a tháirgeadh ar bhealach inbhuanaithe. Chinn an tAontas Eorpach gur as foinsí in-athnuaite 10% den bhreosla iomlán a úsáidfear faoi 2020.

Is féidir le huisce ó dhambaí tuirbín a chasadh agus leictreachas a ghiniúint

Hidrileictreach

Tá cumhacht uisce ábalta a bheith fíorchumhachtach. Is féidir le huisce ó thonnta na farraige agus ó dhambaí tuirbíní a chasadh agus leictreachas a ghiniúint. Ceann de na foinsí fuinnimh in-athnuaite (*renewable energy*) is sine dá bhfuil ann is ea fuinneamh hidrileictreach.

Baintear úsáid as uisce sa phróiseas seo chun tuirbíní a iompú agus gineann sé sin an leictreachas agus tá an córas seo in úsáid ó 1888 sna Stáit Aontaithe. Tá roinnt conspóidí ag gabháil leis seo fosta, áfach, mar shampla, gleannta ina mbíodh cónaí ar dhaoine a bheith curtha faoi thuile chun na taiscumair (*reservoirs*) uisce a bhí de dhíth a chruthú.

Is ag Éirinn atá an deis is fearr ar domhan fuinneamh a ghiniúint ó thonnta na farraige. Tá sé i gceist ag Údarás Fuinnimh Inmharthana na hÉireann dóthain cumhachta a ghiniúint ón bhfarraige a ritheadh cathair dhá oiread chathair Chorcaí. Roghnaíodh Béal an Mhuirthead i gCo. Mhaigh Eo chun fuinneamh na mara a thástáil in Éirinn.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad iad an dá phríomh-mhodh atá eolaithe a scrúdú chun teacht ar fhoinsí eile fuinnimh seachas breoslaí iontaise.
- 2 Cad a thugann do chuid fuinnimh duit?
- 3 Gintear leictreachas as an bhfuinneamh a fhaightear as breoslaí iontaise a dhó. An féidir leat smaoineamh ar aon chineál eile fuinnimh a úsáidtear chun leictreachas a dhéanamh?
- 4 Cad as a mbeidh fuinneamh ar fáil againn nuair a bheidh na breoslaí iontaise ídithe?
- 5 Cén dóigh is féidir cumhacht uisce a úsáid chun leictreachas a ghiniúint?
- 6 Cad a chiallaíonn fuinneamh in-athnuaite?

Feirmeacha Gaoithe

Tá ardmheas ag comhshaolaithe ar chumhacht ghaoithe. Cuirtear gaoth trí thuirbíní móra agus déantar leictreachas a ghiniúint. Soláthraíonn feirmeacha gaoithe leictreachas do theaghlaigh agus do ghnóthaí.

Tá muilte gaoithe nua-aimseartha le tuirbíní á n-úsáid chun fuinneamh a ghiniúint. Cé go bhfuil gaoth saor agus in-athnuaite, bíonn sé deacair amanna suímh a aimsiú a bhfuil go leor gaoth sheasmhach iontu chun feirmeacha gaoithe a dhéanamh iontach éifeachtúil. Bíonn truailliú ó thorann na dtuirbíní ina fhadhb, fosta, nó cloiseann daoine a chónaíonn gar dóibh trup ard ó na tuirbíní i rith an ama.

Soláthraíonn feirmeacha gaoithe leictreachas do theaghlaigh agus do ghnóthaí

Gineann feirm ghaoithe amach ó chósta an Inbhir Mhóir leictreachas do suas le 16,000 foirgneamh. Tá tionscadal ag Údarás Fuinnimh Inmharthana na hÉireann (*Sustainable Energy Authority of Ireland*) ‘Wind to Wheels’, a bhíonn ag tástáil carranna leictreacha a ritheann ar chumhacht na gaoithe ar Oileáin Árann. Cuirtear leictreachas isteach iontu a ghintear ó chumhacht na gaoithe.

Spriocanna

Tá an líon feirmeacha gaoithe le dúbailt in Éirinn chun spriocanna an Aontais Eorpaigh a bhaint amach. Is beag nach mbeidh a dhá oiread feirmeacha gaoithe ar fud an stáit sna blianta atá amach romhainn chun a bheith ag teacht le spriocanna an AE le haghaidh táirgeadh méadaithe fuinneamh in-athnuaite.

Faoi láthair tá tuairim is 196 feirm ghaoithe ar fud na tíre a bhfuil ar a gcumas cóir a bheith 2,200MW (meigeavata) cumhachta a ghiniúint – an oiread a thabharfadh cumhacht do dhá mhilliún teach.

Ach léiríonn na sonraí ón oibritheoir náisiúnta gréasáin EirGrid, a cheanglaíonn tionscadail mhóra leis an ngréasán náisiúnta, agus sonraí de chuid Líonraí BSL (*ESB Networks*) a nascann feirmeacha níos lú leis an gcóras dáileacháin, léiríonn siad go bhfuiltear ag súil leis an líon feirmeacha a bheith dúbailte sna blianta atá amach romhainn.

Ceangal leis an Líonra

Tá tairiscintí ag thart ar 181 feirm ghaoithe chun ceangal leis an líonra, agus chuirfeadh sé sin 3,500MW eile de leictreachas ar fáil – go leor le haghaidh thart ar thrí mhilliún teach. I dtéarmaí aschuir (*output*), táthar ag moladh suas le 500MW le teacht ó 12 tionscadal i gContae Mhaigh Eo, agus ina dhiaidh sin 451MW i gCorcaigh mar a bhfuil tairiscintí ag 27 feirm chun ceangal leis an ngréasán.

“Tá an líon feirmeacha gaoithe le dúbailt in Éirinn chun spriocanna an Aontais Eorpaigh a bhaint amach.”

Scaglann ola. Tiocfaidh deireadh le hola, mar a thiocfaidh deireadh leis na breoslaí iontaise go léir, am éigin amach anseo

Léirítear forbraíocht inbhuanaithe le foinsí difriúla fuinnimh mar bhithmhais, cumhacht na gaoithe agus cumhacht adamhach

Ach measann daoine eile go mbeadh fíor-dhrochthionchar aige sin ar an tionscal agus go dtiocfadh leis an Aontas Eorpach fíneálacha a chur ar Éirinn ós rud é nár chloígh muid leis na spriocanna dá mbeadh méadú ar bith ar an teorainn reatha de shlánachar 500 méadar. Deir siadsan gur ghá feirmeacha gaoithe a lonnú áit éigin agus dá gcuirfí méadú fánach ar an slánachar, fiú, bheadh drochthionchar aige sin ar an bplean gaoithe ar tír.

Malairt Tuairimíochta

Deir roinnt daoine gur trí fheirmeacha gaoithe ar tír go príomha a bheadh ár gcóras cumhachta a dhícharbónú go ceann i bhfad d'ainneoin an fhreasúra i roinnt pobal agus gur trí ghaoth i dtír go príomha a dhéanfar an scéim don fhuinneamh in-athnuaite a leathnú amach go dtí 2020.

Tá díospóireacht chonspóideach ar siúl faoi láthair faoi fheirmeacha gaoithe. Ba mhaith le daoine áirithe slánachar (*setback*) nua a thabhairt isteach nach dtiocfadh tuirbíní a lonnú ag fad nach gaire ná 1km ó bhaile nó ó shráidbhaile, agus iad a bheith ar a laghad 600 méadar ó theach cónaithe príobháideach. Lena chois sin, is é 170m ar thalamh cothrom agus 150m i gceantair shléibhe an airde is mó a cheadófaí dar leo.

“Déanann daoine giuirléidí chun breith ar fhuinneamh na gréine. Painéil ghréine a thugtar ar na giuirléidí seo.”

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cén dóigh is féidir cumhacht ghaoithe a úsáid chun leictreachas a ghiniúint?
- 2 Cén dá dheacracht a bhíonn ann le cumhacht ghaoithe?
- 3 Cad iad na spriocanna atá ann d'úsáid chumhachta na gaoithe ar an líonra?
- 4 An bhfuil eolas agat ar aon fheirm ghaoithe nó stáisiún hidrileictreach fuinnimh? Cad é do bharúil fúthu?
- 5 Cén díospóireacht atá ar siúl faoi fheirmeacha gaoithe faoi láthair?

Grianfhuinneamh

Baintear úsáid as fuinneamh na gréine chun leictreachas a ghiniúint. Lá éigin beidh deireadh leis an soláthar breoslaí iontaise. Cad a bheidh againn ina áit? Thiocfadh le fuinneamh na gréine an fhadhb a réiteach.

Tugann an ghrian solas agus teas dúinn; tig léi leictreachas a ghiniúint chomh maith. Déanann daoine giuirléidí chun breith ar fhuinneamh na gréine. Painéil ghréine a thugtar ar na giuirléidí seo.

Úsáidtear grianphainéil le haghaidh na ndíonta ar thithe teaghlaigh

Tá forbairt ag teacht ar ghrianfhuinneamh (*solar energy*) i rith an ama de réir mar a thagann siad ar phainéil ghrianfhuinnimh atá níos fearr agus níos éifeachtúla. Úsáidtear roinnt grianphainéal le haghaidh na ndíonta ar thithe teaghlaigh agus úsáidtear cuid mhór acu in áiteanna a mbíonn neart solas gréine ann chun fuinneamh a ghiniúint.

Bíonn fadhbanna lena n-úsáid in áiteanna ina mbíonn cuid mhór scamall. Tá pleananna ann chun feirmeacha fuinneamh gréine a chur ar bun sa Sahára chun fuinneamh a sholáthar don Eoraip.

Painéil fhótavoltacha a ghineann leictreachas nuair a scalann an ghrian orthu

Cineálacha painéil ghréine

Bíonn painéil ghréine ag éirí níos éifeachtaí i rith an ama agus is féidir úsáid a bhaint astu i níos mó áiteanna ná riamh:

- Painéil theirmeacha ghréine a bhailíonn teas na gréine agus a théann uisce. Beireann siad ar an teas ón ngrian agus aistríonn siad é chun foirgnimh a théamh agus uisce te a sholáthar dóibh.
- Painéil fhótavoltacha nó pv a ghineann leictreachas nuair a scalann an ghrian orthu – scalann an solas ar na cealla pv agus cruthaítear réimse leictreach a ghineann sruth leictreachais.

Tábhacht na Gréine

Ní bheadh aon bheatha ar domhan gan an ghrian. Tá an ghrian ag teastáil ó phlandaí chun a gcuid bia a dhéanamh (fótaisintéis) agus tá na plandaí ag teastáil uainne mar bhia, chun go mbeadh fuinneamh againn. Bíonn formhór na gcarranna agus a lán de na hinnill a úsáidimid ag rith ar pheitreal, ola nó gás agus tháinig a gcuid fuinnimh sin i dtús báire ón ngrian na milliúin bliain ó shin.

Brúdh plandaí le chéile mar mhóin, gual, ola agus gás an uair sin. Tugtar breoslaí iontaise orthu seo. Bíonn a lán eile ag rith ar leictreachas, ach faighimid a lán leictreachais ó bhreoslaí iontaise. Is ón ngrian mar sin, go díreach nó go hindíreach, a thagann beagnach an fuinneamh go léir a úsáidimid ar domhan.

Cumhacht Núicléach

Tar éis di titim faoi mhí-cháil, rinneadh athmheasúnú le gairid ar thábhacht na cumhachta núicléiche. Tá imní leanúnach ann maidir le sábháilteacht agus diúscairt dramhaíola radaighníomhaí (*radioactive waste disposal*). Mar sin féin, ní tháirgeann giniúint cumhacht núicléach méideanna móra gás ceaptha teasa faoi mar a dhéanann gléasra cumhachta (*power plant*) a úsáideann breoslaí iontaise (*fossil fuels*).

Seomra rialaithe taobh istigh de stáisiún ginte cumhachta núicléach sa Rúis

Fuinneamh Geoiteirmeach

Tagann fuinneamh geoiteirmeach (*geothermal*) ón taobh istigh den domhan. Is féidir an teas uaidh sin a cheapadh mar ghal nó mar uisce te. Úsáidtear an teas seo chun foirgnimh a théamh nó chun leictreachas a ghiniúint. Is foinse fuinnimh in-athnuaite é mar go mbíonn teas á tháirgeadh taobh istigh den domhan. Déantar fuinneamh geoiteirmeach i gcroí an domhain.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad é mar a oibríonn grianfhuinneamh?
- 2 Cad is ainm don dá phainéal gréine atá ar fáil?
- 3 Cuir síos ar an dá phainéal gréine atá ann.
- 4 Cuir síos ar thábhacht na gréine do gach ní beo.
- 5 Cad chuige a ndearnadh athmheasúnú ar thábhacht na cumhachta núicléiche?
- 6 Cén dóigh gur foinse fuinnimh in-athnuaite é fuinneamh geoiteirmeach?

Leas Ainmhithe

EOCHAIRFHOCAIL:

mídhaonnachtúil - *inhumane*; turgnamh - *experiments*; beodhioscadh - *vivisection*; feirmeoireacht mhonarchan - *factory farming*; uisceadán - *aquarium*; dífhoraóisiú - *deforestation*; turtar farraige - *sea turtle*; duaithníocht - *camouflage*; taiscéalaíocht - *exploration*; starrfhiacail eabhair - *ivory tusk*; feoil fhiáin - *bushmeat*; duilliúr - *foliage*; aerbhrat - *atmosphere*; gabhal crainn - *tree fork*; gnáthóg - *habitat*; féadan - *tube*; marthanacht - *survival*; saor-raon - *free range*; lotnaidicíd - *pesticide*; coillearnach - *woodlands*; lonnaíocht - *settlement*; coirceog bheach - *beehive*; caomhnú - *conservation*; athshlánú - *rehabilitation*; tearmann - *sanctuary*

AG DEIREADH NA CAIBIDLE SEO BEIDH TÚ ÁBALTA:

- A chur in iúl cén dóigh a bhfuil tú nasctha le héicea-chórais, daoine agus áiteanna i ngar agus i gcéin agus an dóigh a bhfuil tú spleách orthu
- Feachtais chun athrú i réimse na hinbhuanaitheachta a fhiosrú agus na cúiseanna ar éirigh leo nó nár éirigh leo a mheas

Ceist chonspóideach is ea ceart agus leas ainmhithe. Ba cheart meas a bheith ag daoine ar chearta agus ar leas ainmhithe. Ar nós an duine mothaíonn ainmhithe pian agus anacair.

Ag tabhairt drochbail ar ainmhithe

- Faillí a dhéanamh ar ainmhithe baile
- Ainmhithe a úsáid i spóirt fola--
- Ainmhithe a mharú le haghaidh a gcracinn nó a bhfionnaidh
- Ainmhithe a úsáid i dturgnaimh (*experiments*) saotharlainne.
- Ainmhithe a úsáid i bhfeirmeoireacht mhonarchan
- Ainmhithe a sheachadadh ar bhealach mídháonnachtúil (*inhumane*).

Tarbhchomhrac sa Phortaingéil

Ag tabhairt aire do pheata

Teastaíonn foscadh, bia agus uisce ó pheataí intíre má táthar ag iarraidh iad a choinneáil sláintiúil. Déanann úinéir an pheata cinnte go mbíonn neart áite ag an ainmhithe chun aclaíocht a dhéanamh.

Cúinsí Conspóideacha

- Beodhioscadh
- Feirmeoireacht Mhonarchan
- Spóirt Fola

Beodhioscadh

Ciallaíonn beodhioscadh (*vivisection*) turgnamh a dhéanamh ar ainmhithe agus iad beo. Déantar turgnaimh den chineál seo ar na milliúin ainmhithe gach bliain. Deir daoine go bhfuil na turgnaimh seo riachtanach le haghaidh taighde leighis ach deir daoine eile nach bhfuil aon ghá leo de bharr teicneolaíocht ríomhairí.

“Bíonn na hainmhithe i bhfeirmeoireacht mhonarchan sáinnithe taobh istigh, gan mórán spáis agus gan de sholas acu ach solas saorga.”

Ag bailiú na n-uibheacha agus dianfheirmeoireacht éanlaith chlóis ar siúl

Feirmeoireacht Mhonarchan

Cuireann feirmeoireacht mhonarchan (*factory farming*) brú agus strus ar ainmhithe. Go minic bíonn na hainmhithe i bhfeirmeoireacht mhonarchan taobh istigh, gan mórán spáis agus gan de sholas acu ach solas saorga.

Tá táirgeadh *foie gras* ar cheann de na modhanna feirmeoireachta monarchan is conspóidí atá ann. Seo nuair a dhéantar lachain agus géanna a bheathú le feadán (*tube*) miotail chun a gcuid aenna a ramhrú.

Spóirt Fola

Ciallaíonn spóirt fola spóirt ina mbíonn ainmhithe ag fulaingt nó go maraítear iad le haghaidh siamsaíochta, mar shampla, fiach sionnach agus seilg giorriacha.

Troid choileach

Chun tacaíocht a thabhairt do leas ainmhithe:

- Bí cinnte go n-amharcann tú ar na lipéid ar tháirgí chun a chinntiú nár tástáladh iad ar ainmhithe.
- Ceannaigh táirgí saor-raoin (*free range*) nuair is féidir.
- Mura bhfuil tú ag iarraidh tacú le marú ainmhithe, níor cheart fionnadh ná craiceann ainmhithe a cheannach. Ceannaigh táirgí bréige ina n-áit.

Ainmhithe i mbaol

Caithfear aire a thabhairt do na hainmhithe chomh maith leis na daoine. Tá muid ag iarraidh go bhfeicfidh an chéad ghlúin eile na hainmhithe atá ann anois. Ar fud an domhain tá ainmhithe i mbaol de bharr an dochair atá daoine a dhéanamh don timpeallacht ina maireann na hainmhithe.

D'fhéadfadh go dtiocfaidh an lá nach mbeidh na hainmhithe seo a leanas le feiceáil ach in iarsmalanna agus in uisceadáin (*aquarium*). Seo a leanas cuid de na hainmhithe atá i mbaol:

Tá an turtar farraige i mbaol de bharr iascach tráchtála

An tOllphanda

Cónaíonn an t-ollphanda i gceantair shléibhe sa tSín. De bharr feirmeoireachta agus dífhoraoisithe (*deforestation*) tá an t-ollphanda díbeartha amach as an talamh íseal inar mhair sé uair amháin. Tá go leor acu ag fáil bháis leis an ocras mar nach bhfuil aon bhia le hithe acu níos mó.

An Turtar Farraige

Tá an turtar farraige (*sea turtle*) i mbaol de bharr iascach tráchtála. Tá éileamh ar a chuid feola, a chuid uibheacha, a chraiceann agus a bhlaosc ildaite. Tá daonra an turtair farraige tite de bharr a ghnáthóg bheatha agus mhaireachtála a bheith scriosta agus as siocair truailliú a bheith déanta ar fharraigí an domhain.

An Béar Bán

Tugann dath bán an bhéir bháin duaithníocht (*camouflage*) don bhéar nuair a bhíonn sé ag fiach. Is é an beár bán an beár is mó as na béir ar fad. Tá líon na mbéar seo tite go mór de bharr barraíocht seilge a rinneadh orthu. Tá siad faoi bhagairt faoi láthair de bharr taiscéalaíocht (*exploration*) ola i réigiúin an Artaigh.

Eilifint na hAfraice

Tá cónaí ar eilifint na hAfraice i sabhána agus i gcoillte oscailte. Tá an eilifint seo faoi bhagairt de bharr na seilge a dhéantar le haghaidh a starrfhiacra eabhair (*ivory tusks*) agus chailleanas a gnáthóige mar gheall ar chúrsaí talmhaíochta.

Tá eilifintí na hAfraice faoi bhagairt de bharr fhiach a starrfhiacra eabhair

“Tá eilifint na hAfraice faoi bhagairt de bharr na seilge a dhéantar le haghaidh a starrfhiacra eabhair.”

Baicle leon i bpáirc náisiúnta sa Chéinia. Tá líon na leon ag titim go substaintiúil i mór-roinn na hAfraice

Leon na hAfraice

Faoi láthair tá thart ar 20,000 leon i mór-roinn na hAfraice ina iomlán ach tá a líon ag laghdú go tubaisteach de réir staidéir a foilsíodh in 2015. Tháinig laghdú 50% ar líon na leon san Afraic Láir agus san Afraic Thiar ó bhí 1993 ann agus meastar go dtiocfaidh laghdú 50% eile orthu sa chéad fhiche bliain eile mura ndéantar iarracht mhór iad a chaomhnú.

Laghdaigh an trádáil ar fheoil fhiáin (*bushmeat*) na cineálacha bia a mbíodh na leoin ag brath orthu agus tá baint mhór fosta ag leathnú na feirmeoireachta le líon na leon a bheith ag dul i laghad. Meastar go dtiocfaidh díothú ar neart póirthe leon dá bharr. Níl laghdú na leon chomh suntasach sin san Afraic Thoir agus tá líon na leon seasmhach nó ag ardú, fiú, san Afraic Theas.

“Laghdaigh an trádáil ar fheoil fhiáin na cineálacha bia a mbíodh na leoin ag brath orthu agus tá baint ag leathnú na feirmeoireachta le líon na leon a bheith ag dul i laghad.”

Cóála na hAstráile

Bíodh is go bhfuil cion ar an gcóála ag muintir na hAstráile, táthar inníoch le blianta beaga anuas faoina mharthanacht (*survival*) i ngeall ar roinnt tosca, lena n-áirítear athrú aeráide, caillteanas gnáthóige, galair, ionsaithe madra agus timpistí bóthair.

Itheann an cóála duilliúr (*foliage*) na gcrann eoclaipe, ach tá sé fíorbheadaí ó thaobh a aiste bhia de. Tá breis agus 700 cineál crann eoclaipe san Astráil ach ní réitíonn ach 25 acu leis an gcóála.

Le blianta anuas, tá borradh faoi mhéid na ngás ceaptha teasa (*greenhouse gases*) atá le sonrú san aerbhrat (*atmosphere*), mar gheall ar athrú aeráide. Tá níos mó tocsainí agus níos lú cothaithe i nduilliúr na n-eoclaipí mar gheall ar an athrú seo, agus bíonn ar na cóálaí bogadh níos minice ó chrann go crann le bia sa bhreis a fháil.

Tá an béar cóála faoi bhagairt ag caillteanas gnáthóige, galair agus ionsaithe madra

Fad is a bhíonn an cóála ar an talamh bíonn sé i mbaol má bhíonn madraí baile nó fiáine ann, nó má bhíonn air bóthar a thrasnú. Meastar go maraítear beagnach 4,000 cóála in aghaidh na bliana ag gluaisteáin agus ag madraí.

Gnáthóg an Chóála

Codlaíonn an cóála suas le 20 uair in aghaidh an lae i ngabhal crainn (*tree fork*) toisc nach bhfuil an duilliúr chomh fiúntach is a bhíodh tráth dá raibh. Tá cailteanas gnáthóige (*habitat*) ar an bhfadhb is measa atá ag an gcóála.

Cónaíonn sé sa choillearnach (*woodlands*) atá fágtha in oirthear agus i ndeisceart na tíre - na limistéir chéanna ina bhfuil forbairt uirbeach, feirmeoireacht agus foraoiseacht ag dul i dtreis ó cuireadh tús le lonnaíocht (*settlement*) Eorpach in 1788.

Cuirtear roinnt ainmhithe i gcontúirt nuair a tharlaíonn difhhoraoisiú mar cailteanas siad a ngnáthóg

“Táthar imníoch faoi mharthanacht chóála na hAstráile i ngeall ar roinnt tosca, lena n-áirítear athrú aeráide, cailteanas gnáthóige, galair agus ionsaithe madra.”

Anuas air sin, tá cuid de na gnáthóga a bhíodh ábalta scata cóálaí a chothú leagtha mar gheall ar an mborradh faoi mhéid na ngás ceaptha teasa os a gcionn. Níl bia go leor iontu le líon iomlán na gcóálaí a chothú a thuilleadh agus tá cuid de na cóálaí ag fáil bháis dá bharr. Bíonn coileán, nó joey, amháin ag cóála baineann fásta gach bliain de ghnáth, ach nuair a bhíonn bia gann ní bhíonn ach ceann amháin aici gach trí nó ceithre bliana.

Meastar nach bhfuil ach 43,000 cóála fágtha sna Astráil anois. D'fhógair an tAire Comhshaoil sa rialtas náisiúnta in 2012 go gcuirfí scataí áirithe na gcóálaí atá i gcontúirt ar liosta náisiúnta oifigiúil na n-ainmhithe faoi bhagairt. Ciallaíonn an fhógairt seo go mbeidh cosaint ar ghnáthóga na gcóálaí sna ceantair ina bhfuil an t-ainmhí i mbaol.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cén dóigh a dtugtar drochbhail ar ainmhithe?
- 2 Ainmnigh trí ní chonspóideacha a bhaineann le leas ainmhithe.
- 3 Cad iad na dóigheanna inar féidir tacaíocht a thabhairt do leas ainmhithe?
- 4 Cad chuige a bhfuil an t-ollphanda agus an turtar farraige i mbaol?
- 5 Cad chuige a bhfuil laghdú ag teacht ar líon na gcóálaí san Astráil agus ar líon na leon san Afraic?
- 6 Cuir síos ar an athrú a tháinig ar ghnáthóg an chóála.

Laghdú ar líon na bhfeithidí

Aontaíodh in 2015 ar phlean le dul i ngleic leis an laghdú atá tagtha ar líon na bhfeithidí ar nós beach, atá in Éirinn. Tá plean gníomhaíochta aontaithe ag 68 eagraíocht ar fud na tíre le dul i ngleic leis an laghdú atá tagtha ar líon na bhfeithidí amhail beacha, atá sa tír. I measc na mbeartas atá sa phlean táthar ag iarraidh ar fheirmeoirí a bheith níos freagraí agus lotnaidicídí (*pesticides*) a n-úsáid acu.

Cuirfear an plean i bhfeidhm ar fheirmeacha agus ar thalamh príobháideach agus poiblí. Táthar ag iarraidh ar fheirmeoirí, comhairlí contae, scoileanna agus garraíodóirí tearmainn nádúrtha a chruthú do bheacha sa dóigh is go mairfidh siad. I gCóbhanhávan, tá coirceoga bheach (*beehives*) ar dhíonta agus tá baile sábháilte iontu do bheacha a théann ar fud na cathrach ag bailiú pailine le mil a dhéanamh.

Tá laghdú ag teacht ar líon na bhfeithidí, amhail beacha, atá in Éirinn

“Aontaíodh in 2015 ar phlean le dul i ngleic leis an laghdú atá tagtha ar líon na bhfeithidí ar nós beach, atá in Éirinn.”

Laghdú ar líon na n-ainmhithe mara

Tá laghdú beagnach 50% tagtha ar líon na n-ainmhithe mara ar domhan ón mbliain 1970 i leith. Idir mhamaigh, éin, éisc agus reptílí atá i gceist. Tá laghdú 74% atá tagtha ar an líon ronnach agus tuinnín - mar gheall ar bharraíocht iascaireachta go háirithe - le 45 bliain.

Deirtear sa tuarascáil, a chuir an Ciste Domhanda Fiadhúlra agus Cumann Zó-eolaíochta Londain i dtoll a chéile in 2015, gur athrú aeráide is cúis le cuid mhór den díothú fosta.

“Tá laghdú beagnach 50% tagtha ar líon na n-ainmhithe mara ar domhan ón mbliain 1970 i leith.”

Tugann Cumann Caomhnaithe na Míolta Móra agus na nDeilfeanna cosaint dóibh ó fhiach, géibheann agus truailliú torainn agus ceimice

Eagraíochtaí Caomhnaithe

Tá go leor eagraíochtaí éagsúla ann a oibríonn chun an timpeallacht a shábháil agus na hainmhithe atá i mbaol a chaomhnú. Is í aidhm na n-eagraíochtaí caomhnaithe (*conservation*) díobhadh speiceas ainmhithe a stopadh.

Greenpeace

Is eagraíocht dhomhanda feachtasaíochta (*campaigning*) é Greenpeace a fheidhmíonn chun iompar agus meon daoine a athrú chun an timpeallacht a chosaint agus a chaomhnú agus chun síocháin a chur chun cinn. Déanann Greenpeace obair chun an t-athrú aeráide a stopadh, farraigí an domhain a chosaint ó thruailliú, gnáthóga nádúrtha a chosaint agus chun deireadh a chur le cumhacht núicléach.

Baill Greenpeace na hIodáile ag lorg cosanta don Artach

World Wildlife Fund

Oibríonn an World Wildlife Fund in 100 tír agus faigheann siad tacaíocht ó 1.2 milliún ball i Stáit Aontaithe Mheiriceá agus gar do 5 mhilliún ball timpeall an domhain. Ritheann an eagraíocht scéimeanna chun cosaint a thabhairt do speicis ainmhithe, déileáil le téamh domhanda agus chun deireadh a chur le cumhacht núicléach.

Oibríonn Save the Rhino chun srónbheannaigh atá i ndainséar a chaomhnú

Níl mórán ainmhithe ábalta bheith beo ar ithir thirim bhríosc mar seo

Save the Rhino

Is eagraíocht dhomhanda é Save the Rhino. Oibríonn an eagraíocht chun daonraí srónbheannach atá i ndainséar san Afraic agus san Áise a chaomhnú. Cuireann an eagraíocht maoiniú ar fáil do thionscnaimh bheatha agus do chlár oideachais.

Whale and Dolphin Conservation Society

Bunaíodh an eagraíocht charthanachta dhomhanda seo sa bhliain 1987 chun míolta móra agus deilfeanna a chaomhnú. Cosnaíonn siad iad ó fhiach, géibheann, truailliú torainn agus ceimice, a bheith buailte ag longa, a bheith i bhfostú in eangacha iascaireachta agus ó athrú aeráide. Déanann siad é sin trí airgead a bhailiú agus a chur ar ais i bhfeachtais agus i dtionscnaimh timpeall an domhain.

Tugann oibrithe deonacha róna slán ó ghortú agus ón ocras

Buaileann longa na míolta móra agus téann siad i bhfostú in eangacha iascaireachta fosta

Tearmann Róna na hÉireann

Is áis tarrthála agus athshlánaithe (*rehabilitation*) fiadhúlra é Tearmann Róna na hÉireann. Tugann oibrithe deonacha róna slán ó ghortú agus ón ocras. Cuireann an tearmann (*sanctuary*) foscadh, bia agus leigheas ar fáil do na róna sula scaoileann siad ar ais sa nádúr iad.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cén dóigh a gcuideoidh an plan le líon an bhfeithidí in Éirinn a ardú?
- 2 An gcuireann conclúid na tuarascála a d'fhoilsigh an Ciste Domhanda Fiadhúlra agus Cumann Zó-eolaíochta Londain in 2015 inní nó alltacht ort?
- 3 Cad é an dhéanann Greenpeace?
- 4 Cad iad an trí chuspóir atá ag an Word Wildlife Fund?
- 5 Cad iad na contúirtí atá ann do mhíolta móra agus do dheilfeanna?
- 6 Cad é mar a chuidíonn Tearmann Róna na hÉireann leis na róna?

Saoirse na Meán

EOCHAIRFHOCAIL:

geallsealbhóir – *stakeholder*; clúmhillleadh – *defamation*; urghaire – *injunction*; líomhnaithe – *alleged*; cinsireacht – *censorship*; caidreamh gnéis seachphósta – *extra marital sexual relationship*; ceiliúrán – *celebrity*; anaithnide – *anonymous*; dlinse – *jurisdiction*; scaoilteacht – *looseness*; inchreidteacht – *credibility*; féinrialú – *self-regulation*; díoltas – *revenge*; gríosú – *incitement*; aoir – *satire*; antoisceach – *extremist*; fuathchaint – *hate speech*; táirgeadh – *produce*; spoch – *pester*

AG DEIREADH NA CAIBIDLE SEO BEIDH TÚ ÁBALTA:

- Na hargóintí ar son agus in aghaidh shaoirse na meán a phlé

Priobháideacht agus saoirse cainte na meán

Is fada iriseoirí agus dlíodóirí in adharca a chéile faoi chearta an duine aonair saol príobháideach a bheith aige agus saoirse cainte na meán. Tá áit lárnach sa díospóireacht seo ag coincheap ar a dtugtar ‘leas an phobail’.

Ach ar ndóigh ní hionann leas an phobail agus an rud a gcuireann an pobal suim ann. Deir go leor iriseoirí gur bagairt do shaoirse cainte na meán iad na ‘sár-urghairí’. Ceapann go leor eile, áfach, nach bhfuil sna foláirimh sin ach aisfhreagra ar chíocras na nuachtán tablóideach.

Tá feidhm le focail agus le pictiúir; mura mbeadh, ní bhainfí aon leas astu chun cumarsáid a dhéanamh le daoine agus dul i bhfeidhm orthu. Is leo a chuirimid áthas, brón, misneach, agus fearg ar a chéile. Níor mhiste d’iriseoirí iarracht a dhéanamh bheith pas beag níos tuisceanaí faoi mhothúcháin daoine fosta agus a gcuid focal a mheá, go mór mór agus ceistanna íogaire (*sensitive*) á gclúdach acu.

Seomra nuachta an BBC

The Evening Herald ag tuairisciú buama na hÓmaí i 1998

Smacht ar na Meáin

Is le Denis O’Brien Communicorp agus áirítear leis an gcomhlacht sin Newstalk, Today FM, Dublin 98FM agus Spin FM. Tá an méid sin ceadaithe ag Údarás Craolacháin na hÉireann. Níl aon bhaint aige leis an státchraoltóir RTÉ.

Is é Denis O’Brien an geallsealbhóir (*stakeholder*) is mó sa chomhlacht Independent Newspapers and Media agus faoin gcomhlacht sin áirítear an Irish Daily Star, Irish Independent, Sunday Independent, Sunday World, Evening Herald agus roinnt páipéir nuachta áitiúla.

Measann go leor daoine go bhfuil barraíocht tionchair aige ar mheáin na hÉireann agus go bhfuil ar a chumas, mar sin de, mórscéalta cúrsaí reatha a shrianadh agus a mhúnlú. Bhris sé iriseoir as a phost agus bhagair sé an dlí ar iriseoir eile nuair a phléigh siad go diúltach leis ina gcuid tuairisceoireachta. Chuir sé an dlí ar pháipéar nuachta ag maíomh go ndearna siad clúmhillleadh (*defamation*).

Urgaire

D’éirigh le O’Brien RTÉ a chur faoi urgaire (*injunction*) in 2015 a chur cosc orthu tuairisciú cén dóigh a bhfuair an billiúnaí rátaí fíor-ísele úis 1.25% ón mbanc, mar a bhí líomhnaithe (*alleged*), ar shuim airgid suas le €500 milliún nuair a ba chóir don bhanc a bheith ag baint amach ráta úis 7.5%.

“Ní hionann leas an phobail agus an rud a gcuireann an pobal suim ann.”

Is leis an gcomhlacht Communicorp an stáisiún raidió cainte Newstalk

Páipéar nuachta The Sun ag tuairisciú sonraí príobháideacha nuair a chuir Robin Williams lámh ina bhás féin

Réaltaí Iomráiteacha

Dá bharr sin, bíonn na nuachtáin lán le scéalta faoi 'pheileadóir mór le rá' nó 'polaiteoir aitheanta' nó 'siamsóir cáiliúil' nó 'aisteoir iomráiteach' atá ag cur gobáin ar nochtadh na fírinne. Chan amháin nach bhfuil a fhios ag an bpobal faoina raibh ar siúl ag na daoine anaithnide seo ach go minic ní bhíonn a fhios acu ach an oiread cad é go díreach nach bhfuil ar eolas acu!

Rud amháin atá ar eolas againn ná go bhfuil a leithéid d'ordú bainte amach ag daoine iomráiteacha ar nós an pheileadóir, John Terry, an t-iriseoir Andrew Marr agus an galfaire Colin Montgomerie.

Ghlac breithiúna na Breataine leis go dtí seo nach gá go mbeadh foilsíú an eolais seo ar leas an phobail agus gur chóir fosta cosaint a thabhairt do dhaoine neamhurchóideacha, ar nós páistí, a bheadh thíos le nochtadh na gcaidreamh.

“Tá an t-idirlíon ag déanamh mugadh magadh den sár-urghaire.”

Míchothromaíocht

Ní raibh aon chosc ar ainmniú na mban a bhí páirteach sna caidrimh sheachphósta, áfach, rud nach raibh sásúil nó cothrom. B'amhlaidh an cás d'Imogen Thomas (iar-Miss Wales agus iomaitheoir sa chlár *Big Brother*) a raibh caidreamh gnéis aici ar feadh sí mhí le peileadóir pósta a bhíonn ag imirt i bPríomhroinn Shasana. Dúirt sí nach raibh aon chosaint aici anois ón bhfiosrúchan tablóideach. Nochtadh ainm an pheileadóir úd ó shin faoi phribhléid na Parlaiminte – Ryan Giggs – cé go raibh sé seo ar eolas ag an saol mór a bhuíochas don *twitterati*.

Ról an Idirlín

Tá an t-idirlíon ag déanamh mugadh magadh den sár-urghaire anois. Níl le déanamh ag an té atá gafa le cultúr na gceiliúrán ach dul ar líne le teacht ar ainmneacha na ndaoine cáiliúla ar bronnadh urghairí orthu. Tá an *twitterati* ábalta luach na mílte punt d'orduithe cúirte a chur ó mhaith le svaidhp amháin den mhéarchlár.

Dúirt sé go raibh nochtadh nó foilsíú eolais faoin gcaidreamh a bhí aige leis an mbanc ag cur isteach ar a chuid príobháideachais. D'éirigh le Teachta Dála amháin cur síos ar an scéal faoi phribhléid sa Dáil ach d'fhan an urghaire. Thug dlíodóirí O'Brien ar chuid mhaith de mheáin na tíre gan tuairisc na Dála a chlúdach rud arbh ionann go bunúsach agus cinsireacht (*censorship*) a dhéanamh ar a gclúdach féin d'imeachtaí na Dála an lá sin.

Tá an 'tsár-urghaire' (super injunction) tagtha chun cinn sa Bheatain cuid mhór le roinnt blianta. Cuireann an urghaire cosc ar nuachtáin eolas a chur i gcló faoi chaidrimh ghnéis sheachphósta (extra marital sexual relationships) a bhíonn ag daoine cáiliúla áirithe. Tugtar 'sár-urghaire' air cionn is go gcuirtear cosc, chan amháin ar fhoilsíú an eolais ach ar aitheantas an té atá i gceist fosta. Ní hamháin sin, ach níl sé ceadaithe tuairisciú a dhéanamh ar an iarratas don urghaire ná an té atá á lorg a ainmniú.

Bhí dúnmharú an Uachtarán J.F. Kennedy ar cheann de mhórscéalta an chéid sna páipéir nuachta

Eascaíonn go leor ceisteanna dlíthiúla, eiticiúla agus mórálta as seo faoi chearta príobáideachais agus na meáin. Go príomha, caithfear a fhiafraí an féidir aon ní a choinneáil faoi choim in aois seo an idirlín?

“Tá na meáin úra ag feidhmiú lasmuigh den chomhthéacs eitice agus dlíthiúil atá leagtha síos do na meáin sheanbhunaithe.”

Cibearspás

Ní aithníonn an cibearspás aon teorainn fhísiúil, chluaise ná scríofa. Is léir go bhfuil na meáin úra ag feidhmiú lasmuigh den chomhthéacs eitice agus dlíthiúil atá leagtha síos do na meáin sheanbhunaithe le fada. Níl de rogha anois ag an gceiliúrán (*celebrity*) a shantaíonn an príobháideacht ach fanacht sa bhaile!

É sin, nó an dlí a chur ar na daoine atá ag sárú orduithe na gcúirteanna. Ach cén dóigh ar féidir a leithéid a dhéanamh nuair is postálacha anaithnide (*anonymous*) a bhformhór? Agus cad faoi Twitter atá lonnaithe i gCalifornia agus nach dtiteann faoi dhlinse (*jurisdiction*) dhlí na Breataine?

Síorchoimhlint

Tá an tsíorchoimhlint idir na meáin úra agus na meáin thraidisiúnta dulta i mbinibe ó thosaigh díospóireacht faoi na ‘sár-urghairí.’ Ar láimh amháin, tá na meáin úra ag maíomh go bhfuil siad siúd ábalta eolas a nochtadh nach bhfuil ceadaithe do na meáin thraidisiúnta.

Ach ar ndóigh, tá difear lá agus oíche idir na meáin a fheidhmíonn ar bhonn dleathach agus eiticiúil agus scaoilteacht (*looseness*) na ngréasán sóisialta, inar féidir le duine ar bith (faoi ainm cleite) rud ar bith, ar chor ar bith, a rá faoi dhuine eile, beag beann ar an bhfírinne.

Is féidir le duine ar bith (faoi ainm cleite) rud ar bith a rá sna meáin shóisialta, faoi dhuine eile, beag beann ar an bhfírinne

“Tá go leor daoine sásta scéalta suaracha faoi dhaoine cáiliúla a léamh, beag beann ar na dóigheanna ísle a úsáideadh le teacht orthu.”

B'éigean do leithéidí Gabby Logan agus Jeremy Clarkson ráflaí na meán sóisialta go raibh caidrimh sheachphósta acu a shéanadh go poiblí. Bhí an bheirt acu (agus neart eile lena gcois sin) ainmnithe ar shuíomhanna éagsúla mar dhaoine a bhain urghairí amach le cosc a chur ar fhoilsiú eolas rúnda fúthu. Tá codarsnacht shoiléir le sonrú sa chás seo idir inchreidteacht nó creidiúnacht (*credibility*) na meán fadbhunaithe agus bréagadóireacht an idirlín.

Bíonn síorchoimhlint ann idir na meáin nua agus na meáin thraidisiúnta

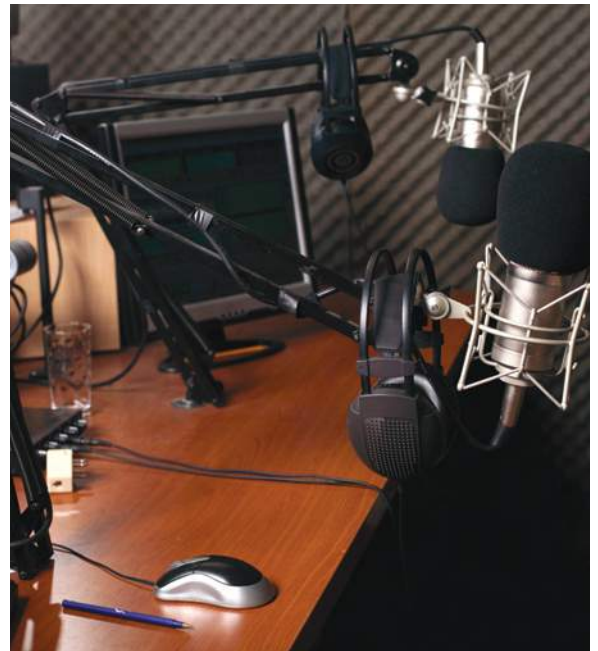

Ag Santú Scéil

Tá ré na 'sár-urghaire' tagtha go hÉirinn fosta mar go bhfuil na nuachtáin thablóideacha ag baint na sála dá chéile ag iarraidh teacht ar an salachar is gránna faoi mhórphearsana áirithe. Tá sé seo ag tarlú siocair nach bhfuil ag éirí le hiarrachtaí féinrialaithe (*self-regulation*) an tionscail.

Níl go leor fiacla ag Ombudsman an Phreasa ná ag Comhairle an Phreasa chun srian a chur ar aon iriseoir a thagann i dtír ar shaol príobháideach daoine iomráiteacha. Is maith ann an tOmbudsman ach ní chuirfidh na cumhachtaí teoranta atá aige lá buairimh ar an eagarthóir tablóideach.

Léiríonn figiúirí díolacháin leithéidí *The Irish Daily Star* go bhfuil ráchairt mhór ar scéalta den chineál sin in Éirinn. Tá go leor daoine sásta scéalta suaracha faoi dhaoine cáiliúla a léamh, beag beann ar na dóigheanna ísle a úsáideadh le teacht orthu.

Eascaíonn ceisteanna dlíthiúla, eiticíúla agus morálta as an ngaol idir cearta príobháideachais agus cearta na meán scéal a chlúdach

Is dócha go gcuireann scéalta suaracha den chineál sin go mór le díolaíocht nuachtán. A fhad is go bhfuil éileamh ann dá leithéid, leanfar de shárú an phríobháideachais in Éirinn.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Míniú an dóigh gur duine cumhachtach é Denis O'Brien sna meáin in Éirinn.
- 2 Cad is brí leis an bhfocal urghaire?
- 3 Cad chuige ar úsáid Denis O'Brien í?
- 4 Cén chúis is mó a gcuirtear na meáin faoi urghaire sa Bhreatain?
- 5 Cén sort daoine a úsáideann í?
- 6 An bhfuil an ceart acu nó an bhfuil an ceart ag na meáin a bheith ag leanúint na scéalta seo?
- 7 Cén ról atá ag an idirlíon i meáin an lae inniu
- 8 Cén choimhlínt a bhíonn ann idir na meáin úra agus na meáin thraidisiúnta?

Charlie Hebdo na Fraince

Bíonn teannas ann i dtólamh i sochaí dhaonlathach idir an ceart atá ag saoránaigh a rogha rud a rá agus cosc a bheith á chur ar thuairimí maslacha. Tá saoirse cainte riachtanach sna meáin i sochaí dhaonlathach ach sin ráite, is tíortha ilchultúrtha iad tíortha na hEorpa ina maireann comhphobail eitneacha éagsúla le chéile. B'íorónta an mhaise dóibh é dá gcuirfí tús le ré na fuathchainte ciníche (*racist hate speech*) mar iarmhairt ar iarracht chun saoirse cainte a neartú.

Ag tús na bliana 2015, d'éirigh le beirt ghunnadóirí armáilte le raidhfíli de dhéantús Kalashnikov a mbealach a dhéanamh isteach in oifigí na haoir-irise 'Charlie Hebdo' i bPáras na Fraince. Scaoil siad an t-eagarthóir

Is iris aoire é Charlie Hebdo a bhíonn magúil faoi go leor grúpaí agus ag spochadh astu

chun báis in éineacht le póilín a bhí mar gharda aige agus naoi mball eile den fhoireann. Scaoil siad póilín eile a bhí ina Mhoslamach mar a tharlaíonn sé, chun báis amuigh ar an tsráid agus é ina luí ar an talamh gortaithe.

Bhí a lámha san aer nuair a scaoileadh é faoi bhéal an ghunna. D'éirigh leo beirt éalú ón láthair. Antoisicigh (*extremists*) gan meas ar bith ar an mbeatha agus nach mbeadh aon fháilte rompu in aon sochaí a rinne an t-ár.

Cuireadh an t-ionsaí ar an iris Charlie Hebdo i láthair san Iarthar, ní mar ghníomh díoltais (*revenge*), mar a mhaígh na gunnadóirí féin de réir cosúlachta, mar gur fhoilsigh an iris íomhánna magúla den Fháidh Mahamad, ach mar ionsaí ar shaoirse na meán.

Ba mhinic gur léiríodh daoine den chreideamh Moslamach ar bhealach gránna

Iris aoire ag magadh

Iris aoire (*satire*) é Charlie Hebdo a bhíonn magúil faoi agus ag spochadh as go leor grúpaí ach a raibh claonadh ar leith acu a bheith ag magadh ar Mhoslamaigh de réir cosúlachta. Iris ghránna í ar dhóigh mar bíonn cuid mhór dá cuid oibre ciníoch, homafóbach agus Ioslámáfóbach.

Le blianta beaga anuas ba mhinic gur léiríodh daoine den chreideamh Moslamach ar bhealach gránna, le sróna móra agus cuma ar mire orthu. Chuirfeadh sé na scigphictiúir de Ghiúdaigh ón nGearmáin sna 30í, nó d'Éireannaigh in iris Punch Shasana ó lár an 19ú haois, i gcuimhne duit.

Iris mar sin anseo?

Ní dócha go mairfeadh a leithéid d'iris in Éirinn nó sa Bhreatain. Is ceist mhór í an mbeadh céad ag iris ábhar 'Charlie Hebdo' a fhoilsiú sa Ríocht Aontaithe ná in go leor tíortha eile san Eoraip, chuirfeadh dlíthe in aghaidh ghríosú (*incitement*) fuatha cosc air. Níl a leithéid d'iris in Éirinn, sa Bhreatain ná ina lán tíortha eile - is sa Fhrainc amháin a bheadh saoirse ag daoine a leithéid a tháirgeadh (*produce*) nó a fhoilsiú.

"Is mise Charlie," a d'fhógair daoine ag iarraidh a samhnas don ionsaí agus a dtacaíocht d'fhoireann na hirise a chur in iúl ach is doiligh a chreidiúint go seasfadh na daoine céanna leis in Éirinn. Go leor de na daoine céanna a bhí ag scairteach "Is mise Charlie," bheidís féin ag seasamh taobh amuigh d'oifigí irise den chineál seo in Éirinn ag agóidíocht, ag eagrú baghcait agus ag gríosú cásanna dlí.

"Bíonn teannas ann i dtólamh i sochaí dhaonlathach idir an ceart atá ag saoránaigh a røgha rud a rá agus cosc a bheith á chur ar thuairimí maslacha."

Seomra rialaithe i stáisiún teilifíse

Magadh nó Gríosú Foréigin

Tá tuairim ag daoine eile go mbíonn Charlie Hebdo ag magadh faoi gach rud, agus gur sin mar ba chóir. Ba chóir a bheith ábalta magadh faoi Chríostaithe, Moslamaigh, Giúdaigh, Búdaithe, aindiachaithe, agnóisithe, lucht leanúna Man U, lucht leanúna Liverpool, Aontachtaithe, Náisiúnaithe, faoi dhaoine a labhraíonn Gaeilge is faoi dhaoine a bhfuil fuath acu ar an nGaeilge. Déanann siad an argóint go bhfuil an magadh maith agus nach freagra é an foréigean ar an ngreann in aon am.

Creideann daoine gur cheart go mbeadh saoirse cainte iomlán ann, ach amháin sa chás gur gríosú chun foréigin í. Go minic faigheann stáisiúin teilifíse agus raidió, irisí agus páipéir nuachta comhfhreagras ag gearán go raibh sé mícheart tuairimí nó seasamh de chineál amháin nó de chineál eile a chraoladh nó a fhoilsiú ar chor ar bith.

Tá réimse leathan smaointeoireachta agus tuairimíochta sláintiúil, áfach, ach bíonn daoine ag iarraidh smacht a choinneáil ar insint an scéil. Is minic nach saoirse cainte mar is ceart í an rud ina gcreideann daoine. Creideann siad i gcumhacht agus creideann siad i saoirse dóibh féin, ní do dhaoine eile.

Deir na meáin shóisialta go bhfuil siad siúd ábalta eolas a nochtadh nach bhfuil ceadaithe do na meáin thraidisiúnta

Teannas

Shílfeá, ó bheith ag amharc ar an gclúdach sna meáin ar fud an domhain, gur thacaigh gach duine le cur chuige Charlie Hebdo agus gur amharc gach duine orthu mar urgharda na saoirse cainte ach níl sé sin fíor. Tá go leor daoine ann nach n-aontaíonn leis an nós iriseoireachta a chleachtann an comhlacht seo agus tá daoine ann fiú a thuig do na hionsaitheoirí, cé gur dócha nach n-aontódh siad leis an slad a rinneadh ach oiread.

Bhíodh go leor de léaráidí Charlie Hebdo greannmhar agus glic, agus spoch (*pester*) siad as an Eaglais Chaitliceach agus as polaiteoirí an rachmais mar aon leis an bpobal Moslamach. Sa Fhrainc, sa lá atá inniu ann áfach, tá an pobal mionlaithe Moslamach faoi mhíbhuntáiste sóisialta agus tá méadú scanrúil tagtha ar an eite dheas.

Dá bharr sin tá dualgas ar dhaoine eile a imríonn tionchar ar an bpobal gan cur leis an teannas ach smaoiniamh conas a théann na léaráidí aoire i bhfeidhm ar an tsochaí iomlán. Tagann freagracht le saoirse cainte - freagracht chun cur le tuiscint agus meas, freagracht chun cothromaíocht a chothú, freagracht chun todhcháí shíochánta a chinntiú do chách.

“Tá dualgas ar dhaoine a imríonn tionchar ar an bpobal gan cur le teannas sa

Deir go leor iriseoirí gur bagairt do shaoirse cainte na meán iad na sár-urghairí

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad é a tharla sa Fhrainc ag tús na bliana 2015?
- 2 Cén dá bhealach atá ann chun an t-ionsaí a chur i láthair sna meáin?
- 3 Cén sort irise í Charlie Hebdo?
- 4 Cad chuige nach bhfuil a leithéid d'iris in Éirinn nó sa Bhreatain?
- 5 Mínigh cén dóigh nach n-aontaíonn gach duine le polasaí eagarthóireachta na hirise.
- 6 Cad iad na contúirtí a d'fhéadfadh a bheith ann le saoirse cainte?
- 7 Cad chuige a gcaithfidh Charlie Hebdo agus na meáin i gcoitinne a bheith cúramach sa

An Córas Daonlathach

EOCHAIRFHOCAIL:

daonlathach - *democratic*; dlisteanach - *legitimate*; bunreacht - *constitution*; Neamhspleách - *Independent*; dailcheantar - *constituency*; eacnamaíocht - *economy*; **cúlbinseoir freasúra** - *opposition backbencher*; ionadaíocht - *representation*; tuarascáil - *report*; reachtaíocht - *legislation*; forógra - *manifesto*; iarrthóir - *candidate*; bonneagar - *infrastructure*; tofa gan iomaíocht - *returned unopposed*; Ceann Comhairle - *Dáil Chairperson*; earnáil phoiblí - *public sector*; brúghrúpa - *lobby group*; deachtóireacht - *dictatorship*; ollsmachtachas - *totalitarianism*; Aire Bolscaireachta - *Propaganda Minister*; uathlathach - *autocratic*; boilsciú - *inflation*; cogadh cathartha - *civil war*; léirsitheoir - *demonstrator*

AG DEIREADH NA CAIBIDLE SEO BEIDH TÚ ÁBALTA:

- An téarmaíocht cheart a úsáid chun cur síos a dhéanamh ar institiúidí, struchtúir, páirtithe polaitiúla agus ról na hÉireann agus na hEorpa
- Láidreachtaí agus laigí an phróisis dhaonlathaigh a phlé
- Comparáid a dhéanamh idir dhá chóras rialtais agus aird ar leith a dhíriú ar na dóigheanna ina n-idirghníomhaíonn an stát lena shaoránaigh, agus inar féidir le saoránaigh a stát a mhúnlú.

Daonlathas

Ciallaíonn an focal daonlathas, ceannas pobail. Mar sin, faoi chóras daonlathach (*democratic*) is iad na daoine sa tír a dhéanann agus a aontaíonn leis na rialacha agus na dlíthe atá i bhfeidhm do mhuintir na tíre sin. Glactar le dlíthe nuair a bhíonn bunús na ndaoine ar a son. Ba iad na sean-Ghréagaigh an chéad dream a rialaigh a dtír ar an mbealach seo.

Comóradh Céad Bliain Éirí Amach na Cásca ar siúl ag Ard-Oifig an Phoist ar Dhomhnach Cásca 2016. Léirigh an ócáid an aibíocht a tháinig ar an náisiún ó bunaíodh é.

Ós rud é go raibh an pobal vótála beag sa Ghréig fadó bhí deis ag na saorfhir ar fad a dtuairim a thabhairt go díreach faoin mbealach ar cheart an stát a rith.

I bPoblacht na hÉireann inniu, stát a bhfuil daonra de chóir a bheith cúig mhilliún duine ann, bheadh sé dodhéanta córas a úsáid ina mbeadh baint dhíreach ag gach duine lena fheidhmiú. Ina ionad sin is amhlaidh a thoghaimid daoine le dul go Dáil Éireann chun ár dtuairimí, ár smaointe agus ár moltaí faoi reáchtáil na tíre a chur in iúl.

“Is ón daonlathas a fhaigheann an rialtas a údarás chun an stát a rialú anseo in Éirinn.”

An córas ag obair

Is ón daonlathas a fhaigheann an rialtas a údarás chun an stát a rialú anseo in Éirinn. Nuair a thugann an rialtas – an Taoiseach agus a chuid comh-airí – treoir chun rud a chur i gcrích, comhlíontar na teoracha mar go bhfuil ceart dlisteanach (*legitimate*) acu é sin a éileamh. Cá bhfaigheann siad an ceart sin? Is ón bpobal a thagann sé. Sa chéad áit, is é an pobal a thoghann iad mar Theachtaí Dála de réir an chórais atá leagtha síos sa bhunreacht (*constitution*).

I gcóras daonlathach tá cead ag an bpobal easaontú agus agóid a dhéanamh in éadan pholasaíthe rialtas na linne mar atá an scaifte ollmhór seo agus iad ag máirseáil in éadan bheartas déine an rialtais

Ba iad na sean-Ghréagaigh an chéad dream a rialaigh a dtír ar bhealach daonlathach.

Is iad na Teachtaí Dála a thoghann an Taoiseach, de réir an bhunreachta, chun dul i mbun rialtais. Ansin roghnaíonn seisean a chuid comh-airí agus cuireann sé a n-ainmneacha i láthair na Dála chun go nglacfar leo. Tógtar gach céim den obair seo de réir córas bunreachtúil. Fad is a fheidhmíonn an rialtas de réir an bhunreachta tá údarás dleathach nó sainordú (*mandate*) acu.

Dealbh an Cheartaí a sheasann ar gheataí
Chaisleáin Bhaile Átha Cliath

Cothromaíocht

Aithnítear an tsaoirse agus an chothromaíocht mar bhuanna bunúsacha de chuid an daonlathais. Ach caithfear iad a chosaint i gcónaí. Is iomaí éagóir a rinneadh ar chearta mionlaigh. Is nós coitianta é anois ag stáit dhaonlathacha cearta daonna bunúsacha a ghealladh do chách sa bhunreacht sa chaoi is nach dtarlódh leithcheal mar sin feasta. Tá dlíthe againn in Éirinn chun cuid dá maoín a bhaint de lucht an tsaibhris le riar a dhéanamh orthu siúd nach bhfuil go maith as.

Teachtaí Dála

Is féidir le Teachtaí Dála a bheith ina mbaill de pháirtí polaitiúil nó is féidir leo a gcur féin chun tosaigh ar bhonn Neamhspleách (*Independent*). Is féidir vótáil do pháirtí nó d'iarrthóir neamhspleách a bhfuil tuairimí acu a n-aontaíonn tú féin leo. Bíonn tuairim ar leith ag gach páirtí polaitiúil faoin saghas tíre ba cheart a bheith againn.

Is í Dáil Éireann an príomhtheach i bParlaimint na hÉireann. Tá 158 ball sa Dáil bunaithe ar Thuarascáil an Choimisiúin um Thoghlaigh 2012. Déanann muintir Phoblacht na hÉireann baill na Dála a thoghadh go díreach. Tá ballraíocht don Dáil oscailte do shaoránaigh atá os cionn 21 bliain d'aois. Teachtaí Dála an t-ainm atá ar bhaill den Dáil.

Michelle Mulhern, iarrthóir de chuid Fhine Gael i mbun toghchánaíochta i Maigh Eo i 2016. Chaill sí a suíochán cé go bhfuair sí 9,593 vóta

Obair na dTeachtaí

Is é post na dTeachtaí Dála ionadaíocht a dhéanamh ar riachtanais na ndaoine ina ndáilcheantar (*constituency*), obair a dhéanamh ar son cúrsaí eacnamaíochta (*economic*) agus sóisialta na tíre agus dlíthe nua a dhéanamh. De réir dlí is téarma cúig bliana ar a mhéad a bhíonn ag gach Dáil ach is minic nach maireann sí an téarma iomlán sin.

Ceistíonn na Teachtaí Dála, cúlbinseoirí freasúra (*opposition backbenchers*) den chuid is mó, an Taoiseach agus na hairí faoi dhlíthe atáthar ag beartú agus iarrann siad orthu míniú a thabhairt ar aon chinneadh a dhéanann na ranna. Vótálann na Teachtaí Dála ar na moltaí nua seo nó ar na beartais dlí.

Mar a Rialaítear Éire

Má fhaigheann páirtí aonair amháin os cionn leath de na suíocháin Dála is féidir leis an bpáirtí sin rialtas tromlaigh a chur le chéile. Mura bhfaigheann aon pháirtí aonair tromlach sa Dáil agus go mbíonn gá acu le tacaíocht ó roinnt Teachtaí Neamhspleácha chun rialtas a chur le chéile, tugtar rialtas mionlaigh air sin.

Rialtas eile is féidir a chur le chéile tar éis olltoghcháin is ea comhrialtas. Bíonn dhá pháirtí nó níos mó le chéile i rialtas den chineál sin. Ach ní hé an rialtas amháin a rialaíonn Éire. I measc nithe eile, tá an tír á treorú ag an mbunreacht agus an Uachtarán.

Brendan Howlin, ceannaire Pháirtí an Lucht Oibre

Ceathrar polaiteoir mór le rá de chuid Sinn Féin a chur faoi agallamh le linn feachtas toghchánaíochta 2016

Dáilcheantar

Déanann Teachtaí Dála ionadaíocht (*representation*) ar mhuintir na hÉireann. Tá Éire roinnte ina 40 cuid darb ainm dáilcheantair bunaithe ar Thuarascáil an Choimisiúin um Thoghlaigh 2012. Déanann na Teachtaí Dála ionadaíocht ar na dáilcheantair. I rith toghcháin roghnaíonn muintir na hÉireann na daoine is fearr, dar leo, a dhéanfaidh ionadaíocht ar a ndáilcheantar.

Sheas 551 iarrthóir (*candidate*) in 40 dáilcheantar in Olltoghchán 2016. Laghdaíodh líon na ndáilcheantar ó 43 go 40 agus bhí ocht suíochán níos lú ann, tite ó 166 go dtí 158. Ba é Olltoghchán 2016, an chéad olltoghchán inar ghá do na príomhpháirtithe polaitíochta cuóta do 30% ar a laghad d'iarrthóirí ban a bheith acu agus bhain siad uilig an cuóta amach.

Bhí 88 iarrthóirí ar fad ag Fine Gael, 27 ban san áireamh, bhí 36 iarrthóirí ag Páirtí an Lucht Oibre, 13 ban san áireamh, bhí 71 iarrthóirí ag Fianna Fáil, 22 ban san áireamh agus bhí 50 iarrthóirí ag Sinn Féin, 18 ban san áireamh.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cén difear atá idir córas na sean-Ghréige agus córas na hÉireann sa lá atá inniu ann?
- 2 Cá bhfaigheann an Taoiseach agus a chomh-airí an t-údarás an stát a rialú?
- 3 Cén dóigh a dtugtar tacaíocht faoi leith do chearta mionlaigh?
- 4 Cad chuige a mbeifeá ag vótáil d'iarrthóir nó do pháirtí amháin faoi leith thar páirtí ar bith eile?
- 5 Cé dó a vótálann muintir na hÉireann?
- 6 Cé mhéad Teachta Dála agus cé mhéad dáilcheantar atá ann?
- 7 Cén post atá ag Teachta Dála?
- 8 Cén dóigh a n-oibríonn comhrialtas?
- 9 Cén cuóta a bhain na príomhpháirtithe amach ag olltoghchán 2016

Páirtithe Polaitiúla

Tá roinnt páirtithe polaitiúla i bPoblacht na hÉireann. Ciallaíonn páirtí polaitíochta eagrais deonach a lorgaíonn tacaíocht an phobail ar son clár áirithe polasaithe. Bíonn cumainn áitiúla ag gach páirtí a bhfuil seasamh náisiúnta aige i ngach dáilcheantar chun dul i bhfeidhm ar dhearcadh an phobail ann agus chun iad a ghríosú le tacaíocht a thabhairt don pháirtí aimsir thoghchánaíochta.

Faigheann an cumann eolas, ag an leibhéal is bunúsaí agus is leithne, ar na ceisteanna atá ag cur as do dhaoine. Cuireann na cumainn tuairimí agus moltaí ar aghaidh chuig leibhéil níos airde sa pháirtí, maidir le dlíthe nua a dhéanamh nó le

Frances Fitzgerald, Enda Kenny agus Leo Varadkar ag preasócáid de chuid Fine Gael le linn fheachtas toghchánaíochta 2016

seandlíthe a leasú. Seo ceann de na bealaí ina gcumtar ábhar reachtaíochta (*legislation*) i stát daonlathach. Caithfidh polaiteoir daonlathach aird a thabhairt ar smaointe agus ar mhianta na vótálaithe.

Roimh an toghchán foilsíonn gach páirtí polaitiúil nó iarrthóir neamhspleách forógra (*manifesto*) ina léirítear cad a dhéanfaidh siad don tír agus do na saoránaigh má thoghtar iad. Go stairiúil is iad Fianna Fáil agus Fine Gael na páirtithe polaitiúla is mó a bhíodh sa rialtas ach tá sé sin ag athrú le deireanas.

Príomhábhair Suime Polaiteoirí

- 1 Cúrsaí dlí agus síochána. Is é príomhghnó an stáit ord agus eagar a chinntiú taobh istigh den stát.
- 2 Ceisteanna gilleagracha: an fhorbairt thionsclaíoch, an talmhaíocht, an fhostaíocht, *easpórtálacha*, *iompórtálacha*, an bonneagar (*infrastructure*).
- 3 Ceisteanna sóisialta, leithéidí leas na n-aicmí is laige sa stát – lucht na heasláinte, daoine faoi mhíchumas, daoine gan fhostaíocht, na bochtáin agus na seandaoine
- 4 Ceisteanna cultúrtha. I gcúrsaí polaitíochta baineann cultúr le hoideachas, na healaíona, an oidhreacht stairiúil, forbairt phearsanta an duine, saoráidí a bhaineann le caitheamh aimsire.
- 5 Ról institiúidí cosúil le heagrú na seirbhíse poiblí, éifeacht na gcúirteanna, feidhmeanna na n-údarás áitiúil.

Micheál Martin, ceannaire Fhianna Fáil, ag tabhairt oráid an cheannaire ag Ard-Fheis an pháirtí

An Ceann Comhairle

Tugtar an Ceann Comhairle ar chathaoirleach na Dála. Is iad na Teachtaí Dála a thoghann é as measc a mball féin. Téann an Ceann Comhairle i gceannas ar imeachtaí na Dála ach ní ghlacann sé aon pháirt sna díospóireachtaí Dála. Ní chaitheann an Ceann Comhairle vóta sa Dáil ach amháin, vóta réitigh (*casting vote*), nuair a bhíonn vótaí na dTeachtaí cothrom.

Nuair a scoirtear an Dáil, athcheaptar an Ceann Comhairle ina Theachta Dála gan iomaíocht (*returned unopposed*) sa toghchán – ach amháin má bhíonn sé ar intinn aige éirí as an Dáil. Tugann an réiteach seo neamhspleáchas don Cheann Comhairle mar chathaoirleach cothrom ar imeachtaí na Dála.

Tá Páirc Náisiúnta Ghleann Bheatha, mar atá na páirceanna náisiúnta uilig, á riaradh ag an rialtas agus tá sí suite feadh shléibhte Dhoire Bheithe in iarthuaisceart Dhún na nGall

Rialtas Áitiúil

Cuireann na húdaráis áitiúla réimse leathan feidhmeanna i gcrích. Is trí bhithin toghcháin a thoghtar comhaltaí gach údaráis díobh. Tagann na comhairleoirí le chéile go rialta chun polasaithe comhairle a chinneadh. Riarann an Príomhfheidhmeannach (*Chief Executive*) agus an fhoireann atá faoi, obair na comhairle ó lá go lá.

Tá na húdaráis áitiúla faoi cheannas na Roinne Comhshaoil ar an ábhar go mbaineann an chuid is mó dá gcúraimí leis an timpeallacht ábhartha. Seo a leanas cuid de chúraimí na gComhairlí Contae:

- Tithíocht phoiblí
- Cóiriú bóithre
- Soilsiú poiblí

Chuir Comhairle Contae Átha Cliath Theas an leabharlann seo ar fáil i mBaile Uí Ruáin

Is é atá sa tseirbhís phoiblí ná an státseirbhís, idir na ranna stáit agus na hoifigí a ghabhann leo. Tá cúpla céad míle duine ar fostú inti. Cuimsítear na réimsí fostaíochta seo a leanas sa tseirbhís phoiblí nó san earnáil phoiblí (*public sector*):

- Na Coimisinéirí Ioncaim
- Oifigí an Uachtaráin, na Dála, an tSeanaid
- Na Cúirteanna
- Na hÚdaráis Áitiúla nó na comhairlí contae
- Feidhmeannas na Seirbhíse Sláinte
- Na Fórsaí Cosanta
- An Garda Síochána
- An tSeirbhís Phríosúin
- Na hOllscoileanna agus Institiúidí oideachais eile tríú leibhéal
- Múinteoirí an chéad leibhéal agus an dara leibhéal

An Státseirbhís

Is státseirbhísigh iad daoine, nó oifigigh, a oibríonn don stát. Cuireann státseirbhísigh comhairle ar na hairí faoi na cineálacha polasaithe a ba chóir don rialtas a chur i láthair agus an dóigh leis sin a dhéanamh. Cuireann siad i bhfeidhm na cinntí a dhéanann an rialtas.

Bíonn a lán eolais i réimse ar leith ag státseirbhísigh, mar ní athraíonn siad nuair a thagann rialtas nua i gcumhacht. Bítear ag súil go gcuirfidh na státseirbhísigh an tseirbhís chéanna ar fáil is cuma cén rialtas a bhíonn i gcumhacht agus a dtuairimí polaitiúla féin a choinneáil acu féin.

- An timpeallacht a chosaint ó thruailliú
- Seirbhísí caithimh aimsire agus áiseanna mar leabharlanna, iarsmalanna agus faichí imeartha a chur ar fáil
- Ceadúnú feithiclí
- Cóiriú na dtithe cúirte
- Ainmhithe ar strae a chur sa phóna
- An tSeirbhís Phoiblí

Cuimsítear na hollscoileanna mar Choláiste na Tríonóide sa tseirbhís phoiblí nó san earnáil phoiblí

“Is é atá sa tseirbhís phoiblí ná an státseirbhís, idir na ranna stáit agus na hoifigí a ghabhann leo.”

Cuireann na comhairlí áitiúla seirbhísí na mbrigáid dóiteáin ar fáil

Bhí Micheál D. O hUiginn ina Uachtarán cumasach ar Phoblacht na hÉireann do Chomóradh Céad Bliain Éirí Amach na Cásca.

Dlí a Dhéanamh

Is é an príomhról atá ag an rialtas dlíthe a chur i bhfeidhm chun cosaint nó feabhas a chur ar shaol na saoránach in Éirinn. Sula ndéantar dlí caitheann sé dul trí chéimeanna éagsúla. Cuirtear bille faoi bhráid bhaill na Dála. Déanann na Teachtaí Dála díospóireacht agus plé faoina bhfuil scríofa sa bhille.

Déantar moltaí ar leasuithe/athruithe a ba chóir a bheith sa bhille. Déantar scrúdú ar gach cuid den bhille agus pléitear aon athrú go mion. Déantar athruithe atá molta ar an mbille. Caithfear billí a chur tríd an dá theach. Síníonn an t-uachtarán an bille ina dhlí. Déantar acht den bhille ansin.

Tionchar a Imirt ar an Rialtas

Ní gá do dhaoine a bheith i bpáirtí polaitiúil ná sa rialtas chun tionchar a bheith acu ar na cinntí a dhéantar ag an leibhéal náisiúnta. Má bhíonn daoine ag iarraidh gníomhú faoi chás áirithe, is minic a théann siad isteach i ngrúpaí áitiúla nó náisiúnta atá gafa leis an gcás sin.

“Tugtar brúghrúpaí ar eagraíochtaí a bhíonn ag iarraidh a chur ina luí ar pholaiteoirí a gcuid tuairimí a chur san áireamh nuair a bhíonn cinntí le déanamh.”

Bhuail Barack Obama, Uachtarán Stáit Aontaithe Mheiriceá le Peter Robinson (DUP), Céad-Aire, Tuisceart Éireann agus le Martin McGuinness (Sinn Féin), LeasChéad-Aire, Tuisceart Éireann.

Amanna tugtar brúghrúpaí (*lobby groups*) ar na heagraíochtaí sin a bhíonn ag iarraidh a chur ina luí ar pholaiteoirí a gcuid tuairimí a chur san áireamh nuair a bhíonn cinntí le déanamh.

Bíonn cuid de na heagraíochtaí, ar nós Feirmeoirí Aontaithe na hÉireann, gafa le gnóthaí a mball féin, ach bíonn eagraíochtaí eile ann ar son cúise, Cumann na hÉireann um Chosaint Leanaí, mar shampla.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cén tábhacht a bhaineann leis na cumainn áitiúla do pháirtithe náisiúnta?
- 2 Cad é a fhoilsítear roimh am toghcháin?
- 3 Cad iad príomhábhair suime polaiteoirí?
- 4 Cad é a dhéanann an Ceann Comhairle?
- 5 Cad iad cúraimí na gComhairlí Contae?
- 6 Ainmnigh na réimsí fostaíochta atá sa tseirbhís phoiblí.
- 7 Cé hiad na státseirbhísigh?
- 8 Cén dóigh a ndéantar dlí?

Cineálacha Eile Rialtais

Monarcacht:

Rialaíonn rí agus banríon an tír. Bhí an cineál seo rialtais coitianta go dtí gur thóg an daonlathas a áit. Faoi láthair tá 44 náisiún ar domhan a bhfuil rí agus banríon i gceannas orthu.

Deachtóireacht Mhíleata (*military dictatorship*):

Ciallaíonn sé go bhfuil an chumhacht ar fad ag an arm. Ní bhíonn toghcháin sa tír. Tá deachtóireacht mhíleata i bhfeidhm sa Chóiré Thuaidh, i bhFidsí agus sa Nigéir. Déantar ceart na ndaoine a shárú i dtíortha ina mbíonn deachtóireacht mhíleata i bhfeidhm.

Deachtóireacht

Foirm rialtais is ea í deachtóireacht, ina bhfuil gach ní de chuid an stáit faoi ollsmacht ag ceannaire amháin, an deachtóir. Córas uathlathach (*autocratic*) atá ann, ina bhfuil cumhacht iomlán ag an stát i ngach gné den saol poiblí agus pearsanta. Chonacthas deachtóirí don chéad uair sa tSean-Róimh, agus tháinig roinnt deachtóirí mór le rá chun cinn arís ó na 1930idí ar aghaidh.

Ciallaíonn ollsmachtachas (*totalitarianism*) córas rialaithe nuair nach mbíonn daonlathas ann agus bíonn an chumhacht uilig ag páirtí polaitíochta amháin. Faoi chóras deachtóireachta (*dictatorship*) mar seo bíonn aon duine amháin i gceannas agus ní bhíonn smacht ag an bparlaimint air. Bhí triúr mórdheachtóirí ann go luath san fhichiú aois: Mussolini (san Iodáil), Hitler (sa Ghearmáin) agus Franco (sa Spáinn).

Benito Mussolini, ceannaire an pháirtí Faisisteach san Iodáil ó 1922 go 1943

Tréithe na nDeachtóirí Faisisteacha

- Smacht iomlán acu ar shaol an duine
- Bhí sé mídhleathach dul ina n-éadan
- Dírithe ar phearsantacht an deachtóra
- Ag lorg dílseachta ó gach duine
- Náisiúnaithe amach is amach a bhí iontu
- Ag súil le grá gan teorainn a bheith ag saoránaigh dá dtír féin
- Bhí siad in éadan cumannachais.

Cúiseanna gur tháinig deachtóirí i gcumhacht

- Éadóchas ar dhaoine mar gheall ar dhrochstaid na heacnamaíochta.
- Eagla ar dhaoine go scaipfeadh an cumannachas
- Gheall na ceannairí go gcuirfeadh siad a dtíortha féin in ardréim arís.
- Bhí inní mhór ar dhaoine.

Nuair a bhí Hitler i gcumhacht bhí dhá arm phríobháideacha aige a chuir imeagla ar dhaoine. Foilsíodh téacsleabhair nua scoile ag moladh Hitler. Bhí cosc ar pháirtithe polaitíochta eile. Cuireadh cinsireacht dhian i bhfeidhm agus ceapadh Aire Bolscaireachta (*Propaganda Minister*). Bhunaigh sé Gluaiseacht Ógra Hitler agus an Gestapo, seirbhís póilíneachta rúnda agus bhrúidiúil

An Bhanríon Eilís agus a fear céile, an Prionsa Philib, Diúc Dhún Éideann agus an tUachtarán Máire Mhic Giolla Íosa agus a fear céile, Martin nuair a thug an bhanríon a céad chuairt ar Phoblacht na hÉireann in 2011. Léirigh an chuairt an dóigh ar cothaíodh dea-chaidreamh idir an dá thír ó cuireadh deireadh le Trioblóidí Thuaisceart Éireann

Foirm rialtais is ea í deachtóireacht, ina bhfuil gach ní de chuid an stáit faoi ollsmacht ag ceannaire amháin.

Deachtóirí na Linne Seo

Tá **Robert Mugabe** ina dheachtóir ar Phoblacht na Siombáibe ó bhí 1980 ann. Tá sé os cionn 90 bliain d'aois. Ba mhaith le go leor daoine daonlathas sa tír. Tháinig iarrthóir daonlathach chun tosaigh go láidir ag toghchán na huachtaránachta in 2008 agus fuair sé 42% den chéad vóta ach gabhadh é agus cuireadh tréas ina leith.

Rinne Mugabe caimiléireacht ar an gcóras vótála agus chuir sé imeagla ar an bpobal. Tá an dífhostaíocht agus an boilsciú (*inflation*) fiánta ard sa tír. Dar le Amnesty International bhí rialtas Mugabe ciontach as 70,000 duine a mharú nó a chéasadh sa bhliain 2002 amháin.

Rinne Robert Mugabe caimiléireacht ar an chóras vótála i Zimbabwe

Caitheann Vladimir Putin go cruálach le hiriseoirí agus le léirsitheoirí a cháineann córas na Rúise

Tháinig **Bashar al-Assad** i gcumhacht mar dheachtóir sa tSiria in 2000 agus rinne sé cos ar bolg ar gach freasúra. Is iad a chuid polasaithe a chuir na síolta as ar fhás an cogadh cathartha sa tír (*civil war*), inár maraíodh 120,000 duine. Tá na mílte príosúnach polaitiúil a gcéasadh i bpríosúin agus creidtear gur úsáid sé substaintí ceimiceacha mar arm in éadan a mhuintire féin.

Is deachtóir é **Vladimir Putin** sa Rúis. Rinne sé leasú ar an mbunreacht le deis a bheith aige a bheith ina uachtarán ar feadh sé bliana breise. Caitheann na póilíní agus na húdaráis go cruálach le hiriseoirí agus le léirsitheoirí (*demonstrators*) a cháineann an córas.

Rinne Bashar al-Assad cos ar bolg ar gach freasúra sa tSiria

Tá an deachtóir Kim Jong-Un ina cheannaire sa Chóiré Thuaidh. Cuireann sé airm núicléacha chun cinn, faigheann daoine bás leis an ocras, cuirtear daoine chun báis go minic, fiú má amharcann siad ar chlár teilifíse a iompórtáladh go mídhleathach ón gCóiré Theas. Tá na campaí géibhinn sa tír plódaithe agus níl cead ach ag an gcuid is dílse den phobal cónaí sa phríomhchathair, Pyongyang.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad is brí le hollsmachtachas?
- 2 Ainmnigh trí thír a raibh córais deachtóireachta i bhfeidhm iontu go luath san fhichiú aois?
- 3 Cad iad na tréithe a bhí ag na deachtóirí?
- 4 Cad iad na cúiseanna ar tháinig siad i gcumhacht?
- 5 Cad é a rinne Hitler sa Ghearmáin le cinntiú go mbeadh stá deachtóireachta ann?
- 6 Cad iad na codarsnachtaí is mó idir daonlathas agus deachtóireacht?
- 7 Cad iad na dóigheanna a mbaineann Robert Mugabe mí-úsáid as a chuid cumhachta sa tSiombáib?
- 8 Cuir síos ar na tréithe deachtóireachta a aithníonn tú i gceannairí an lae inniu atá luaite thuas.

An Próiseas Vótála in Éirinn

EOCHAIRFHOCAIL:

clár na dtoghthóirí - *Register of Electors*; dícháiliú - *disqualification*; ionadaíocht chionmhar - *proportional representation*; vótáil iomlán bhailí - *total valid poll*; comhaireamh (*count*); Ceann Comhairimh - *Returning Officer*; mórthromlach - *overall majority*; Príomh-Aoire - *Chief Whip*

AG DEIREADH NA CAIBIDLE SEO BEIDH TÚ ÁBALTA:

- An téarmaíocht cheart a úsáid chun cur síos a dhéanamh ar institiúidí, struchtúir, páirtithe polaitiúla agus ról na hÉireann agus na hEorpa
- Láidreachtaí agus laigí an phróisis dhaonlathaigh a phlé

Chuir rialtas mionlaigh Fhine Gael táillí uisce ar athló mar chuid den mhargadh le Fianna Fáil i 2016

Guth an Phobail

Ciallaíonn daonlathas (*democracy*) go mbíonn cead cainte ag an bpobal i dtíortha ina bhfuil an córas rialtais sin ann. Is é an daonlathas an córas rialtais atá i bhfeidhm in Éirinn. Is iad na hÉireannaigh féin a dhéanann cinntí faoi thodhchaí na hÉireann agus faoin dóigh a ndéantar an tír a rith. Feidhmíonn an daonlathas ag gach leibhéal: leibhéal na n-údarás áitiúil, leibhéal náisiúnta agus leibhéal an Aontais Eorpaigh.

“Is féidir le haon saoránach atá ina chónaí i bPoblacht na hÉireann agus atá os cionn 18 mbliana déag d’aois vótáil.”

Cé atá ábalta vótáil in Éirinn?

Is féidir le haon saoránach atá ina chónaí i bPoblacht na hÉireann agus atá os cionn 18 mbliana déag d’aois vótáil. Tá liosta de na daoine ar fad a bhfuil cead acu vótáil ar chlár na dtoghthóirí (*register of electors*). Má aistríonn tú go teach nua nó murar chaith tú vóta cheana, is gá duit clárú chun vóta a chaitheamh. Is féidir é sin a dhéanamh in oifig an údarais áitiúil, in oifig an phoist nó ag stáisiún na nGardaí.

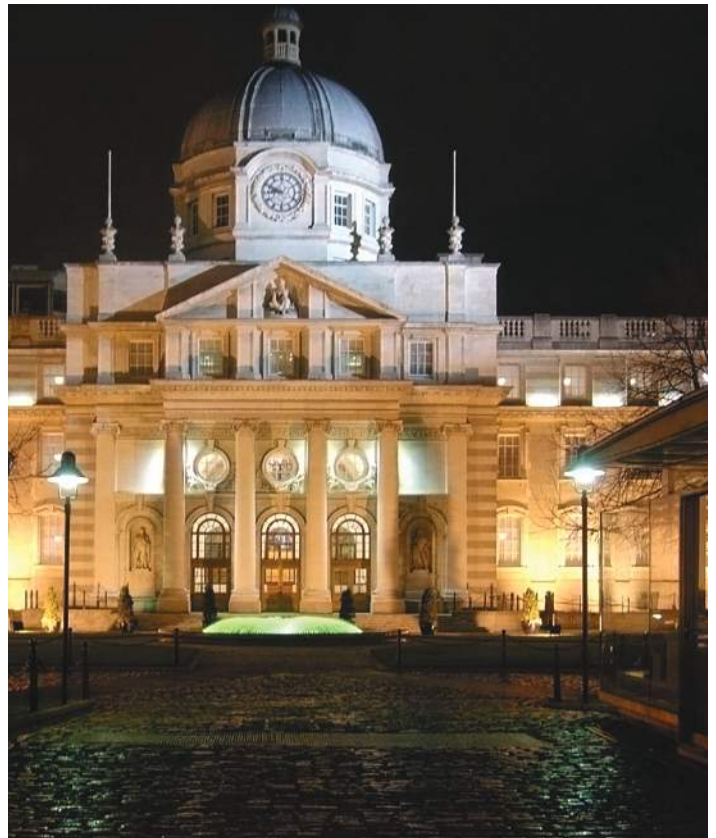
Má bhíonn duine cláraithe le vótáil, gheobhaidh sé cárta vótála sa phost cúpla lá roimh an toghchán. An chúis atá le cárta vótála ná gur féidir duine a aithint nuair a théann sé isteach le vótáil agus chun a chinntiú nach gcaitheann gach duine ach vóta amháin. Is coir é má dhéantar iarracht vótáil níos mó ná aon uair amháin.

Dáil Éireann

Is í Dáil Éireann an teach is tábhachtaí den dá theach i dTithe an Oireachtais. Leagtar síos sa bhunreacht go mbeidh teachta amháin ar a laghad in aghaidh gach tríocha míle duine de dhaonra na tíre, agus nach mbeidh níos mó ná teachta amháin in aghaidh gach fiche míle.

Tá cuid de na dailcheantair níos mó ná a chéile ó thaobh daonra de. Fágann sin go bhfuil roinnt dailcheantar ann a bhfuil triúr Teachtaí Dála an ceann iontu, roinnt eile a bhfuil ceathrar Teachtaí Dála an ceann iontu agus roinnt eile a bhfuil cúigear Teachtaí Dála an ceann iontu.

Is féidir beagnach gach saoránach atá bliain is fiche d’aois a thoghadh ina Theachta Dála nó ina bhall de Sheanad Éireann. Tá cead vótála i dtoghchán Dála ag gach saoránach a bhfuil ocht mbliana déag slánaithe aige, fad agus nach bhfuil sé dícháilithe (*disqualified*) de réir dlí. Chun vótáil caithfidh an duine a bheith cláraithe ar rolla na vótálaithe. Is vótáil faoi rún a dhéantar i dtoghchán agus i reifreann. Ceapann an tUachtarán an Taoiseach arna ainmniú ag Dáil Éireann

Ionadaíocht Chionmhar

De ghnáth is sa bhunscoil áitiúil a bhíonn an t-ionad vótála agus baintear úsáid as páipéar vótála chun do vóta a chlárú ag an ionad sin. Sa chóras vótála atá againne, ar a dtugtar ionadaíocht chionmhar (*Proportional Representation*), is féidir le duine vótáil do na hiarrthóirí ar fad atá ar an bpáipéar vótála.

Chun é sin a dhéanamh léiríonn an vótálaí an chéad rogha, an dara rogha, an tríú rogha agus mar sin de. Bíonn ainmneacha na n-iarrthóirí, pictiúir de na hiarrthóirí agus suaitheantas an pháirtí le feiceáil ar an bpáipéar.

“Sa chóras vótála atá againne, ar a dtugtar ionadaíocht chionmhar, is féidir le duine vótáil do na hiarrthóirí ar fad atá ar an bpáipéar vótála.”

Ballóid Rúnda

Caitear an vóta go príobháideach faoi rún i mbothán vótála sa dóigh is nach bhfeicfidh aon duine eile do rogha. Tugtar ballóid rúnda air sin. Féachadh cúpla uair leis an gcóras seo a athrú ach dhiúltaigh na toghthóirí do na hiarrachtaí sin. Uaireanta, milleann nó loiteann vótálaithe a gcuid vótaí mar chomhartha agóide.

Leagtar síos cuóta vótaí agus caithfidh an t-iarrthóir an cuóta sin a bhaint amach le bheith tofa. Bíonn iarrthóir tofa nuair a shroicheann sé an cuóta. Faoin gcóras PR bíonn vóta amháin ag duine, ach aistrítear an vóta ó chéad rogha an vótálaí go dtí na roghanna eile má thoghtar an chéad iarrthóir. Deirtear go mbíonn farasbarr de vótaí chéad rogha ag an bpolaiteoir sin.

Ag vótáil go príobháideach sna botháin vótála

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cá dtagann coincheap an daonlathais as?
- 2 Cén dóigh a gcláraíonn tú ar chlár na dtoghthóirí?
- 3 Cad chuige a dtugtar cárta vótála do dhuine?
- 4 Cad iad na píosaí eolais a thugtar ar an bpáipéar vótála faoi gach iarrthóir?
- 5 Cad is brí le hionadaíocht chionmhar?
- 6 Cad chuige, dar leat, a ndéantar an vótáil go rúnda?
- 7 Cén tábhacht a bhaineann leis an gcuóta?

Lucht na bpáirtithe ag coinneáil súil ghéar orthu siúd atá ag cuntas na vótaí

Vótáil

Uaireanta milleann nó loiteann vótálaithe a vótaí mar chomhartha agóide. Tugtar an ‘vótáil iomlán bhail’ (*total valid poll*) ar iomlán na vótaí a chaitear i gceart. Roinntear an tír ina dailcheantair le haghaidh olltoghcháin. Tugann an ionadaíocht chionmhar an deis is fearr go mbeidh ionadaíocht ag mionlaigh éagsúla i measc na ndaoine a thoghfár.

Seo mar a oibríonn siad amach an cuóta: má bhíonn ceithre shuíochán le líonadh, roinntear an ‘vótáil iomlán bhailí’ ar chúig (is é sin, an líon suíochán + aon) agus ansin cuirtear aon vóta eile leis an toradh. Sin an méid vótaí ar a laghad is gá d’iarrthóir a fháil go dtoghfar é.

Toghcháin Éagsúla

Bíonn toghcháin éagsúla in Éirinn ar féidir le duine vótáil iontu:

- Toghchán áitiúil gach cúig bliana chun daoine a thoghadh ar na Comhairlí Contae.
- Olltoghchán gach cúig bliana chun baill a thoghadh do Dháil Éireann.
- Fothoghchán i ndáilcheantar amháin chun TD nua a thoghadh má fhaigheann TD bás nó má éiríonn sé as oifig.
- Toghchán na hEorpa gach cúig bliana chun baill a thoghadh do Pharlaimint na hEorpa.
- Toghchán na huachtaránachta gach seacht mbliana chun uachtarán nua a thoghadh. Tá cead ag an uachtarán dhá théarma oifige a chur isteach, ach sin an méid.

Cuaillí clúdaithe le postaeir toghcháinaíochta

Is féidir le haon saoránach atá ina chónaí i bPoblacht na hÉireann agus atá os cionn 18 mbliana déag d’aois vótáil.

Reifreann

Bealach amháin eile a mbíonn páirt againn i reáchtáil na tíre is ea vótáil i reifreann. Ciallaíonn reifreann go mbíonn ceart ag muintir na tíre vótáil ar cheist pholaitiúil a chuireann a n-ionadaithe faoina mbráid. Is bealach eile é atá ionchur nó guth againn i reáchtáil na tíre. Tá dlíthe bunúsacha na tíre seo scríofa sa bhunreacht. Sular féidir aon athruithe a dhéanamh air, caithfear leasaithe molta a chur faoi bhráid an phobail.

Is é an pobal amháin a dhéanann an cinneadh i modh reifrinn. Ní féidir an bunreacht a athrú ach amháin má thoilleanann mórán de shaoránaigh na hÉireann é sin a dhéanamh. Tá tíortha eile ann agus tugann a mbunreacht cead do na hionadaithe tofa an bunreacht a athrú gan bacadh le breith an phobail. Tá córas na hÉireann i bhfad níos daonlathaí.

“Ciallaíonn reifreann go mbíonn ceart ag muintir na tíre vótáil ar cheist pholaitiúil a chuireann a n-ionadaithe faoina mbráid.”

Boscaí ballóide faoi ghlas

Ní féidir an bunreacht a athrú ach amháin má thóilleann bunús phobal na hÉireann é sin a dhéanamh. Tá athrú déanta againn in Éirinn ar an mbunreacht roinnt uaireanta, an t-am ar vótáil daoine ar son chomhionannais phósta in 2015, mar shampla.

Na vótaí ag carnadh suas do roinnt de na hiarthóirí

Cuntas na Vótaí

Is coir é má dhéanann tú iarracht vótáil níos mó ná aon uair amháin. Bíonn níos mó iarrthóirí i dtoghchán i gcónaí ná mar atá de shuíocháin sa Dáil. Leantar den chomhaireamh (*count*) go mbíonn gach iarrthóir tofa nó curtha as an iomaíocht. Nuair a shroicheann iarrthóir an cuóta fógraítear go bhfuil an t-iarrthóir sin tofa.

Bíonn sé de chúram ar an gCeann Comhairimh (*Returning Officer*) an toradh a fhógairt. Is ionann an Ceann Comhairimh agus an duine oifigiúil a dhéanann feitheoireacht ar chuntas na vótaí. In olltoghchán 2002, tugadh isteach vótáil leictreonach i roinnt bheag dailcheantar ach ní raibh dúil ag daoine sa chóras, ní raibh muinín acu as agus níor úsáideadh níos mó é.

Tromlach

Is príonsabal bunúsach de chuid an daonlathais é go ndéantar ceisteanna a réiteach de réir thoil an tromlaigh. Ciallaíonn mórtromlach (*overall majority*) nuair a ghnóthaíonn taobh amháin níos mó ná 50 faoin gcéad de na vótaí, is féidir a rá go cinnte go bhfuil tromlach na vótálaithe ar son taobh amháin.

De ghnáth bíonn tacaíocht mhórtromlach na dTeachtaí Dála de dhíth chun go bhfeidhmeoidh an rialtas go héifeachtach. In amanna, áfach, ar chúiseanna éagsúla tig le rialtas nach bhfuil ach tacaíocht mhionlaigh den Dáil taobh thiar de, teacht slán agus fanacht i gcumhacht.

“Is príonsabal bunúsach de chuid an daonlathais é go ndéantar ceisteanna a réiteach de réir thoil an tromlaigh.”

Is féidir le duine clárú go háitiúil in oifig an phoist, ag stáisiún na nGardaí nó in oifig an údarais áitiúil. Má bhíonn daoine cláraithe le vótáil, gheobhaidh siad cárta vótála sa phost cúpla lá roimh an toghchán. Cuirtear cárta vótála chuig gach duine atá cláraithe le vótáil. An chúis atá le cárta vótála gur féidir duine a aithint nuair a théann siad isteach le vótáil agus chun a chinntiú nach gcaitheann gach duine ach vóta amháin.

Ceart nó Dualgas?

Cuireann baill na Dála in iúl na tuairimí éagsúla atá ag daoine faoin mbealach leis an tír a réachtáil. Tá sé de cheart ag daoine vóta a chaitheamh in Éirinn. Creideann cuid de na tíortha (m.sh. An Bheilg) go bhfuil sé ina dhualgas chomh tábhachtach sin vóta a chaitheamh gur féidir fineáil a ghearradh ar dhuine nach gcaitheann vóta.

Leantar den chomhaireamh go mbíonn gach iarrthóir tofa nó curtha as an iomaíocht

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad is brí le vótáil iomlán bhailí?
- 2 Cad is comhaireamh ann?
- 3 Cén saghas toghcháin a bhíonn in Éirinn gach seacht mbliana?
- 4 Cad eile ar féidir le saoránach vótáil ann seachas toghcháin?
- 5 Cén cúram atá ar an gCeann Comhairimh?
- 6 Cad chuige nár leanadh leis an vótáil leictreonach?
- 7 Cad is brí le móorthromlach
- 8 An ceart nó an dualgas é vóta a chaitheamh dar leat?

Olltoghchán 2016

D'fhág torthaí olltoghcháin 2016 nach raibh móorthromlach ag aon pháirtí chun rialtas a bhunú agus go mbeadh comhrialtas nó rialtas mionlaigh nó olltoghchán eile ann mar thoradh. Fuair Fine Gael 50 suíochán, Fianna Fáil 44 shuíochán, Páirtí an Lucht Oibre 7 suíochán, Sinn Féin 23 shuíochán, Neamhspleáigh 23 shuíochán, Daonlathaigh Shóisialacha 3 suíochán, AAA-PBP 6 shuíochán agus an Comhaontas Glas 2 shuíochán.

Bhí drochthoghchán ag Fine Gael agus Páirtí an Lucht Oibre – an dá pháirtí a bhí sa rialtas roimhe sin agus chaill siad an t-úafás suíochán. D'fhág na torthaí seo nach raibh an dara suí sa bhuaile ag Fine Gael ach dul chun cainte le páirtithe agus teachtaí neamhspleácha eile chun tacaíocht a fháil chun rialtas a chur le chéile.

Cuntaistear vótaí iomlána dailcheantar Átha Cliath san RDS

“D’fhág torthaí olltoghcháin 2016 nach raibh móorthromlach ag aon pháirtí chun rialtas a bhunú.”

Déanann a lucht leanúna comhghairdeas le Enda Kenny taobh amuigh de Theach Laighin nuair a toghadh ina Thaoiseach é

Cainteanna

I ndiaidh cainteanna fada, fadálacha tháinig Fianna Fáil agus Fine Gael ar shocrú eatarthu agus faoin socrú gheall Fianna Fáil go dtabharfaidís tacaíocht do Fine Gael chun rialtas mionlaigh a bhunú cé nach mbeidís féin páirteach ann. Faoin mhargadh seo staon Fianna Fáil sa vóta le Taoiseach a thoghadh, chomh maith le hainmniú airí rialtais.

Gheall Fianna Fáil nach gcuirfeadh siad isteach ar bhuiséid ón rialtas, agus nach vótálfadís ar son aon rún mímhúiníne sa rialtas cé go leanfaidís ar aghaidh le polasaithe s'acu féin a chur chun cinn i nDáil Éireann. Mar chúiteamh cuireadh táillí uisce ar athló chomh luath is a tháinig an rialtas nua i gcumhacht agus aontaíodh ar mórscrúdú a dhéanamh ar tháillí uisce agus ar chúraim Uisce Éireann.

Dúirt ceannaire Fhianna Fáil, Micheál Martin, go raibh ré nua i ndán do pholaitíocht in Éirinn ach dúirt ceannaire Shinn Féin, Gerry Adams, gur ráiméis agus gur cur i gcéill a bhí sa socrú idir Fianna Fáil agus Fine Gael. Cháin ceannaire Pháirtí an Lucht Oibre, Joan Burton, an margadh idir Neamhspleáigh agus Fine Gael, chomh maith leis an socrú a rinneadh le Fianna Fáil.

Ceapann an tUachtarán an Taoiseach arna ainmniú ag Dáil Éireann

Neamhspleáigh

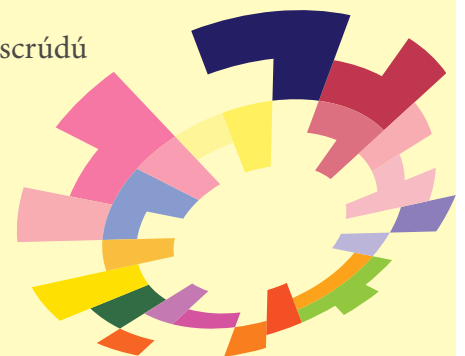
Is ar mhaithe le rialtas mionlaigh a bhunú a bhí lucht idirbheartaíochta Fhine Gael ag bualadh leis na Neamhspleáigh agus sna cainteanna sin cuireadh béim ar choiriúlacht, dlí agus cirt, cúrsaí sláinte, forbairt tuaithe, talmhaíocht, chomh maith le ceapacháin ar bhoird stáit.

Dúirt an Teachta Dála Neamhspleách as Port Láirge John Halligan nár leor í an gheallúint a fuair sé faoi sheirbhísí cúraim croí san oirdheisceart. Níor thacaigh an teachta neamhspleách, Michael Fitzmaurice, leis an rialtas mionlaigh, ach oiread, mar tharla easaontas idir é agus Fine Gael ar cheist na bportach chomh maith le ceapachán airí.

Clár Rialtais

Caithfear €6.75 billiún níos mór ar sheirbhísí poiblí ó 2016 go ceann cúig bliana ná a bhí beartaithe dar leis an gclár rialtais a chuir na Teachtaí Neamhspleácha, Fianna Fáil agus Fine Gael i dtoll a chéile. Seo a leanas cuid de na beartais a bhí sa phlean nua rialtais:

- Áisíneacht agus cúirt speisialta a bhunú maidir le riarastí morgaistí
- Cruthú 135,000 post taobh amuigh de Bhaile Átha Cliath faoin mbliain 2020
- Ardú ar an bpinsean Stáit
- Ardú ar an íosphá náisiúnta
- Seirbhís cánach gluaisteáin in oifigí poist le scrúdú
- Seirbhísí baincéireachta i gcomhair chreidmheasa agus in oifigí poist le scrúdú
- Ní dhúnfar scoileanna beaga in aghaidh thoil na dtuismitheoirí
- Suas le 6 stáisiún Garda tuaithe le hathoscailt
- Clibeáil leictreonach ar dhaoine atá ar bannaí
- Athbhreithniú le déanamh ar an 8ú leasú ar an mBunreacht
- Athbhreithniú ar líon leapacha in ospidéal
- Aonad nua fiobróise cistí in Ospidéal Beaumont
- Athbhreithniú le déanamh ar chúram croí in Ospidéal Phort Láirge

Atofa mar Thaoiseach

Ceapadh ceannaire Fhine Gael Enda Kenny mar Thaoiseach ar an 32ú Dáil ar an gceathrú hiarracht 70 lá i ndiaidh olltoghcháin 2016. Vótáil 59 teachta ar son a cheapacháin, bhí 49 vóta ina eadán.

Ghabh Enda Kenny buíochas as an iontaobh a léirigh an Dáil as le bheith sa phost. Seo an chéad uair riamh go raibh ceannaire ó Fhine Gael atofa i bpost an Taoisigh. Ghabh sé buíochas fosta leis an Lucht Oibre a d'oibrigh i dteannta Fhine Gael sa rialtas roimhe sin. Roghnaigh sé a chuid airí rialtais go gairid ina dhiaidh sin.

Rinne an Taoiseach cathaoirleacht ar an chéad chruinniú den chomh-aireacht nua

An Chomh-aireacht

Cheap an Taoiseach Frances Fitzgerald ina Tánaiste agus Regina Doherty mar Phríomh-Aoire (*chief whip*). Bhí ceathrar ban sa chomh-aireacht don chéad uair ariamh. Fuair triúr teachta neamhspleách postanna sinsearacha rialtais: Katherine Zappone ag plé le leanaí, Shane Ross ag plé le hiompar agus Denis Naughten ag plé le cumarsáid agus acmhainní nadúrtha.

Ceapadh Finian McGrath mar aire sóisearach ag plé le saincheistanna míchumais. Is faoin Taoiseach féin atá cúraimí na Roinne Cosanta cé gur cheap sé Paul Kehoe ina aire sóisearach Cosanta. Freastalaíonn McGrath agus Kehoe ar chruinnithe rialtais nó ar chruinnithe comh-aireachta cé nach mbíonn aon vóta acu ansin. Ceapadh Marie Whelan mar Ard-Aighne don dara tréimhse.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad chuige go raibh deacrachtaí ann rialtas a bhunú i ndiaidh ollthoghcháin 2016?
- 2 Cén socrú a rinne Fianna Fáil agus Fine Gael le chéile?
- 3 Cén cúiteamh a fuair Fianna Fáil as tacaíocht a thabhairt do rialtas mionlaigh Fhine Gael?
- 4 Cad chuige gur tharraing beirt teachta neamhspleách amach as an socrú maidir le tacaíocht a thabhairt do rialtas mionlaigh?
- 5 Luaigh cúig cinn de na beartais ar aontaíodh orthu agus a foilsíodh i gclár nua an rialtais.
- 6 Ní raibh Páirtí an Lucht Oibre nó Sinn Féin ag aontú leis an socrú nua rialtais. Cad é a dúirt a gcuid ceannairí?
- 7 Cé eile a fuair postanna mar airí sinsearacha seachas baill de Fhine Gael agus cad chuige go bhfuair siad iad?
- 8 Cé leis a ghabh Enda Kenny buíochas nuair a atoghadh é mar Thaoiseach?

RIALTAS MIONLAIGH FHINE GAEL – BEALTAINE 2016

ENDA KENNY
Taoiseach

MICHAEL NOONAN
An tAire Airgeadais

FRANCES FITZGERALD
Tánaiste agus an tAire Dlí is
Cirt agus Comhionannais

LEO VARADKAR
An tAire Coimírce Sóisialaí

RICHARD BRUTON
An tAire Oideachais agus
Scileanna

SIMON COVENEY
An tAire Tithíochta, Pleanála
agus Rialtais Áitiúil

SIMON HARRIS
An tAire Sláinte

HEATHER HUMPHRIES
An tAire Gaeltachta, Ealaíne,
Oidhreachta, Tuaithe agus
Forbartha Reigiúnaí

PASCHAL DONOHUE
An tAire Caiteachas Poiblí
agus Áthchóirithe

MARY MITCHELL O'CONNOR
An tAire Postanna, Fiontair
agus Nuálaíochta

MICHEAL CREED
An tAire Talmhaíochta, Bia
agus Mara

KATHERINE ZAPPONE
An tAire Leanaí agus Gnóthaí
Óige

SHANE ROSS
An tAire Iompair,
Turasóireachta agus Spóirt

DENIS NAUGHTEN
An tAire Cumarsáide, Athrú
Aeráide agus Acmhainní
Nadúrtha

CHARLIE FLANAGAN
An tAire Gnóthaí Eachtracha
agus Trádála

Tithe an Oireachtais

EOCHAIRFHOCAIL:

leasú – *amend*; aisghairm – *revoke*; geilleagar – *economy*; aire – *minister*; ceannasaíocht – *primacy*; rialtas mionlaigh – *minority government*; comhrialtas – *coalition*; an tArd-Aighne – *Attorney General*; roinn rialtais – *government department*; cáinaisnéis – *budget*; toghlach – *constituency*; Ardcheannasaí – *Commander-in-Chief*; comhairleach – *advisory*; an tArd-Reachtaire – *Comptroller*; An tArd-Iniúcháir – *Auditor General*; oifigeach coimisiúnaithe – *commissioned officer*

AG DEIREADH NA CAIBIDLE SEO BEIDH TÚ ÁBALTA:

- An téarmaíocht cheart a úsáid chun cur síos a dhéanamh ar institiúidí, struchtúir, páirtithe polaitiúla agus ról na hÉireann agus na hEorpa
- Láidreachtaí agus laigí an phróisis dhaonlathaigh a phlé

An tOireachtas

Leagann an bunreacht síos na cumhachtaí atá ag an uachtarán, an rialtas, Dáil Éireann agus Seanad Éireann.

Nuair a bunaíodh Saorstát Éireann in 1921 bhí neart focal a d'fhéadfaí a úsáid mar ainm ar fhoras déanta dlíthe don stát nua ach glacadh leis an téarma 'Oireachtas', téarma a chuimsíonn an tUachtarán, an Dáil agus an Seanad i dteannta a chéile. Tá an t-údarás ag an Oireachtas faoin mbunreacht dlíthe a reachtú, a leasú (*amend*) agus a aisghairm (*revoke*).

Tagann na Teachtaí Dála, seanadóirí agus an rialtas le chéile chun mórcheisteanna an lae a phlé i dTeach Laighin

An Dáil

Is iad Dáil Éireann agus Seanad Éireann an dá Theach Oireachtais atá againn. Bíonn 158 TD sa Dáil, tofa ag na daoine. Le linn cruinnithe nó seisiúin Dála déanann siad díospóireacht agus plé faoi ábhair a bhaineann leis an náisiún, nithe cosúil le fostaíocht agus an geilleagar (*economy*).

Cuireann na Teachtaí Dála ceisteanna ar an Taoiseach agus ar na hairí faoi dhlíthe atáthar ag beartú agus iarrann siad orthu míniú a thabhairt ar aon chinneadh atá déanta ag a ranna. Vótálann na Teachtaí Dála ar na moltaí nua seo chomh maith le haon athrú atá le déanamh ar na dlíthe reatha. Vótálann siad fosta faoin mbealach agus faoin áit a bhfuil airgead le caitheamh.

Cumhachtaí na Dála

Bíonn neart díospóireachtaí ar siúl sa Dáil agus sa Seanad mar is iadsan a shocraíonn agus a dhéanann dlíthe ach tá i bhfad níos mó cumhachta ag an Dáil. I measc na gcumhachtaí atá ag an Dáil, is féidir leo:

- Taoiseach a cheapadh
- Buiséad a cheadú
- Ainmniúcháin an Taoisigh a cheadú mar airí rialtais
- Ainmniúchán an Taoisigh a cheadú mar Ard-Aighne

“Is féidir polasaithe an rialtais agus gníomhartha riaracháin a scrúdú agus léirmheas criticiúil a dhéanamh orthu sa Dáil agus sa Seanad.”

Caisleáin Átha Cliath a bhí mar lárionad riaracháin na Breataine in Éirinn

Tagann an Dáil le chéile thart ar 100 lá in aghaidh na bliana. Faoi réir an bhunreacht is ag an Oireachtas amháin atá cearta déanta dlíthe don stát ach ó bhí 1972 ann, tugadh feidhm don Chomhphobal Eorpach chun dlíthe a dhéanamh fosta.

Is féidir polasaithe an rialtais agus gníomhartha riaracháin a scrúdú agus léirmheas criticiúil a dhéanamh orthu sa Dáil agus sa Seanad. Tá an rialtas freagrach don Dáil (ní don Seanad) faoin mbunreacht. Tá ceannasaíocht (*primacy*) ag an Dáil sa phróiseas reachtaíochta.

Tig leis an Dáil aon leasuithe a dhéanann an Seanad ar bhillí a chur ar ceal. I dtaca le billí airgid, is féidir leis an Seanad moltaí seachas leasuithe a dhéanamh ach arís is féidir leis an Dáil diúltú dóibh.

An Rialtas

Is ag an bParlaimint nó ag Tithe an Oireachtais atá an chumhacht polasaithe nó beartais a dhéanamh. Tá cumhacht reachtaíochta (*legislative*) acu. Is ag an rialtas atá an chumhacht chun feidhmiú thar ceann an stáit. Is féidir leis an rialtas bearta nó billí a mholadh don Oireachtas. Nuair a ghlactar leis na moltaí sin is é cúram an rialtais iad a chur i bhfeidhm.

De réir an bhunreachta caithfidh seachtar ball ar a laghad agus cúigear ball déag ar a mhéad a bheith sa rialtas. Tá an Taoiseach ina cheann ar an rialtas. Caithfidh gach aire a bheith ina bhall den Dáil agus i gcás beirte acu ar a mhéad is leor iad a bheith ina mbaill den Seanad.

“Is ag an bParlaimint nó ag Tithe an Oireachtais atá an chumhacht polasaithe nó beartais a dhéanamh.”

Bíonn an staighre seo i dTeach Laighin le feiceáil go minic sa chúla ag preasocáidí an rialtais

Cónaíonn Uachtarán na hÉireann in Áras an Uachtaráin i bPáirc an Fhionnuisce

Rialtas Mionlaigh

Má fhaigheann páirtí aonair amháin os cionn leath de na suíocháin Dála is féidir leis rialtas tromlaigh a chur le chéile. Mura bhfaigheann aon pháirtí aonair mórán sa Dáil agus go mbíonn gá aige le tacaíocht ó roinnt Teachtaí Neamhspleácha chun rialtas a chur le chéile, tugtar rialtas mionlaigh (*minority government*) air sin.

Mura mbíonn mórán iomlán suíochán sa Dáil ag aon pháirtí tar éis olltoghcháin beidh amhras ann an féidir le haon dream amháin acu rialtas a chur le chéile ar a gconlán féin.

Bealach thart ar an bhfadhb sin is ea comhréiteach idir cuid de na páirtithe chun rialtas a bhunú i bpáirt le chéile. Má tá 80 Teachta Dála nó níos mó i bpáirtí amháin tofa ag an phobal, is féidir leis a rialtas féin a chur le chéile. San áit nach mbíonn tromlach na vótaí ag aon pháirtí, tagann dhá pháirtí nó níos mó le chéile chun comhrialtas (*coalition*) a chruthú.

“Mura bhfaigheann aon pháirtí aonair mórán sa Dáil agus go mbíonn gá aige le tacaíocht ó roinnt Teachtaí Neamhspleácha, tugtar rialtas mionlaigh air sin.”

An Taoiseach

An Taoiseach a thugtar ar cheannasaí an rialtais. Toghann an Dáil é i ndiaidh olltoghcháin. Is é an Taoiseach an ceannaire atá ar an bpáirtí is mó a bhfuil baill aige sa Dáil de ghnáth. Mar chuid de chúram an Taoisigh tá ceapadh airí ar na ranna éagsúla rialtais, ar nós na ranna Airgeadais agus Oideachais. Freastalaíonn sé ar chruinnithe le ceannairí stáit eile san Aontas Eorpach (AE) fosta.

Caithfidh an Taoiseach a bheith ina bhall de Dháil Éireann. Ainmníonn an Dáil an duine agus ceapann an tUachtarán é. Ainmníonn sé duine amháin de na hairí mar Thánaiste, chun feidhmiú thar a cheann mar Thaoiseach má tharlaíonn go mbíonn sé féin tinn nó as baile nó má tharlaíonn nach mbíonn sé ar fáil chun dualgais na hoifige a chomhlíonadh. Ainmníonn an Taoiseach an tArd-Aighne (*Attorney General*) agus ceapann an tUachtarán é.

Tig leis an Taoiseach a mholadh don Uachtarán glacadh le mian aire chun éirí as oifig. Tig leis an Taoiseach iarraidh ar aire éirí as oifig. Mura ngéilleann an t-aire don achainí sin, cuireann an tUachtarán deireadh lena cheapachán ar mholadh an Taoisigh. Má éiríonn an Taoiseach féin as oifig, glactar leis go ndéanann airí eile an rialtais mar an gcéanna.

An Tánaiste

An Tánaiste a thugtar ar leascheannasaí an rialtais. Feidhmíonn an duine sin mar cheannasaí rialtais nuair nach mbíonn an Taoiseach sa tír, agus bíonn sé i gceannas ar roinn rialtais chomh maith.

Úsáidtear Caisleán Átha Cliath le haghaidh cruinnithe mullaigh de chuid Aontas na hEorpa, sealbhú uachtaráin agus dinnéir stáit

“Is é an Taoiseach an ceannaire atá ar an bpáirtí is mó a bhfuil baill aige sa Dáil de ghnáth.”

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad iad mórchumhachtaí na Dála?
- 2 Cén dóigh a gcuifí rialtas mionlaigh le chéile?
- 3 Cé atá againn mar Thaoiseach agus cé atá ina Thánaiste faoi láthair?
- 4 Cad iad na cáilíochtaí a ba chóir a bheith ag an Taoiseach, dar leat?
- 5 Cén dualgas a bhíonn ar an Tánaiste?
- 6 Ainmnigh an dailcheantar ina bhfuil tú féin i do chónaí agus cé mhéad TD atá ann?
- 7 Ainmnigh TD amháin atá i do dháilcheantar féin agus an páirtí lena mbaineann sé.
- 8 Ainmnigh ball amháin den Dáil atá neamhspleách.

Obair an Taoisigh

- Cuirtear clár reachtaíochta an rialtais chun cinn faoi stiúir an Taoisigh.
- Déanann sé obair na ranna stáit uilig a chomhordú trí chruinnithe rialta comh-aireachta a reáchtáil.
- Glacann an Taoiseach páirt i gcruinnithe le cinn rialtais eile an Chomhphobail Eorpaigh.
- Is ionadaí an rialtais é ag ócáidí thar lear
- Bíonn plé ag an Taoiseach leis na comhpháirtithe sóisialta.
- Cuireann sé mórpholasaithe an rialtais i láthair na meán cumarsáide

CÁS-STAIDÉAR

DIALANN AN TAOISIGH

08.00

- Cruinniú den pháirtí parlaiminte, Teach Laighean
- Seoladh leabhar sa Ghailearaí Náisiúnta, Sráid an Chláraigh
- Grianghraif i gColáiste na hollscoile, Baile Átha Cliath, le huachtarán an Choláiste
- Cruinniú leis an Tánaiste
- Cruinniú Rialtais
- Oscailt scoil nua i ndáilcheantair an Taoisigh
- Lón le Teachtaí Dála áitiúla agus le baill de Chumann Tráchtála Dheisceart Bhaile Átha Cliath
- Glaoch gutháin le Príomhaire na Breataine
- Cruinniú leis an Aire Airgeadais

3.00 i.n.

- Cruinniú leis an Aire Stáit Talmhaíochta
- Ceisteanna Dála
- Cruinniú le ceannaire an fhreasúra
- Cruinniú leis an Aire Cosanta agus daoine eile
- Gairm ghrianghraf don Chumann Lúthchleas Gael
- Cruinniú le Coiste na dTuismitheoirí, Scoil Naomh Seosamh, Dún na nGall, An tAire Oideachais i láthair

7.00 i.n

- Monarchana nua i gCill Dhéagláin, Co. Na Mí, a fhógairt ar oscailt

An Taoiseach, Enda Kenny, ag bualadh le hUachtarán Stáit Aontaithe Mheiriceá, Barack Obama sa Teach Bán in Washington

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cé hiad na hAirí ar chas an Taoiseach leo?
- 2 Cé a bhí i láthair ag an gcruinniú rialtais?
- 3 Cad chuige, dar leat, a n-iarrtar ar an Taoiseach imeachtaí a sheoladh agus a ghrianghraf a thógáil le grúpaí éagsúla?
- 4 Cén fáth, dar leat, a mbeadh coiste tuismitheoirí ag iarraidh bualadh leis an Taoiseach?
- 5 Cad chuige a ndeachaigh sé go Co. na Mí?
- 6 Cén chuid de lá an Taoisigh ba shuimiúla, dar leat, agus cén fáth?

Tagann an Dáil le chéile thart ar 100 lá in aghaidh na bliana

Na Ranna Rialtais

Ainmníonn an Taoiseach comhaltaí eile an rialtais, na hairí, agus ar aontú na Dála lena chuid moltaí ceapann an tUachtarán iad sin chomh maith. Bíonn airí i gceannas ar na ranna rialtais. Seo a leanas cuid de na ranna (*departments*) rialtais:

Na Ranna Rialtais agus na hAirí

- An Roinn Airgeadais
- An Roinn Dlí is Cirt agus Comhionannais
- An Roinn Sláinte
- An Roinn Coimirce Sóisialaí
- An Roinn Oideachais agus Scileanna
- An Roinn Tithíochta, Pleanála agus Rialtais Áitiúil
- An Roinn Gnóthaí Eachtracha agus Trádála
- An Roinn Gaeltachta, Oidhreacht, Ealaíne, Tuaithe agus Forbartha Reigiúnaí
- An Roinn Caiteachas Poiblí agus Athchóirithe
- An Roinn Postanna, Fiontair agus Nuálaíochta
- An Roinn Talmhaíochta, Bia agus Mara
- An Roinn Leanaí agus Gnóthaí Óige
- An Roinn Iompair, Turasóireachta agus Spóirt
- An Roinn Cumarsáide, Athrú Aeráide agus Acmhainní Nadúrtha

“Bíonn freagracht ar aire as feidhmiú roinn áirithe rialtais.”

Bíonn 158 TD sa Dáil, tofa ag na daoine.

Na hAirí

Airí a thugtar ar bhaill an rialtais. Bíonn freagracht ar aire as feidhmiú roinn áirithe rialtais. Chomh maith le freastal a dhéanamh ar chruinnithe rialtais, caithfidh na hairí a bheith réidh le ceistanna a fhreagairt sa Dáil faoi chúinsí a bhaineann lena roinn agus páirt a ghlacadh i ndíospóireachtaí tábhachtacha faoi pholasaithe nó faoi dhlíthe nua atá molta acu.

An Cháinainnéis

Is féidir le ranna agus le hairí rialtais tuairimí na mbrúghrúpaí a chur san áireamh nuair a bhíonn siad ag socrú cad iad na hathruithe a dhéanfaidh siad nó cad iad na tionscnaimh nua a chruthóidh siad. Ansin téann na hairí chuig an Aire Airgeadais agus déanann siad a gcás chun breis airgid a fháil chun gur féidir na hathruithe agus na tionscnaimh sin a dhéanamh.

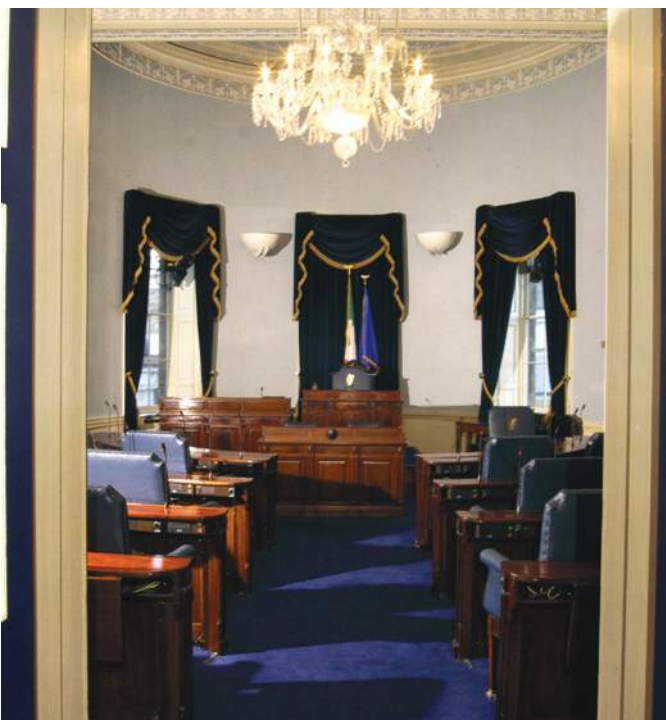
Nuair a bheidh socrú déanta ag na ranna rialtais ar fad faoin méid airgid a chaithfidh siad in aon bhliain amháin, fógraíonn an tAire Airgeadais an bealach a gheobhaidh an rialtas an t-airgead chun íoc as gach rud. Tarlaíonn sé sin lá na cáinainnéise (*budget*), nuair a thugann an tAire Airgeadais a óráid cáinainnéise sa Dáil.

Bíonn suim ag daoine i bpleananna an rialtais mar gur ó shaoránaigh na hÉireann, i bhfoirm cánachais, a thagann an t-airgead chun an tír a réachtáil – ospidéal a chur ar fáil, seirbhísí leighis, córas maith oideachais agus bóithre. Mura n-íocfadh daoine cánacha ní bheadh aon airgead ann chun íoc as na seirbhísí a theastaíonn uainn. Seo an dá chineál cánach is coitianta:

Cánacha díreacha	baintear airgead go díreach as pá nó as tuarastail daoine má tá siad fostaithe.
Cánacha indíreacha	cuireann an rialtas cáin ar earraí a cheannaítear - earraí cosúil le peitreal, toitíní nó alcól.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Ainmnigh ceithre roinn rialtais agus cuir síos ar an obair a dhéanann na ranna sin?
- 2 Cá mhéad aire rialtais is féidir a cheapadh de réir an bhunreachta?
- 3 Cad iad na ranna is tábhachtaí, dar leat, agus cén fáth?
- 4 Cad é a tharlaíonn lá na cáinainnéise?
- 5 Cad chuige a mbíonn suim ag an bpobal i bpleananna an rialtais?
- 6 Cad é an difear idir cánacha díreacha agus cánacha indíreacha?
- 7 Amanna bíonn achrann idir an rialtas agus an pobal má ardaíonn an rialtas an méid cánach a chaithfidh daoine a íoc. Tabhair fáthanna a bhféadfadh sé sin achrann a tharraingt.
- 8 Cad é a bheadh le rá ag an Aire Oideachais, an tAire Talmhaíochta, an tAire Fiontair, Trádála agus Fostaíochta agus an tAire Comhshaoil leis an Aire Airgeadais agus iad ag lorg breis airgid do roinn s'acu féin?

Is é an Seanad an dara teach i bParlaimint na hÉireann agus tá seasca suíochán ann

An Seanad

Is é an Seanad an dara teach i bParlaimint na hÉireann. Tá an Seanad lonnaithe i dTeach Laighean. Faoi Bhunrecht 1937 tá seasca suíochán ann. Níl an Seanad cosúil leis an Dáil sa bhealach a thoghtar na baill. Ní dhéantar na seanadóirí a thoghadh go díreach.

Toghann cúig phainéal daoine atá ina saineolaithe i réimsí éagsúla a bhfuil baint acu le saol an tsaoránaigh in Éirinn cuid de na seanadóirí, saineolaithe ar nithe ar nós feirmeoireachta, tionsclaíochta aus oideachais.

Ní hiad na daoine a thoghann an chuid eile acu ach oiread ach baill den Dáil nua, baill den Seanad atá ag dul as oifig agus baill de na comhairlí contae. Toghann na hollscoileanna seisear ball den Seanad agus is iad na céimithe a vótálann dóibh sin. Ainmníonn an Taoiseach aon iarrthóir déag fosta.

Cumhacht shrianta

Ní féidir leis an Seanad ach moltaí a dhéanamh do dhlíthe nua, ach scrúdaíonn sé athruithe a bhíonn an Dáil ag iarraidh a dhéanamh ar an dlí. Molann sé athruithe ar an dlí sin in amanna, ach níl sé de chumhacht aige stop a chur le moltaí a dhéanann an Dáil.

- Tá 11 ann a ainmníonn an Taoiseach
- Tá 6 a thoghtar ag céimithe (*graduates*) ollscoile. Toghann Ollscoil na hÉireann triúr agus Coláiste na Tríonóide triúr.
- Toghtar 43 ag meascán de Sheanadóirí atá ag imeacht as oifig, Teachtaí Dála atá ag teacht isteach agus comhairlí contae áitiúla.

Tá cumhachtaí an tSeanaid i bhfad níos laige ná iad siúd sa Dáil. Is é príomhfheidhm an tSeanaid moltaí a dhéanamh ar leasuithe ar bhillí a bhfuil sé de rún ag an rialtas dlí a dhéanamh astu. Tá 90 lá ann tar éis lánscor na Dála chun olltoghchán don Seanad a rith.

Cúig Phainéal

Rangaítear na hiomaitheoirí de réir painéal. Tá cúig phainéal ann:

- Cultúr agus Oideachas
- Talmhaíocht
- Saothar
- Tionscal agus Tráchtáil
- Riarachán.

An Teach Bán, Washington, baile Uachtarán Stáit
Aontaithe Mheiriceá

“Is é príomhról an Uachtaráin ná a chinntiú nach mbíonn aon dlíthe nua ag cur isteach ar chearta na ndaoine mar atá scríofa sa bhunreacht.”

Molann an Seanad athruithe ar an dlí in amanna ach níl sé de chumhacht aige stop a chur le moltaí a dhéanann an Dáil. Tá ról fiúntach ag an Seanad mar sin féin maidir le reachtaíocht a phlé agus a scansáil.

An tUachtarán

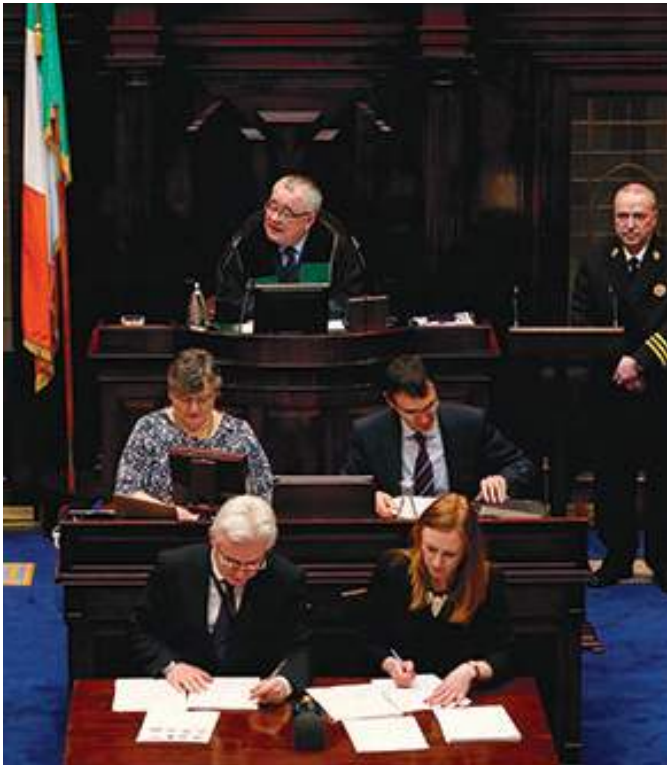
Is é an tUachtarán an ceannasaí stáit. An príomhról atá aige ná a chinntiú nach mbíonn aon dlíthe nua a dhéanann an rialtas ag cur isteach ar chearta na ndaoine mar atá scríofa sa bhunreacht. Is é atá ina Ardcheannasaí (*Commander-in-Chief*) ar na Fórsaí Cosanta. Chomh maith leis sin déanann an t-uachtarán ionadaíocht thar ceann na hÉireann ar chuariteanna oifigiúla thar lear.

Tugtar tús áite d’Uachtarán na hÉireann ar gach uile dhuine sa stát agus ar gach cuairteoir sa tír ach feidhmíonn sé ar gach bealach, beagnach, de réir mar a dhíríonn an rialtas. Is féidir le haon saoránach atá ar a laghad cúig bliana is tríocha d’aois seasamh d’oifig an uachtaráin.

Cuairt Barack Obama ar Áras an Uachtaráin

Chun iarrthóir a ainmniú le haghaidh thoghchán na hUachtaránachta, caithfidh ar a laghad fiche duine atá ina gcomhaltaí de cheann de Thithe an Oireachtais aontú ar an ainmniúchán nó is féidir le ceithre cinn de chomhairlí contae iarrthóir a ainmniú. Fanann an tUachtarán in oifig go ceann seacht mbliana. Is féidir le hiar-Uachtarán a bheith tofa don dara huair ach sin an méid.

An Teach Bán, Washington, baile Uachtarán Stáit Aontaithe Mheiriceá

Cúraimí an Uachtaráin

- Ceapann sé an Taoiseach arna ainmniú ag Dáil Éireann
- Ceapann sé comhaltaí eile an rialtais, arna n-ainmniú ag an Taoiseach.
- Gaireann sé an Dáil le chéile agus lánschorann sé í.
- Ceapann an tUachtarán na breithiúna ar chomhairle an rialtais.
- Caithfidh sé billí dlíthe a shíniú chun go ndéanfar dlí díobh.
- Tá na fórsaí cosanta faoi ardcheannas an Uachtaráin.
- Ar chomhairle na Dála ceapann sé an tArd-Aighne, an tArd-Reachtair (*Comptroller*), An tArd-Iniúchóir (*Auditor General*) agus baill choimisiúnaithe (*Commissioned Officers*) Óglaigh na hÉireann.
- Déanann an t-uachtarán ionadaíocht thar ceann na tíre ag imeachtaí oifigiúla sa bhaile agus thar lear.

Nuair a théann an tUachtarán i gcúram a oifige tugann sé gealltanais go mbeidh sé ina thaca don bhunreacht agus go ndéanfaidh sé a dhícheall ar son leas mhuintir na hÉireann. Tá Comhairle Stáit ann chun cuidiú agus comhairle a thabhairt don Uachtarán. Ba é Dúghlas de hÍde (1938-45) an chéad Uachtarán agus, in 1990, ba í Máire Mhic Roibín an chéad bhean a toghadh don oifig.

Stormont, áit a mbuaileann feidhmeannas agus comhthionól Thuaisceart Éireann le chéile. .

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cén dóigh a dtoghtar baill an tSeanaid?
- 2 Cad is brí leis an ráiteas nach bhfuil ach cumhachtaí srianta ag an Seanad?
- 3 Cad é príomhfheidhm an tSeanaid?
- 4 Cé hé Uachtarán na hÉireann faoi láthair?
- 5 Cén obair thábhachtach a dhéanann an tUachtarán?
- 6 Cén gealladh a thugann an tUachtarán nuair a théann sé i mbun oifige?

An Córas Dlí in Éirinn

EOCHAIRFHOCAIL:

dlí coiriúil - *criminal law*; Stiúrthóir na nIonchúiseamh Poiblí - *Director of Public Prosecutions*; ionchúiseamh - *prosecution*; cúiteamh - *compensation*; réamhghabháil - *pre-arrest*; cosantóir - *defendant*; barántas - *warrant*; faoi choinneáil - *in custody*; dúnbhású - *homicide*; dúnmharú - *murder*; dúnorgain - *manslaughter*; naíonmharú - *infanticide*; neamhchothroime intinne - *mental imbalance*; ginmhilleadh - *abortion*; breith anabái *miscarriage*; nimhiúil - *noxious*; cinédhíothú - *genocide*; grúpa ciníoch - *ethnic group*; ionsaí agus slacairt - *assault and battery*; eigníú - *rape*; caidreamh collaí neamhdhleathach - *unlawful sexual intercourse*; déchéileachas - *bigamy*; ciorrú coil - *incest*; striapachas - *prostitution*; goid - *larceny*; tréas *treason*; díspeagadh cúirte - *contempt of court*; mionnú éithigh - *perjury*; cúrsa na córa a shaobhadh - *to pervert the course of justice*; ainbhreith - *miscarriage of justice*; diamhaslach - *blasphemous*; clúmhillleadh - *libel*

AG DEIREADH NA CAIBIDLE SEO BEIDH TÚ ÁBALTA:

- Dlíthe a aithint a bhaineann go díreach le do shaol féin
- A mhíniú cén dóigh a ndéantar agus a gcuirtear dlíthe i bhfeidhm agus conas a fhabhraíonn siad le himeacht aimsire

Is ionann coir agus gníomh a dhéanamh a bhfuil cosc dlí air agus bíonn pionós ag gabháil leis dá bharr. In Éirinn roinntear reachtaíocht ina trí chuid: dlí bunreachtúil, dlí coiriúil agus dlí sibhialta.

Coiriúil v Sibhialta

Nuair is gá breithiúnas a fháil i dtaobh ciall a bhaint as an mbunreacht, cuirtear an cheist faoi bhráid na Cúirte Uachtaraí. Is ag an gcúirt sin amháin atá an t-údarás faoin mbunreacht, chun míniú dlíthiúil a thabhairt i dtaobh an bhunreacht é féin.

Baineann an dlí coiriúil (*criminal law*) le daoine a dhéanann coir amhail dúnmharú, goid, éigniú nó ionsaí. Is é aidhm an dlí seo saoránaigh na tíre a choinneáil sábháilte. Má sháraíonn duine an dlí déanfar an duine sin a ionchúiseamh sa chúirt le cuidiú an Gharda Síochána agus Stiúrthóir na nIonchúiseamh Poiblí (*Director of Public Prosecutions*).

Baineann an dlí sibhialta le conarthaí idir daoine aonaracha. Sampla de sin is ea conradh a bhíonn i gceist nuair a cheannaíonn duine teach nó conradh do phost. Go minic ní théann cásanna sibhialta chomh fada leis an gcúirt ach má mhothaíonn daoine nach bhfuil cothrom na Féinne á fháil acu is féidir leo cás sibhialta a thógáil.

Dlí Coiriúil

Baineann an dlí coiriúil in Éirinn le srianta a ghearrann an Stát ar dhaoine aonair. Is féidir ciontóir a ionchúiseamh (*offender may be prosecuted*) sna cúirteanna coiriúla má sháraítear dlí na tíre. Is é bunús an dlí choiriúil an tsochaí a bheith ag ionchúiseamh ciontóra a bhfuil amhras faoi agus ag gearradh pionóis ar an gciontóir sin nuair a chúisítear é (*convicted*).

Nuair a bhriseann duine an dlí, nó nuair a cheaptar amhlaidh, cuireann an Garda Síochána an fhianaise ina thaobh faoi bhráid Stiúrthóir na nIonchúiseamh Poiblí. Má mheasann seisean go bhfuil cúis le freagairt ag an duine sin cuirtear an dlí air.

Tá marú neamhdhleathach duine daonna i gceist le dúnmharú agus le dúnorgain

Tá foréigean teaghlaigh ag éirí an-choitianta

“Baineann an dlí coiriúil le daoine a dhéanann coir amhail dúnmharú, goid, éigniú nó ionsaí.”

De réir nádúr na coire cuirfeadh an duine faoi thriail sa Chúirt Dúiche, nó sa Chúirt Chuarda Choiriúil, nó sa Phríomhchúirt Choiriúil, nó sa Chúirt Choiriúil Speisialta. De réir mar a shocraítear cúrsaí, scaoilfeadh saor an cosantóir, nó gearrfar fineáil nó príosún air. Tá córas achomhairc ann in aghaidh breith chúirte.

Codarsnacht

Is féidir codarsnacht a dhéanamh idir an dlí coiriúil sin agus dlí sibhialta, áit a ndéantar iarracht an “*status quo*” a choinneáil agus cúiteamh (*compensation*) a thabhairt do dhaoine as cailteanas a d’fhulaing siad.

Ciallaíonn an **dlí coiriúil** dlí a bhíonn i gceist nuair a chúisíonn na Gardaí duine as coir a dhéanamh, m.sh. robáil, ionsaí nó dúnmharú. Ciallaíonn **dlí sibhialta** an dlí a úsáidtear i gcásanna sibhialta agus príobháideacha.

Baineann an dlí coiriúil le daoine a dhéanann coir cosúil le dúnmharú, goid, éigniú nó ionsaí

Dlí Sibhialta

Faoin dlí sibhialta cuireann duine príobháideach (an gearánaí) an dlí ar dhuine eile nó ar chomhlacht (an cosantóir) chun a cheart féin a fháil.

B'fhéidir go mbeidh sé ag lorg damáistí as dochar a rinneadh dó, nó ag lorg ordú cúirte chun cosc a chur ar an gcosantóir (*defendant*) gníomh éigin a dhéanamh a sháródh leas an ghearánaí go mídhleathach. Agus arís, ag brath ar nádúr na cúise, éistear an cás sa Chúirt Dúiche, sa Chúirt Chuarda nó san Ard-Chúirt.

Má shíleann daoine go bhfuil éagóir déanta orthu agus gur cheart do chúirt breithiúnas a thabhairt ar an gcás, úsáidtear dlí sibhialta. Sampla simplí de chásanna den chineál sin is ea duine a sciorrfadh ar urlár fliuch in ollmhargadh agus a thabharfadh an t-úinéir chun cúirte chun cúiteamh a fháil as an ngortú a bhain dó de bharr na timpiste.

Sampla eile is ea duine a bheadh míshásta le saoire agus a thabharfadh an gníomhaire taistil chun cúirte, agus é le maíomh aige nach raibh an lóistín ar aon chaighdeán leis an gceann a bhí fógartha i mbróisiúr an chomhlachta.

Réamhghabháil (*pre-arrest*)

- Is féidir le Gardaí tú a stopadh, a chuardach agus cheistiú.
- Is féidir le Gardaí ainm agus seoladh a lorg agus maoin a thógáil.
- Is féidir le Garda sinsearach nó le cúirt dúiche barántas (*warrant*) a cheadú.

Cathain is féidir duine a ghabháil?

- Má dhéantar feileonacht (*felony*).
- Má dhéantar aon chion agus má eisítear barántas chun an duine sin a ghabháil.
- Má bhristear an tsíocháin is féidir leis na Gardaí duine a ghabháil gan bharántas.
- Cumhachtaí áirithe chun duine a ghabháil, mar shampla, an té a bheadh ag tiomáint faoi thionchar an óil.

Coinneáil

Ciallaíonn 'faoi choinneáil' go bhfuil duine i bpríosún nó gafa nó tógtha nó sáinnithe ag na Gardaí (*in custody*). Le linn do chúisí a bheith faoi choinneáil agus chomh luath agus a bhíonn sé gafa, is féidir ainm agus sonraí pearsanta a iarraidh air, é a chuardach, grianghraf a ghlacadh de, méarlorg a fháil, agus tástáil a dhéanamh air agus is féidir nithe a bhíonn i seilbh an duine a choimeád.

“Baineann an dlí sibhialta le conarthaí idir daoine aonarachacha.”

Cruthaíonn An tAcht um Mí-Úsáid Drugaí, 1977 aicmí drugaí rialaithe Is cion é a bheith i seilbh drugaí den sórt sin nó iad a dhíol

Is féidir maoin phearsanta an chúisí nach bhfuil ina sheilbh aige go pearsanta, mar shampla, teach nó carr, a chuardach agus is féidir earraí a thógáil má bhaineann siad leis an gcoir a bhfuil amhras faoin gcúisí ina leith.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Déan comparáid idir an dlí coiriúil agus an dlí sibhialta.
- 2 Cad é a tharlaíonn do dhuine má bhíonn amhras ann gur sháraigh sé an dlí coiriúil?
- 3 Cé hé Stiúrthóir na nIonchúiseamh Poiblí?
- 4 Cathain a bheadh duine príobháideach ag iarraidh an dlí sibhialta a chur ar dhuine eile nó ar chomhlacht?
- 5 Cad é atá cead ag Garda a iarraidh/ a dhéanamh ar dhuine sula ngabhann sé é?
- 6 Cathain is féidir duine a ghabháil?
- 7 Cad é is féidir le Garda a dhéanamh chomh luath is a bhíonn duine gafa?

CÁS-STAIDÉAR

FEAR NEAMHCHIONTACH I NDÚNMHARÚ A DHEARTHÁR

Fuarthas fear neamhchiontach i ndúnmharú a dhearthár sa Chúirt Choiriúil i mBaile Átha Cliath ar an mbonn go raibh sé as a mheabhair. 21 bhomaite a bhí an giúiré, naonúr fear agus triúr ban, i mbun machnaimh sular tháinig siad ar a mbreith d'aonghuth.

Na Cúirteanna Breithiúnais Coiriúla, Baile Átha Cliath

D'ordaigh an Breitheamh Margaret Heneghan a bhí i bhfeighil na trialach go gcuirfí ar ais ar feadh coicíse é go dtí An Príomh-Ospidéal Meabhair-Ghalar i nDún Droma, áit a ndéanfar tástálacha breise sláinte. Tá an té atá ciontach le tabhairt ar ais os comhair na cúirte ar an 5 Bealtaine. Déanfar socrú ansin faoin gcaoi a dhéanfar cúram dá shláinte as seo amach. Thug an Síciatraí Comhairleach an Dr Ronan Mullaney fianaise faoin scrúdú agus faoin measúnú a rinne sé ar a mheabhairshláinte.

Rinne an Dr Mullaney an scrúdú seo ar iarratas an stáit. Rinneadh cur síos ar thréimhsí a chaith an té atá ciontach i gcúig ospidéal agus aonad síciatrach thar thréimhse seacht mbliana. Thug an Dr Mullaney fianaise faoin gcóir leighis a cuireadh air agus é faoi chúram dhochtúirí síciatracha. Roinnt blianta ina dhiaidh sin shocraigh sé gan bacadh níos mó le dochtúirí síciatracha agus chuaigh sé i gcomhairle le dochtúir teaghlaigh a bhí ag gníomhú fosta mar theiripeoir síciatrach.

Bhí sé ag iarraidh éirí as an litiam a bhí ordaithe dó. Dúirt an dochtúir teaghlaigh go dtiocfadh le torthaí éagsúla a bheith ar chinneadh mar sin, ach bhí sé sásta cúram a dhéanamh de shláinte Uí Chualáin fad is a bhí sé ag laghdú ar an litiam.

Bhí sé geall le bheith éirithe as an litiam ar fad faoi mhí Mheithimh 2014 agus é fós faoi chúram an dochtúra teaghlaigh. Agus é ag freagairt ceisteanna sa chúirt, dúirt an Dr Mullaney gur druga “fíorthábhachtach” é an litiam don ghalar dépholach a bhí ag dul dó agus a d'fhág é in ísle brí scaití agus fuinneamh neamhghnách aige scaití eile.

Mhínigh an Dr Mullaney fosta go mbíodh siabhráin ag dul don té a fuarthas ciontach agus go n-éiríodh sé an-tógtha le rudaí nach raibh fíor. Dúirt sé mar shampla, gur cheap sé ar feadh tamaill go raibh sé ina ghníomhaí rúnda ag an IRA agus go raibh cath ar bun ag an IRA in aghaidh dream a raibh iompar mígheanasach in aghaidh ghasúr ar siúl acu.

Bhí an t-íospartach, áirithe i measc an dreama sin aige agus b'in an t-údar a mharaigh a dheartháir é. Dúirt an Dr Ronan Mullaney go bhfuil an té a fuarthas ciontach 'socraithe síos' anois agus go bhfuil a shláinte níos fearr.

Dúirt sé leis an Dr Mullaney an mhí seo gur thuig sé anois nach raibh aon bhaint ag an íospartach le haon mhígheanas ar pháiste ar bith. Thug Síciatraí Comhairleach eile, an Dr Conor O'Neill fianaise sa chúirt inniu freisin agus bhí sé ar aon intinn le Mullaney nach raibh smacht ag aige ar a mheabhair nuair a mharaigh sé a dheartháir.

Mhínigh an Breitheamh Margaret Heneghan don ghiúiré go raibh beirt chomhairleoirí shíciatracha ar aon intinn nár thuig an té atá ciontach a thromchúisí is a bhí marú a dhearthár ar an 4 Iúil agus nach raibh sé in ann é féin a stopadh ón ngníomh sin a dhéanamh de bharr an meascán mearaí a bhí ar a intinn. Dúirt sí gur dheacair don ghiúiré díoltú don fhianaise sin.

Nuair a tugadh an bhreith sa chúirt chuaigh a athair agus a mháthair chomh fada leis an seastán agus thug siad barróg dó. Bhreis na deora leo uilig ag an tráth sin agus tugadh é go dtí an Príomh-Ospidéal Meabhair-Ghalar i nDún Droma.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad a d'ordaigh an breitheamh?
- 2 Cén cúla leighis a bhí ag an té atá ciontach?
- 3 Cén tábhacht a bhí ag litiam i saol an té atá ciontach?
- 4 Cad chuige gur ionsaigh sé a dheartháir?
- 5 Cén fhianaise a thug na síciatraithe comhairleacha?
- 6 Cén leide a thugtar dúinn go bhfuil sláinte intinne an té atá ciontach ag feabhsú?
- 7 Cén treoir a thug an breitheamh don ghiúiré?
- 8 Cén toradh a bhí leis an chás?

Ciallaíonn dúnbhású duine daonna amháin ag marú duine daonna eile

CIONTA MARFACHA IN AGHAIDH AN DUINE

Ciallaíonn dúnbhású (*homicide*) duine daonna amháin ag marú duine daonna eile agus d'fhéadfadh sé a bheith dleathach nó neamhdhleathach.

Dúnmharú agus Dúnorgain

Tá marú neamhdhleathach duine daonna i gceist le dúnmharú agus le dúnorgain (*manslaughter*). Má bhí sé i gceist an beart a dhéanamh, ansin is dúnmharú, é, mura raibh, is dúnorgain an cion.

Naíonmharú

Ciallaíonn naíonmharú (*infanticide*) leanbh óg a dhúnmharú. Tá sé scartha amach ó dhúnmharú de bhrí go

Tugtar slacairt ar an lámh láidir a úsáid agus tugtar ionsaí ar bhagairtí na láimhe láidre sin.

n-aithníonn an dlí go mbíonn iarmhairtí (*after-effects*) áirithe ann a chuireann isteach ar mháithreacha i ndiaidh do leanbh teacht ar an saol agus mar thoradh air sin thiocfadh le neamhchothroime intinne (*mental imbalance*) a bheith i gceist ó thaobh na máthar de.

Ginmhilleadh

Tá cosc ar ghinmhilleadh. (*abortion*) Is é an bhreith anabairt (*miscarriage*) a tharlaíonn dá bharr an cion a bhaineann leis. Is cion é aon substaint nimhiúil (*noxious*) a thabhairt nó cur isteach ar aon bhealach eile ar an bhféatas.

Cinedhíothú (*genocide*)

Is cion é iarracht a dhéanamh grúpa ciníoch (*ethnic*) ná reiligiúnach a scriosadh in aon turas trí na baill a dhúnmharú.

Féinmharú

Cuireann duine lámh ina bhás féin.

CIONTA NEAMH-MHARFACHA IN AGHAIDH AN DUINE

Ionsaí Go teicniúil is é is brí le hionsaí faitíos a chur ar dhuine leis an lámh láidir.

Bualadh Tugtar slacairt (*battery*) ar an lámh láidir a úsáidtear agus tugtar ionsaí (*assault*) ar bhagairtí na láimhe láidre sin.

COIREANNA GNÉIS

Eigniú (*rape*) caidreamh collaí neamhdhleathach a bheith ag duine le duine eile gan toil an duine sin.

Is é is ciall le **caidreamh collaí neamhdhleathach** (*unlawful sexual intercourse*) nuair a tharlaíonn caidreamh collaí agus bíonn an duine a dtarlaíonn sé dó/di faoi 17 mbliana d'aois nó ag fulaingt ó mhíchumas meabhrach.

Is é atá i gceist le **déchéileachas** (*bigamy*) nuair a dhéanann duine pósta iarracht duine eile a phósadh agus a gcéad phósadh a bheith fós bailí. Mar sin is cion é 'pósadh' faoi dhó.

Ciorrú Coil (*incest*) Cuireann an dlí cosc ar chaidreamh collaí idir daoine a bhfuil gaol fola áirithe eatarthu. Is cion é caidreamh collaí a bheith ann idir athair agus iníon, máthair agus mac, srl.

Striapachas (*prostitution*) Is cion é a bheith ag lorg custaiméirí go poiblí, drúthlann a choinneáil nó fear a bheith ag maireachtáil ar airgead atá saothraithe go mímhóralta. Ní cion é, mar sin féin, a bheith i do striapach, ar an gcoinníoll nach sáraítear na rialacha thuas.

Is cion é ag striapach a bheith ag lorg custaiméirí go poiblí nó drúthlann a choinneáil

“Ciallaíonn goid go dtógtar maoin duine éigin eile gan toil an úinéara agus é ar intinn aige an mhaoin sin a choinneáil ón duine go deo.”

Ciallaíonn goid go dtógtar maoin duine éigin eile gan toil an úinéara agus é ar intinn aige an mhaoín sin a choinneáil

CIONTA IN AGHAIDH MAOINE

Goid

Ciallaíonn goid (*larceny*) go dtógtar maoin duine éigin eile gan toil an úinéara agus é ar intinn aige an mhaoín sin a choinneáil ón duine go deo. Is earraí is féidir a ghoid a bhíonn i gceist leis an maoin seo. Mar sin ní féidir talamh a chur san áireamh. Caithfear a bheith in ann na hearraí a iompar.

Damáiste Mailíseach

Baineann cionta faoin Acht Díobhálacha Mailíseacha (*Malicious Damage Act, 1861*) le damáiste nó scrios a dhéanamh do mhaoín ar bith.

Falsú

Ciallaíonn falsú cáipéis bhréagach a chruthú le húsáid mar fhíorcháipéis agus dallamullóg a chur ar dhuine.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cén difear atá idir dúnmharú agus dúnorgain?
- 2 Cad chuige a scartar naíonmharú amach ó dhúnmharú?
- 3 Cén difear atá idir ionsaí agus slacairt?
- 4 Cén chiall atá le caidreamh collaí neamhdhleathach?
- 5 Má chuirtear déchéileachas i leith duine cad é atá i gceist leis?
- 6 Cad chuige nach dtig talamh a ghoid?

CIONTA IN AGHAIDH AN STÁIT

Cionta 'Polaitiúla'

Meastar gurb é an tréas an choir is tromchúisí a d'fhéadfadh duine a dhéanamh in aghaidh an stáit. Ciallaíonn tréas (*treason*) a bheith mídhílis do do thír féin. Seo a leanas cuid de na cionta eile:

- Rialtais neamhbhunreachtúil a bhunú
- Cur isteach ar an rialtas
- Cur isteach ar an Uachtarán
- Cur isteach go neamhdhleathach ar fhostaithe míleata nó póilíneachta
- Cumainn rúnda a chur chun cinn i ngnóthaí míleata nó póilíní
- Aon chleachtadh nó druileáil mhíleata neamhcheadaithe a dhéanamh.
- A bheith mar bhall d'aon eagraíocht neamhdhleathach.

Is cion é má bhíonn arm cosúil leis an meaisínghunna seo ina sheilbh ag duine agus é ar intinn ag an duine sin beatha duine eile a chur i mbaoil

CIONTA IN AGHAIDH ORD POIBLÍ (*Public Order Offences*)

- Gluaisteán a thógáil go neamhdhleathach
- Tionól neamhdhleathach de thriúr nó níos mó daoine le chéile agus é ar intinn acu rud éigin a dhéanamh atá bainteach le foréigean
- Cruinnithe poiblí neamhdhleathacha a eagrú

CIONTA IN AGHAIDH CHUR I bhFEIDHM AN DLÍ

Díspeagadh

Is féidir duine a chur i bpríosún go ngabhann sé a leithscéal. Ciallaíonn díspeagadh cúirte (*contempt of court*) nach dtaispeántar meas nó ómós do rialacha nó do chinneadh cúirte.

Mionnú Éithigh (*perjury*)

Mionnú éithigh is ea ráiteas bréagach a thugtar faoi mhionn agus a dhéanann duine in aon turas cé gurb eol dó nach bhfuil an ráiteas fíor.

Éalú ó choimeád dleathach (*lawful custody*)

Má úsáidtear an lámh láidir le linn a leithéid d'iarracht is tromchion é an t-éalú ón bpríosún ansin.

Cúrsa na córa a shaobhadh (*perverting the course of justice*)

Seo iompar a mbíonn sé de chuspóir aige cur isteach ar an bpróiseas dlí agus cirt, mar shampla, fianaise a scriosadh.

Tríocha chileagram de dhrugaí

An tAerchór ag Baile Uí Dhónaill

CIONTA EILE FAOI DHLÍ COIRIÚIL NA hÉIREANN

Airm agus pléascáin

Is cion é a bheith i seilbh arm (gan ceadúnas dlíthiúil) agus fosta is cion é má bhíonn a leithéid ina sheilbh ag duine agus é ar intinn ag an duine sin beatha duine eile a chur i mbaol nó damáiste a dhéanamh do mhaoín.

Mí-úsáid drugaí

Cruthaíonn An tAcht um Mí-Úsáid Drugaí, 1977 aicmí drugaí rialaithe (*classes of controlled drugs*). Is cion é a bheith i seilbh drugaí den sórt sin nó iad a dhéanamh nó a dhíol.

An Comhshaol

Cludaíonn seo cionta bruscair, chomh maith le truailliú a dhéanann lucht tionscail ar aibhneacha, ar fharraigí agus san aer.

Beidh na Gardaí ag fiosrú láthair na coire

Fostóirí

Tá dualgais faoin dlí coiriúil ar fhostóirí cosaint a chur ar fáil nuair a bhíonn ar a gcuid fostaithe innealra contúirteach a láimhseáil.

Ábhar diamhaslach (*blasphemous*) agus clúmhillleadh coiriúil

Is cion coiriúil (*criminal offence*) é duine atá i mbun oifig oifigiúil a chlúmhillleadh (*libel*), mar shampla, an chléir nó airí rialtais nó institiúid a chlúmhillleadh.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Ainmnigh roinnt de na cionta polaitiúla in aghaidh an stáit.
- 2 Tabhair trí shampla de chionta in aghaidh ord poiblí.
- 3 Cad é an t-amhras atá ar dhuine má chuirtear díspeagadh ina leith?
- 4 Cén cuspóir a bheadh ag duine a chuirfeadh an córas dlí agus cirt as a riocht?
- 5 Ainmnigh cúig chion eile a aithnítear faoi dhlí coiriúil na hÉireann.

Córas na gCúirteanna

EOCHAIRFHOCAIL:

Cúirt Dúiche - *The District Court*; dhícháiliú - *disqualify*; Cúirt Cuarda - *The Circuit Court*; Príomh-Chúirt Choiriúil - *Central Criminal Court*; bannaí - *bail*; Chúirt Choiriúil Speisialta - *Special Criminal Court*; sceimhlitheoireacht - *terrorism*; an tAcht um Chionta in Aghaidh an Stáit - *Offences Against the State Act*; tArd-Aighne - *Attorney General*; an Chúirt Uachtarach - *Supreme court*; abhcóide - *barrister*; pionós - *punishment*; maoirseacht - *supervision*; promhadh - *probation*; cúiteamh - *compensation*; coigistiú - *confiscation*; ciontóir - *offender*

AG DEIREADH NA CAIBIDLE SEO BEIDH TÚ ÁBALTA:

- Ról agus ábharthacht cúirteanna áitiúla agus náisiúnta a mhíniú
- Fiosrú a dhéanamh conas a d'úsáid daoine aonair nó grúpaí an dlí chun athruithe a dhéanamh sa tsochaí

Cúirteanna Coiriúla

Pléitear le mion-chionta sa Chúirt Dúiche. Pléitear le gach cion eile sa Chúirt Choiriúil Chuarda nó sa Phríomh-Chúirt Choiriúil, .i. os comhair breithimh agus giúiré. Ag brath ar chineál na coire agus ar a thromchúisí atá sí éistfean an cás i gceann de na cúirteanna seo a leanas:

An Chúirt Dúiche

Tá 23 Chúirt Dúiche (*The District Court*) sa tír. Tá an chúirt seo comhdhéanta d'Uachtarán agus seasca is a trí gnáthbhreithiúna. Seo an chúirt is mó a éistean cásanna. Éistean sí cásanna coiriúla agus sibhialta. Déantar cásanna nach bhfuil chomh tromchúiseach sin a phlé anseo, trácht bóthair, tiomáint gan árachas, gadaíocht agus cineálacha áirithe ionsaí.

Is féidir leis an gcúirt uastearma príosúnachta de 12 mhí dhéag a ghearradh agus uasfhíneáil de €15,000 a ghearradh. Tá cumhachtaí breise ag an gcúirt maidir le pianbhreith (*sentence*), mar shampla, duine a dhícháiliú (*disqualify*) ó bheith ag tiomáint gluaisteáin.

Tá sé de chumhacht ag an gCúirt Dúiche bannaí a dheonú ar chúisí. Ciallaíonn bannaí cúisí a scaoileadh saor ó choinneáil ach an príomhchoinníoll go mbeidh sé i láthair ag an triail a chomhlíonadh.

Pléitear le mion-chionta sa Chúirt Dúiche. Pléitear le gach cion eile sa Chúirt Choiriúil Chuarda nó sa Phríomh-Chúirt Choiriúil

An Chúirt Chuarda

Tá ocht gCúirt Chuarda (*The Circuit Court*) sa tír. Bíonn an Chúirt seo ag plé le cásanna coiriúla agus sibhialta. Éistear le coireanna tromchúiseacha anseo, m.sh. ionsaithe agus buirgléireacht. Is féidir leis an gcúirt seo cúiteamh suas go dtí €75,000 a thabhairt i gcásanna sibhialta.

Mura bhfuil duine sásta leis an gcinneadh a dhéantar sa Chúirt Chuarda is féidir achomharc (*appeal*) a dhéanamh chuig Cúirt níos airde. Bíonn an t-uachtarán agus deichniúr breitheamh in oifig sa Chúirt Chuarda. Téann gach duine a bhíonn ar a thriail sa Chúirt Chuarda os comhair breithimh agus giúiré.

Cúirteanna coiriúla Átha Cliath

“Pléitear le mion-chionta sa Chúirt Dúiche agus pléitear le gach cion eile sa Chúirt Choiriúil Chuarda nó sa Phríomh-Chúirt

Cúirt na Leanaí

Suíonn an Chúirt Dúiche mar Chúirt na Leanaí chun déileáil le mionchoireanna a rinne páistí atá faoi bhun sé bliana déag d'aois. Tugtar éisteacht phríobháideach do na cásanna agus éistear leis na cásanna faoi rún mar sin. Ní bhíonn an éisteacht chomh foirmiúil sin. Nuair a chúisítear leanbh, ach amháin i gcás dúnmharaithe, éistear an cás i gCúirt na Leanaí. Ní bhíonn aon ghiúiré i láthair ag an gcúirt seo agus níl cead ag daoine ón bpobal a bheith i láthair.

An Ard-Chúirt

Seacht mbreitheamh déag agus córas giúiré atá sa chúirt seo. Níl aon teorainn leis an gcúiteamh is féidir leis an Ardchúirt a thabhairt i gcásanna sibhialta. Éistear le hachomhairc anseo fosta.

Sampla de chásanna sibhialta a d'fhéadfadh a bheith sa chúirt seo is ea máthair a bheadh ag tabhairt cáis in aghaidh ospidéal thar ceann a páiste faoi dhamáiste a rinneadh nuair a bhí an páiste ag teacht ar an saol.

Na Ceithre Chúirt, áit ina mbíonn an Ard-Chúirt agus an Chúirt Uachtarach ag feidhmiú

An Phríomh-Chúirt Choiriúil

Is cuid den Ard-Chúirt í an Phríomh-Chúirt Choiriúil. Nuair a bhíonn an Ard-Chúirt ag deileáil le cásanna coiriúla tugtar an Phríomh-Chúirt Choiriúil (*Central Criminal Court*) uirthi. Éistear cásanna tromchúiseacha anseo, cosúil le dúnmharú, dúnorgain agus éigniú. Is le breitheamh agus le giúiré a bhíonn triail sa Phríomh-Chúirt Choiriúil.

Is féidir le breitheamh Ard-Chúirte bannaí (*bail*) a dheonú áit a séantar é i gcúirt níos ísle. Ní féidir ach le breitheamh Ard-Chúirte amháin bannaí a dheonú i gcás cionta tromchúiseacha áirithe.

An Chúirt Choiriúil Speisialta

Éistear le cásanna anseo a mheastar a bheith mí-oiriúnach do na gnáthchúirteanna. Bunaíodh an Chúirt Choiriúil Speisialta (*The Special Criminal Court*) chun déileáil le cásanna coiriúla a mbeadh deacrachtaí ag an ngnáthchúirt éisteach leo, cosúil le cásanna sceimhlitheoireachta (*terrorism*) agus cásanna tromchúiseacha drugaí.

Éistean triúr breithiúna leis na cásanna cúirte anseo agus ní bhíonn aon ghiúiré iontu. Déileálann sí le cásanna a bhaineann leis an Acht um Chionta in Aghaidh an Stáit (*Offences Against the State Act*). Bíonn triúr breithiúna ann agus ní bhíonn aon ghiúiré ann.

An Chúirt Achomhairc Choiriúil (*Court of Criminal Appeal*)

Bíonn triúr breithiún i gceist anseo, duine as an gCúirt Uachtarach agus beirt as an Ard-Chúirt. Éistear le hachomhairc ó na cúirteanna eile.

Éistean triúr breithiúna na cásanna anseo. Ní phléitear le hábhar an cháis san athéisteach ach iarrtar ar abhcóide gach aon pháirtí argóintí a chur isteach faoi cheisteanna dlí.

“Níl aon teorainn leis an gcúiteamh is féidir leis an Ardchúirt a thabhairt i gcásanna sibhialta.”

Tá sé de chumhacht ag gach cúirt choiriúil bannaí a dheonú nuair a chuirtear duine siar faoi choinneáil.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad chuige, dar leat, a mbíonn éisteachtaí Chúirt na Leanaí príobháideach?
- 2 Cá mhéad Cúirt Dúiche atá ann?
- 3 Cén cineál cásanna a éistear sa Chúirt Dúiche?
- 4 Cá mhéad breitheamh a bhíonn san Ardchúirt?
- 5 Cathain, dar leat, a bheadh sé mí-oiriúnach cásanna a éisteacht sna gnáthchúirteanna?

CÁS-STAIDÉAR

KATHY SINNOT IN ÉADAN AN STÁIT

Páiste álainn sláintiúil ab ea Jamie agus níorbh fhada go raibh luathscileanna an pháiste go maith aige, ach in aois a cheithre mhí cuireadh bac ar an bhforbairt sin. Chaill sé na scileanna agus bhí sé ag screadaíl go leanúnach. Shocraigh na dochtúirí a bhí á scrúdú go raibh sé míchumasaithe agus gur cheart dá mhuintir é a thabhairt abhaile agus súil a choinneáil ar fhorbairt an mhíchumais.

Réitíonn na dlíodóirí an páipéarachas agus roghnaíonn siad abhcóide chun an cás a chuir i láthair na cúirte.

Bhí cabhair ag teastáil go práinneach ó Jamie. Thug a mháthair, Kathy, go Chicago é. Fuarthas amach ansin go raibh uathachas (*autism*) air agus tugadh cabhair foghlama dó. Nuair a tháinig sé abhaile ní raibh aon seirbhísí ar fáil aige agus chuaigh sé ar chúl. In aois a thrí bliana, tugadh Jamie ar ais go Chicago, d'fheabhsaigh sé agus labhair sé a chéad fhocal, fiú.

Agus í ag lorg oideachais do Jamie in Éirinn, fuair Kathy amach go raibh polasaí ag an Roinn Oideachais páistí an-míchumasaithe a choinneáil ón scoil ar an mbunús nárbh fhéidir oideachas a chur orthu, dar leo. Scríobh Kathy chuig ranna stáit agus chuig na húdaráis sláinte agus rinne sí stocaireacht ar pholaiteoirí. In éineacht le grúpa tuismitheoirí, bhunaigh sí dhá ghrúpa chun dul i mbun feachtais thar ceann páistí agus daoine fásta ar fud na tíre a raibh oideachas agus seirbhísí riachtanacha eile á séanadh orthu.

Thug Kathy a cás chun na hArdchúirte. Rialaigh an breitheamh go raibh barántas Bhunreacht na hÉireann i dtaca le bunoidheachas in aisce bunaithe ar riachtanas agus ní ar aois, agus go raibh sé de cheart ag Jamie agus ag daoine mar é oideachas a fháil fad agus a bhí siad ag baint buntáiste as.

Thosaigh Jamie clár scoile sa bhaile agus thosaigh sé a fhoghlaim. D'éirigh sé as a bheith trína chéile agus brónach, agus d'éirigh sé dóchasach agus áthasach. Sa chéad seachtain de ranganna aige, labhair sé dhá fhocal. Ach in ainneoin dhul chun cinn Jamie, thug an Stát an cás chuig an gCúirt Uachtarach á rá go raibh deireadh leis an gceart ar oideachas nuair a bhí duine ocht mbliana déag d'aois.

Bhí an pobal ar buile faoi chinneadh an Stáit achomharc a dhéanamh in aghaidh bhreith na hArdchúirte. I Márta 2001, d'éist seachtar breithiúna an t-achomharc agus thug an Chúirt Uachtarach a breith nach raibh aon cheart bunreachtúil ag duine ar oideachas tar éis dó ocht mbliana deag a shlánú. Chuir an bhreith seo brón agus fearg ar a lán daoine.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cén fáth ar thug Kathy Sinnott a páiste Jamie go Chicago?
- 2 Nuair a bhí Jamie ina leanbh cén polasaí a bhí ag an Roinn Oideachais i dtaca le leanaí a raibh an-mhíchumas orthu?
- 3 Cad a rinne Kathy faoin scéal sin?
- 4 Cén fáth ar thug Kathy cás chun na hArdchúirte thar ceann Jamie?
- 5 Cad a rialaigh an Ardchúirt faoi chás Jamie?
- 6 Conas a d'athraigh breith na Cúirte Uachtaraí an bhreith a tugadh san Ardchúirt?

Is é an breitheamh atá os cionn na cúirte. Mura mbíonn giúiré i láthair tugann sé an bhreith

An Chúirt Uachtarach

Ní cheadaítear achomhairc chuig an gCúirt Uachtarach ach amháin má aontaítear go bhfuil pointe dlí i gceist sa chás a bhfuil tábhacht mhór phoiblí ag baint leis. Seo í an chúirt is airde sa tír agus an chúirt is mó a bhfuil cumhacht aici. Is sa Chúirt Uachtarach (*Supreme court*) a éistear achomhairc ón Ard-Chúirt.

“Caithfear glacadh leis na breitheanna a dhéantar sa Chúirt Uachtarach.”

Caithfear glacadh leis na breitheanna a dhéantar sa Chúirt Uachtarach. Ní féidir aon achomharc a dhéanamh in aghaidh bhreith na Cúirte Uachtaraí ach amháin nuair a bhíonn ceist ann faoi dhlí na hEorpa. Suíonn cúigear breithiún, an príomhbhreitheamh san áireamh, sa Chúirt Uachtarach.

Is féidir leis an Uachtarán bille a chur chuig an gCúirt Uachtarach sula sínítear ina dhlí é chun a chinntiú nach sáraíonn sé an bunreacht. Tabharfaidh an Chúirt Uachtarach breith ar an mbille.

Breithiúna

Is é an breitheamh atá os cionn na cúirte. Má bhíonn giúiré i láthair cuireann an breitheamh comhairle ar an ngiúiré agus mura mbíonn giúiré i láthair tugann an breitheamh breith na cúirte. Déantar na breithiúna a ceapadh ar iarratas an Uachtaraí, ach tá íostréimhsí taithí riachtanach.

Is féidir iarraidh ar dhaoine fásta seirbhís ghiúiré a dhéanamh

Abhcóidí

Réitíonn na dlíodóirí an páipéarachas le haghaidh na trialach agus roghnaíonn siad abhcóide chun an cás a chur i láthair na cúirte. Bíonn abhcóidí, de réir an dlí, féinfhostaithe. Ciallaíonn an teideal abhcóide (*barrister*) gur thar ceann an chliaint a bheidh sé ag labhairt sa chúirt.

Níl cead ag abhcóide oibriú go díreach don chliaint ach bíonn sé ag obair don dlíodóir. Ní bhíonn an t-abhcóide freagrach d'aon duine seachas don chúirt.

Is féidir iarraidh ar dhuine fásta ar bith chun seirbhís ghiúiré a dhéanamh mura scaoiltear saor é nó mura bhfuil sé dícháilithe ó sheirbhís ghiúire.

An Giúiré

Is féidir iarraidh ar dhuine fásta ar bith chun seirbhís ghiúiré a dhéanamh mura scaoiltear saor é nó mura bhfuil sé dícháilithe ó sheirbhís ghiúire. Tá sagairt ina measc sin a scaoiltear saor ó sheirbhís. Ina measc sin a bhíonn dícháilithe bíonn daoine a chiontaítear as coireanna agus a ngearrtar téarmaí príosúnachta áirithe orthu.

Tabharfaidh an breitheamh treoir don ghiúiré maidir leis na prionsabail dlí chuí. Is é cúram an ghiúiré na fíricí a aimsiú agus iad a chur i bhfeidhm don dlí mar a mhínigh an breitheamh. Bíonn daréag ar an ngiúiré, idir fhir agus mhná.

Is féidir a shaoirse a bhaint de chiontóir agus téarma príosúnachta a ghearradh air

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cén difear idir achomharc go dtí an Chúirt Uachtarach agus achomharc go dtí aon chúirt eile?
- 2 Cad is féidir leis an Uachtarán a dhéanamh chun a chinntiú nach bhfuil aon bhillé ag sárú an bhunreacht?
- 3 Cé ról a bhíonn ag abhcóide i gcás cúirte?
- 4 Cé na daoine nach mbíonn sa chuntas do sheirbhís ghiúire?
- 5 Cén cúram a bhíonn ar an ngiúiré?

Taobh istigh de phríosún

Pionós (Punishment)

- Is féidir a shaoirse a bhaint de chiontóir (offender)
- Príosúnacht nó téarma príosúnachta a chur ar fionraí nó pionós an bháis
- Maoirseacht (supervision)
- Bíonn maoirseacht i bhfoirm promhaidh (probation) ann. Ciallaíonn promhadh gur féidir leis an gcúirt ciontóir a scaoileadh saor ar an gcoinníoll go dtabharfaidh sé gealladh é féin a iompar go maith.
- Pionós Airgeadais
- D'fhéadfadh gur fineáil a bheadh i gceist le pionós airgeadais nó cúiteamh (compensation) don duine atá ag fulaingt mar thoradh ar choir nó costaisí cúirte a íoc.

- **Coigistiú** (*confiscation*)
- Baineann an chúirt buntáiste (*benefit*) den pháirtí ciontach, mar shampla, ag cur cosc ar dhuine tiomáint ar feadh tréimhse ama nó armlón a thógáil uaidh..

Bannaí

Tá sé de chumhacht ag gach cúirt choiriúil bannaí a dheonú (*to grant bail*). Ní thiocfaidh bannaí chun cinn ach amháin nuair a chuirtear duine siar faoi choinneáil. Scaoiltear saor duine i gcás bannaí ach é a bheith toilteanach coinníollacha a chomhlíonadh.

Ciallaíonn bannaí cúisí a scaoileadh saor ó choinneáil ar an gcoinníoll go mbeidh sé i láthair ag an triail ar lá faoi leith agus mura mbíonn sé i láthair, go gcaillfidh sé an tsuim airgid a shocraítear. Is féidir le hoifigeach sinsearach sna Gardaí bannaí a dheonú sula dtéann an duine chun cúirte ar chor ar bith ach sa chás go gcúisítear duine as dúnmharú nó cionta tromchúiseacha eile níl sé de chumhacht ach ag an Ard-Chúirt amháin bannaí a dheonú.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad é a chiallaíonn promhadh?
- 2 Cén dóigh gur féidir a shaoirse a bhaint de chiontóir?
- 3 Ainmnigh dhá phionós eile is féidir le cúirt a ghearradh ar dhuine a fhaightear ciontach.
- 4 Conas a bhaineann an chúirt buntáiste den pháirtí ciontach le coigistiú?
- 5 Cad é an bunchoinníoll a bhíonn i gcónaí i gceist le bannaí?
- 6 Cé aige a bhfuil an t-údarás bannaí a dheonú?

An tSeirbhís Póilíneachta

EOCHAIRFHOCAIL:

Saotharlann na hEolaíochta Fóiréinsí - *Forensic Science Laboratory*; Faire Comharsanachta - *Neighbourhood Watch*; Pobal ar Aire - *Community Alert*; slándáil agus faisnéis - *security and intelligence*; idirchaidreamh agus cosaint - *liaison and protection*; eiseachadadh - *extradition*; Príomhoifig Staidrimh - *Central Statistics Office*; Aonad Bleachtairachta Speisialta - *Special Detective Unit*; gluaiseachtaí airgead-ar-aistear - *cash in transit*; Aonad Práinnfhreagartha - *Emergency Response Unit*; Aonad Aerthacaíochta - *Air Support Unit*; Marcaonad Tacaíochta - *Mounted Support Unit*; Cór Tráchta - *Traffic Corps*; Patról ceilte gan mharcáil - *unmarked covert*; córas uathaitheanta uimhirphlátaí - *automatic number plate recognition*; an Biúro Náisiúnta um Imscrúdú Coiriúil - *National Bureau of Criminal Investigation*; gáinneáil - *trafficking*; Biúro an Gharda Síochána um Imscrúdú Calaoise - *Garda Bureau of Fraud Investigation*; sciúradh airgid - *money laundering*; an Biúro um Shócmhainní Coiriúla - *Criminal Assets Bureau*; coiriúlacht drongchoirpeachta - *gangland crime*; Cúltaca an Gharda Síochána - *Garda Reserves*; Cumann Ionadaíochta na nGardaí - *Garda Representative Association*

AG DEIREADH NA CAIBIDLE SEO BEIDH TÚ ÁBALTA:

- Dlíthe a aithint a bhaineann go díreach le do shaol féin
- A mhíniú cén dóigh a ndéantar agus a gcuirtear dlíthe i bhfeidhm agus conas a fhabhraíonn siad le himeacht aimsire

An Garda Síochána

Is é an Garda Síochána an tSeirbhís Póilíneachta Náisiúnta in Éirinn. Is í an **Roinn Dlí agus Cirt agus Comhionannais** atá freagrach as na Gardaí. Tá 11,000 garda sa tír, an chuid is mó acu gan airm. Tá an ceanncheathrú lonnaithe i bPáirc an Fhionnuisce i mBaile Átha Cliath agus tá baill acu i ngach contae in Éirinn a oibríonn leis an bpobal.

Ar bhonn laethúil bíonn gardaí ag dul do chúraimí ar nós déileáil le glaonna cabhrach ó dhaoine a ndéantar buirgléireacht ar a dtithe, taismí bóthair, aighnis idir comharsana, foréigean teaghlaigh agus ólachán faoi aois.

“Cuireann na Gardaí an dlí i bhfeidhm agus tugann siad cosaint don bheatha, do mhaoín agus don Stát.”

Le blianta anuas, bunaíodh aonaid speisialta laistigh den Gharda Síochána chun déileáil le fadhbanna ar leith a bhíonn ag an bpobal, mar shampla, Aonad na nDrugaí. Tá ranna speisialta laistigh den Gharda Síochána féin, ar nós Saotharlann na hEolaíochta Fóiréinsí (*Forensic Science Laboratory*), a bhfuil an-tábhacht leo i gcásanna dúnmharaithe.

Tugann scéimeanna in aghaidh coiriúlachta ar nós **Faire Comharsanachta** (*Neighbourhood Watch*) agus **Pobal ar Aire** (*Community Alert*) cosaint níos fearr do dhaoine a bhfuil cónaí orthu i gceantair scoite agus faoin tuath.

Pléann na Gardaí le taismí bóthair, aighnis idir comharsana, foréigean teaghlaigh agus ólachán faoi aois

“Tá Coimisinéir an Gharda Síochána freagrach as bainistíocht agus stiúradh an Gharda

Tá an-tábhacht ag baint leis an Saotharlann na hEolaíochta Fóiréinsí i gcásanna dúnmharaithe.

Freagracht

Tá Coimisinéir an Gharda Síochána freagrach as bainistíocht agus stiúradh an Gharda Síochána. Is é an Coimisinéir a ritheann an eagraíocht ó lá go lá cé go bhfuil An tAire Dlí agus Cirt agus Comhionannais agus Athchóirithe Dlí freagrach don rialtas as deimhin a dhéanamh de go gcomhlíonann an Garda Síochána a gcuid dualgas. Is é an Rialtas a cheapann an Coimisinéir agus tá seisean freagrach don Aire agus tá an tAire freagrach don Dáil.

Obair na nGardaí

Ní amháin go gcuireann na Gardaí an dlí i bhfeidhm agus go dtugann siad cosaint don bheatha, do mhaoín agus don Stát ach tugann siad comhairle faoi mhodhanna le coiriúlacht a chosc agus oibríonn siad leis an bpobal i mbun póilíneacht pobail.

Déantar an phóilíneacht in Éirinn le toil an phobail. Is é sin an fáth nach mbíonn gardaí faoi arm agus éide againn.

Gardaí ag iarraidh leirsitheoirí a smachtú ag agóid a d'eagraigh an grúpa feachtasaíochta Right2Water

An Brainse Coireachta agus Slándála

Tá ceithre chuid sa Bhrainse Coireachta agus Slándála mar a leanas:-

- Slándáil agus Faisnéis
- Idirchaidreamh agus Cosaint
- Polasaithe, Coireacht agus Riarachán
- An tAonad Bleachtairachta Speisialta

Slándáil agus Faisnéis

Is é an ról atá ag an rannóg Slándála agus Faisnéise (*Security and Intelligence*) bagairtí in éadan an Stáit ó sceimhlitheoirí agus ó bhuíonta eagraithe coiriúlachta a aithint agus anailís a dhéanamh orthu.

Idirchaidreamh agus Cosaint

Pléann an rannóg Idirchaidrimh agus Cosanta (*Liaison and Protection*) leis an Lárghiúró Náisiúnta Interpol agus leis an Aonad Náisiúnta Europol. Is iad seo na lárphointí teagmhála le haghaidh cumarsáid shábháilte idir an Garda Síochána agus seirbhísí póilíneachta thar lear.

Cuireann na Gardaí an dlí i bhfeidhm agus tugann siad cosaint don bheatha, do mhaoin agus don Stát

Braitheann na Gardaí ar an bpobal chun coireanna a thuairisciú, chun a bheith ina bhfinnéithe agus chun comhoibriú i bhfiosrúcháin coireanna.

Tá an tAonad Bleachtairachta Speisialta freagrach as fiosrúcháin a dhéanamh maidir le bagairtí do shlándáil an stáit

Polasaithe, Coireacht agus Riarachán

- Eiseachadadh (*extradition*)
- Caidreamh a choimeád leis an bPríomhoifig Staidrimh (*Central Statistics Office*) maidir le staitisticí coireachta
- Comhairle dhlíthiúil a thabhairt don Choimisinéir.
- Eisiúint agus athnuachan ceadúnais airm tine.
- Iarratais ar an mBord Parúil a mheas
- An Biúro um Dhaoine ar Iarraidh

An tAonad Bleachtairachta Speisialta

Tá an tAonad Bleachtairachta Speisialta (*Special Detective Unit*) freagrach as fiosrúcháin a dhéanamh maidir le bagairtí do shlándáil an stáit agus as monatóireacht a dhéanamh ar dhaoine atá mar bhagairtí ar an stat. Tugann an tAonad seo slándáil do dhaoine mór le rá a bhíonn ar cuairt, féachann sé i ndiaidh gluaiseachtaí airgead-ar-aistear (*cash in transit*) agus is é a théann i mbun freagairt armtha má

theastaíonn a leithéid. Tá an tAonad Práinnfhreagartha (*Emergency Response Unit*), an t-aonad ardoilte agus armtha, ina chuid den Aonad Bleachtaireachta Speisialta.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 An ndearnadh coir ort féin nó ar aon duine atá ar aithne agat?
- 2 An mbraitheann tú sábháilte sa bhaile agus sa chomharsanacht?
- 3 Conas is féidir coiriúlacht a laghdú, dar leat?
- 4 Cad iad na scéimeanna a thugann cosaint do mhuintir na tuaithe in aghaidh coiriúlachta?
- 5 Cé tá freagrach as an nGarda Síochána a riaradh agus a bhainistiú?
- 6 Cad é an ról atá ag an rannóg Slándála agus Faisnéise?
- 7 Cé leis a bhíonn an rannóg Idirchaidrimh agus Cosanta i dteagmháil?
- 8 Luaigh roinnt de na cúraimí atá ar an Aonad Bleachtaireachta Speisialta?

CÁS-STADÉAR

DÚNMHARÚ GARDA

Lámhachadh an Garda Tony Golden nuair a chuaigh sé isteach i dteach in Ó Méith, Co. Lú. Fuair sé bás ar an toirt. Bhí sé ar an ochtú Garda is ochtó a maraíodh ó bunaíodh an stát. Chuaigh sé isteach sa teach in éineacht le máthair óg, Siobhán Phillips, a raibh cónaí uirthi ann. D'fhan athair na mná taobh amuigh sa charr ar chomhairle an Gharda. Bhí gearán déanta ag Siobhán Phillips leis na Gardaí faoi eachtra foréigin agus go raibh a páirtí ag tabhairt drochíde di.

D'fhreastail 4,000 Garda agus iar-Gharda chomh maith le hArd-Chonstábla an PSNI ar shochraid an Gharda Tony Golden i gCo. Lú

Chaith a páirtí, Adrian Crevan Mackin, í sular scaoil sé leis an nGarda Golden. Dhírigh Mackin béal an ghunna air féin ansin agus chuir sé lámh ina bhás féin. Bhí cúlra sceimhlitheoireachta ag an ngunnadóir. Fágadh Siobhán Phillips in ospidéal Beaumont i mBaile Átha Cliath agus fíor-dhrochbhail uirthi. Mhol a muintir crógacht an Gharda Tony Golden go hard. Dúirt siad gur thug sé a bheatha ar son Shíobháin.

Rinne ceannairí eaglasta i nDún Dealgan i gCo. Lú achainí go gcuirfí tuilleadh gardaí ar fáil i gceantar na teorann. Dúirt sagart paróiste shéipéal Naomh Seosamh i nDún Dealgan agus séiplíneach Eaglais na hÉireann ar an mbaile go gcaithfí dul i ngleic leis an bhfadhb a bhaineann le heaspa gardaí sa cheantar. Rinne siad a gcuid cainte ag seirbhís urnaí a reáchtáladh i ndiaidh na tragóide i mbeairic Dhún Dealgan.

Chuir an tAire Dlí agus Cirt, Cumainn na nGardaí agus ionadaithe ó pháirtithe polaitíochta a gcomhbhrón in iúl do theaghlach an Gharda Golden. D'fhreastail an tUachtarán agus an Taoiseach ar an tsochraid Stáit i Séipéal Naomh Oilibhéar Pluincéid sna Creagacha Dubha i gCo Lú. Bhí Coimisinéir an Gharda Síochána, 4,000 Garda agus iar-Gharda chomh maith le hArd-Chonstábla an PSNI ag an tsochraid fosta.

Fear pósta, 36 bliana d'aois, a raibh triúr clainne air ab ea an Garda Golden. B'as Co Mhaigh Eo, ó dhúchas dó. Tugadh geansaí agus camán, ó fhóchumann Lúthchleas Gael na Stiofánach ina bhaile dúchais, chuig an altóir le linn an Aifrinn. Ina aitheasc, dúirt an tAthair Pádraig Ó Cianáin gur fear uasal agus eiseamláir den scoth a bhí sa Garda Golden a d'oibrigh don phobal le fonn agus le bród.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cén dóigh ar tharla an tragóid seo?
- 2 Cén dóigh ar léirigh muintir Shiobháin Phillips ómós don Garda?
- 3 Cén achainí a rinne ceannairí eaglasta i nDún Dealgan?
- 4 Cé uilig a d'fhreastail ar an tsochraid?
- 5 Cén cúlra a bhí ag an nGarda Golden?
- 6 An raibh an ceart ag an nGarda dul isteach chun tí le Siobhán Phillips, dar leat?

Tá gluaisrothair, carranna patróil marcáilte agus carranna Patróil gan mharcáil faoi cheilt i measc na bhfeithiclí atá ag an gCór Tráchta.

Bunaíodh aonaid speisialta laistigh den Gharda Síochána chun déileáil le fadhbanna ar leith a bhíonn ag an bpobal

AN tAONAD UM THACAÍOCHT OIBRÍOCHTA

Tá ceithre chuid san Aonad um Thacaíocht Oibríochta (*Operational Support Unit*) a chuireann sainseirbhísí ar fáil do Ghardaí ar fud na tíre. Is iad an ceithre aonad ná:

- Aonad Aerthacaíochta an Gharda Síochána
- Aonad Gadhar an Gharda Síochána
- Marcaonad an Gharda Síochána
- Aonad Uisce an Gharda Síochána

Aonad Aerthacaíochta an Gharda Síochána (*Air Support Unit*)

Thiocfadh aerárthach an Gharda Síochána a chur go dtí na cásanna seo a leanas:

- Bagairt láithreach don bheatha
- Teagmhais (*incidents*) de nádúr coiriúil nó sceimhlitheoireachta
- Mórthagairt phráinneach ar an ord poiblí
- Bailiú fianaise
- Tascanna grianghrafadóireachta
- Bainistiú tráchta

Aonad Gadhar an Gharda Síochána

Úsáidtear Alsáisigh (*German Shepherds*) i réimse leathan tascanna póilíneachta ar nós cuardach daoine, maoin agus fianaise a aithint, tóraíocht agus coinneáil (*chase and detain*), cosaint an láimhseálaí agus ord poiblí. Cuirtear oiliúnt ar mhadaidh in Aonad na Madadh chun teacht ar hearóin, cócaon, cannabis agus drugaí eile.

Aithnítear Labradóir agus spáinnéir phreabacha Shasanacha (*English Springer Spaniels*) mar mhadaidh atá speisialta maith ag teacht ar choirp atá curtha faoin talamh ar an ábhar go bhfuil boladh fíorghéar acu a chuireann ar a gcumas lobhadh daonna agus fuil dhaonna a aimsiú. Thig le madaidh teacht ar airm tine agus ar ábhar pléascáin fosta.

Marcaonad an Gharda Síochána

Tá póilíneacht ar dhroim capaill fóirsteanach chun coireanna áirithe a chosc mar gur córas é atá iontach feiceálach. Suíonn Gardaí ar chapail atá roinnt troithe os cionn airde an tslua agus bíonn ionad maith faire acu mar sin chun maistíní a aimsiú i measc an tslua. I measc fheidhmeanna an Mharcaonaid (*Mounted Support Unit*) tá:

- Tacaíocht a thabhairt don phóilíneacht ar an talamh.
- Cuardach le haghaidh daoine ar iarraidh ar thalamh garbh nach féidir le feithiclí gabháil ann.
- Póilíneacht phobail, cuairteanna ar scoileanna san áireamh.
- Póilíneacht le linn ócáidí móra, mar shampla, cluichí, ceolchoirmeacha agus féilte
- Smacht ar shluaite

Póilíní faoi airm i Nua Eabhrac le hAlsáisigh Bheilgeacha

Tá póilíneacht ar dhroim capaill fóirsteanach chun coireanna áirithe a chosc mar gur córas é atá iontach feiceálach.

Capaill na nGardaí

Oibríonn capaill na nGardaí i dtimpeallachtaí gnóthacha agus caithfidh siad a bheith cróga agus ábalta ócáidí ionsaitheacha a láimhseáil gan inní teacht orthu. Díríonn an tAonad ar chapail de phór (*breed*) na hÉireann mar bíonn na tréithe is fóirsteanáí acusan de ghnáth.

Tógtar na capaill isteach ar bhonn trialach ar dtús le haghaidh tréimhse 6 seachtaine agus má mheastar ansin go bhfuil siad fóirsteanach cuirtear oiliúnt orthu le bheith in Aonad Capall an Gharda Síochána.

Aonad Uisce an Gharda Síochána

Soláthraíonn Aonad Uisce an Gharda Síochána cumas cuardaigh d'aonaid eile de chuid na nGardaí agus do ghníomhairí seachtracha sna timpeallachtaí mara agus in áiteanna contúirteacha. Glaotar isteach go rialta an tAonad Uisce le haghaidh fiosrúcháin (*investigation*) maidir le dúnmharuithe agus coiriúlacht thromchúiseach, daoine ar iarraidh agus teacht ar fhianaise.

Aonad an Gharda Síochána um Shábháilteacht ar Bhóithre

Ba mhaith leis an Aonad um Shábháilteacht ar Bhóithre líon na mbásanna ar na bóithre agus timpistí tromchúiseacha eile a laghdú. Cuireann an tAonad seo eolas i láthair an phobail agus tugann siad cainteanna i scoileanna agus coláistí, clubanna óige agus lárionaid eagraíochtaí áitiúla.

Is faoin gCór Tráchtá é reachtaíocht tráchtá a chur i bhfeidhm agus saorghluaiseacht tráchtá a chinntiú.

Tá sé mar aidhm ag Bikesafe, tionscnamh a eagraíonn Gardaí atá ina ngluaisrothaithe ardoilte, líon na mbásanna gluaisrothar a laghdú.

Gluaisrothaithe

In Éirinn, is grúpa ard-riosca iad na gluaisrothaithe. Cé nach bhfuil iontu ach 2% d'úsáideoirí na mbóithre déanann siad suas 14% de bhásanna bóthair. Reachtálann An Garda Síochána an tionscnamh Sábháilteacht Rothair (*Bikesafe*), tionscnamh a bhfuil sé mar aidhm aige líon na mbásanna gluaisrothar a laghdú.

Mar chuid den tionscnamh, baineann Gardaí atá ina ngluaisrothaithe ardoilte iad féin úsáid as a gcuid eolais, a gcuid scileanna agus a gcuid taithí chun cuidiú a thabhairt do rannpháirtithe a bheith ina ngluaisrothaithe níos sábháilte agus níos oilte.

An Cór Tráchta

Is faoin gCór Tráchta (*Traffic Corps*) é reachtaíocht tráchta a chur i bhfeidhm agus saorghluaiseacht an tráchta a chinntiú. Tá gluaisrothair, carranna patróil marcáilte, carranna Patróil faoi cheilt gan mharcáil (*unmarked covert*), jípeanna patróil agus veaineanna le córas luasbhraite gluaiسته (*mobile speed detection*) i measc na bhfeithiclí atá ag an gCór Tráchta.

Cuidíonn ceamaraí faireacháin chun coiriúlacht a laghdú

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad é a dhéanann an tAonad Aerthacaíochta?
- 2 Cén póirthe madraí a úsáideann an Garda Síochána agus cad chuige?
- 3 Cad chuige a ndíríonn an Marcaonad Tacaíochta ar chapail na hÉireann?
- 4 Cén dóigh gur ghrúpa ard-riosca iad na gluaisrothaithe agus cad é atá ar siúl ag an nGarda Síochána chun an scéal a fheabhsú?
- 5 Cén sórt feithiclí atá ag an gCór Tráchta?

Córas Uathaitheanta Uimhirphlátaí

Úsáideann An Garda Síochána an Córas Uathaitheanta Uimhirphlátaí (*Automatic Number Plate Recognition*) i bhfeithiclí de chuid an Chóir Thráchta. Is féidir leis an gcóras seo uimhirphlátaí a scanáil ag luas tuairim ar charr amháin in aghaidh an tsoicind ar charranna a bhíonn ag taisteal suas le 160 cileaméadar san uair.

Bunaíodh Biúró Náisiúnta um Imscrúdú Coiriúl mar fhreagra ar fhás na coiriúlachta tromchúisí

Is féidir leis an gcóras seo luas feithicil eile a bhíonn ag tiomáint os comhair carr patróil a thomhas. Déanann físcemara taifead ar fhianaise ar an láthair má bhíonn carr ag dul róghasta nó má sháraítear an dlí ar dhóigh ar bith eile, mar shampla, tiomáint chontúirteach, ag dul trasna línte leanúnacha bána nó ag briseadh na soilse dearga.

Tá an córas ábalta feithiclí a aithint má bhíonn carranna goidte, má bhíonn siad gan cháin nó árachas nó má bhíonn siad luaite le sceimhlitheoirí, grúpaí coiriúlachta nó mangairí drugaí.

Biúró Náisiúnta um Imscrúdú Coiriúil

Bunaíodh an Biúró Náisiúnta um Imscrúdú Coiriúil (*National Bureau of Criminal Investigation*) mar fhreagra ar fhás na coiriúlachta tromchúisí. Pléann siad leis na nithe seo a leanas:

- Dúnmharú
- Móturfheithiclí goidte
- Coiriúlacht thromchúiseach agus eagraithe
- Gadaíocht ar pháirteanna ríomhairí
- Foréigean baile agus ionsaí gnéasach tromchúiseach
- Fiosrúcháin phéidifiliacha

An Biúró Teicniúil

Díríonn Aonad Náisiúnta Drugaí an Gharda Síochána ar ghréasáin eagraithe drugaí a bhaint óna chéile

An tAonad Náisiúnta Drugaí

Is gníomhaireacht saineolaithe é Aonad Náisiúnta Drugaí an Gharda Síochána a dhéanann imscrúdú ar gháinneáil (*trafficking*) baile agus idirnáisiúnta ar dhrugaí. Díríonn an tAonad ar ghréasáin eagraithe drugaí a bhaint óna chéile mar iarracht chun iompórtáil agus dáileadh drugaí a laghdú.

Biúró an Gharda Síochána um Imscrúdú Calaoise

Déanann Biúró an Gharda Síochána um Imscrúdú Calaoise (*Garda Bureau of Fraud Investigation*) imscrúdú ar chásanna tromchúiseacha agus casta a bhaineann le calaois tráchtála, calaois seiceanna agus cártaí creidmheasa, airgead brionnaithe nó bréige (*counterfeit money*), sciúradh airgid (*money laundering*) agus coiriúlacht ríomhaire. Díríonn an biúro seo ar chásanna má bhíonn caillteanas ollmhór airgid ann.

An Biúró um Shócmhainní Coiriúla

Tá sé de chúram ag an mBiúró um Shócmhainní Coiriúla (*Criminal Assets Bureau*) sócmhainní daoine a thagann ó iompraíocht choiriúil a aimsiú. Déanann an biúro a chinntiú ansin nach mbainfidh coirpigh tairbhe ar bith as na sócmhainní sin.

Aonad nua armtha

D'fhógair an tAire Dlí agus Cirt go mbunófar Aonad Tacaíochta Armtha a bheas ar seirbhís bhuan do Bhaile Átha Cliath chun dul i ngleic le buíonta coirpeach agus coiriúlacht drongchoirpeachta (*gangland crime*) sa phríomhchathair. Beidh 55 duine páirteach ann. Thángthas ar an socrú seo i bhfianaise an dá mharú sa chathair taobh istigh de cheithre lá i mí Feabhra 2016.

Dúnmharaíodh an tiománaí tacsáí, Eddie Hutch 59, nuair a rinne buíon de cheathrar fear gunna ionradh ar a theach i lárthuaisceart Chathair Bhaile Átha Cliath agus lámhach siad ina cholainn agus ina chloigeann é. Creidtear gur maraíodh é mar dhíoltas ar an marú a rinneadh in óstán an Regency ceithre lá roimhe sin nuair a maraíodh David Byrne. Dúirt Cumann Ionadaíochta an Gharda Síochána, (GRA) go raibh gá le tuilleadh earcaíochta san fhórsa agus go raibh gá le gunnaí cuí a chur ar fáil don aonad a bheas ag déileáil leis

Sciúradh airgid agus sealbhaíocht ghunnaí ina bhfadhbanna móra ag an Gharda Síochána

an gcoiriúlacht seo. Cháin Sáirsintí agus Bleachtairí Garda cinneadh an Choimisinéara 55 Garda breise a chur ar fáil do bhuíon bhuan-armtha Bhaile Átha Cliath mar go mbainfear na Gardaí sin ó dhualgais eile agus nach earcaigh nua atá i gceist.

Cúltaca an Gharda Síochána

Bunaíodh Cúltaca an Gharda Síochána (*Garda Reserves*) sa bhliain 2005 le tacaíocht a thabhairt do ghnáthbhaill an Gharda Síochána. Tá os cionn míle duine ina mbaill den Chúltaca. Cuirtear oiliúint sa dlí, i gcearta daonna agus nósanna imeachta na nGardaí ar bhaill an Chúltaca.

Tá 11,000 Garda sa tír, an chuid is mó acu gan airm.

I measc cúraimí eile, thiocfadh le baill an Chúltaca a bheith ar dualgas stáisiúin, ag pointí seiceála nó i mbun maoirseachta ag imeachtaí spóirt agus siamsaíochta. Is faoi stiúir agus faoi threoir an Gharda Síochána a bhíonn an Cúltaca i gcónaí. Ní thugann Cumann Ionadaíochta na nGardaí (*Garda Representative Association*) aitheantas dóibh.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad iad na buntáistí d'obair na nGardaí a bhaineann leis an gCóras Uathaitheanta Uimhirphlátaí?
- 2 Cad leis a bpléann an Biúró Naisiúnta um Imscrúdú Coiriúil?
- 3 Cad é a dhéanann Biúró an Gharda Síochána um Imscrúdú Calaoise?
- 4 Cad chuige a mbunófar Aonad Tacaíochta Armtha?
- 5 Cad é an seasamh atá ag Cumann Ionadaíochta an Gharda Síochána ina leith sin?
- 6 Cén oiliúnt a chuirtear ar Chúltaca an Gharda Síochána agus cad iad na cúraimí atá orthu?

Mothaíonn daoine níos sábháilte nuair a bhíonn aláram slándála suiteáilte sa teach acu

Tugann scéimeanna in aghaidh coiriúlachta ar nós Faire Comharsanachta cosaint níos fearr do dhaoine a bhfuil cónaí orthu faoin tuath.

An tAontas Eorpach

EOCHAIRFHOCAIL:

Comhphobal Eacnamaíochta na hEorpa - *European Economic Community*; daingnithe - *ratified*; an Ionstraim Eorpach Aonair - *Single European Act*; Parlaimint na hEorpa - *European Parliament*; Ciste Forbraíochta Réigiúnaí na hEorpa - *European Regional Development Fund*; cabhair dhaonnúil - *humanitarian aid*; clár teifigh - *refugee programme*; Comhairle Aontas na hEorpa - *Council of the European Union*; cinnteoireacht - *decision making*; Coimisiún na hEorpa - *European Commission*; ainmníonn - *nominates*; Cúirt Bhreithiúnais an Aontais Eorpaigh - *European Court of Justice*; Cúirt na nIniúcháirí - *Court of Auditors*; ciste struchtúrach - *structural fund*; an Margadh Eorpach Aonair - *the Single European Market*; slándáil - *security*; Comhbheartas Eorpach Cosanta - *Common European Defence Policy*; Breatimeacht - *Brexit*; guagach - *unstable*

AG DEIREADH NA CAIBIDLE SEO BEIDH TÚ ÁBALTA:

- An téarmaíocht cheart a úsáid chun cur síos a dhéanamh ar institiúidí, struchtúir, páirtithe polaitiúla agus ról na hÉireann agus na hEorpa
- Ról agus ábharthacht cúirteanna áitiúla, náisiúnta agus idirnáisiúnta a mhíniú

Cén fáth Aontas Eorpach?

Sa bhliain 1945, tar éis an Dara Cogadh Domhanda, bhí mórán den Eoraip ina smionagair don dara huair laistigh de ghluin. Maraíodh 55 milliún duine ar fad, gortaíodh 35 milliún agus bhí 3 mhilliún ar iarraidh. San Eoraip féin bhí 30 milliún díláithrithe, Gearmánaigh den chuid ba mhó, a díbríodh as a n-áiteanna dúchais. Bhí tíortha Oirthear na hEorpa beagnach ar fad faoi smacht Rúiseach.

Tar éis an Dara Cogadh Domhanda, bhí faitíos ar mhuintir na hEorpa go dtarlódh a leithéid de thubaiste arís. Bhí go leor daoine den tuairim gurbh é an bealach ab fhearr le cogadh a sheachaint idir náisiúin na hEorpa ná eacnamaíochtaí láidre, tuilleadh fostaíochta agus caighdeán maireachtála níos airde a chruthú.

Shíl státaireí mór le rá, go háirithe **Jean Monnet** agus **Robert Schuman**, gur lú an seans go dtarlódh cogadh dá mbeadh nasc níos fearr idir geilleagair thíortha na hEorpa.

Tugadh airgead mór do na tíortha is boichte mar Éirinn chun an bhearna saibhris idir tíortha bochta agus tíortha saibhre an Aontais Eorpaigh a laghdú

Ballraíocht

Is aontas polaitiúil agus eacnamaíochta thíortha faoi leith san Eoraip é Aontas na hEorpa. Ó Iúil 2013 tá 28 Ballstáit ann: An Bheilg, An Ghearmáin, An Fhrainc, An Iodáil, Lucsamburg, An Ísiltír, An Danmhairg, An Ghréig, An Spáinn, Éire, An Ostair, An Phortaingéil, An Fhionlainn, An tSualainn, An Ríocht Aontaithe (ach iad ag fágáil), An Pholainn, An Ungáir, An Laitvia, An Liotuáin, An tSlóivéin, Poblacht na Slóvaice, Poblacht na Seice, An Eastóin, An Chipir, Málta, an Bhulgáir, an Rómáin agus an Chróit.

Breathimeacht

Tá an Ríocht Aontaithe ar tí imeacht ón Aontas, áfach, mar thoradh ar reifreann a reáchtáladh i 2016 nuair a vótáil tromlach an phobail ansin i bhfabhar Breathimeachta. Léirigh an toradh ar an reifreann cé chomh scoilte agus chomh heasaontaithe is atá an Ríocht Aontaithe maidir le ballraíocht san Aontas Eorpach (AE).

Vótáil an Bhreatain i bhfabhar imeachta ar an ábhar gur mhian le go leor acu dlíthe a dtíre a bheith á ndréachtú sa tír sin amháin, gan aon chur isteach ó thíortha eile agus ar an ábhar nár mhian leo go mbeadh saorchead isteach san Aontas Eorpach ag seachtó milliún Turcach agus saorchead isteach chun na Breataine ag na mílte teifeach agus imirceach.

D'fhás Aontas na hEorpa as trí chomhphobal a bunaíodh i ndiaidh an dara Cogadh Domhanda le síocháin agus saibhreas a bhunú san Eoraip. Bunaíodh Aontas Guail agus Cruach na hEorpa (*European Coal and Steel Community*) in 1951 agus bunaíodh fosta Comhphobal Eacnamaíochta na hEorpa (*European Economic Community*) in 1957.

Tá saoirse ag daoine obair a chuardach, airgead a infheistiú, trádáil a dhéanamh agus seirbhísí a chur ar fáil gan aon cháin orthu taobh istigh d'Aontas na hEorpa

Conarthaí

Tá bundlíthe Aontas na hEorpa leagtha síos sna conarthaí éagsúla a d'aontaigh na ballstáit. Conradh na Róimhe an conradh is tábhachtaí, a cruthaigh Comhphobal Eacnamaíochta na hEorpa in 1957. Ó glacadh le Conradh na Róimhe, d'aontaigh na ballstáit cúig chonradh eile:

- An Ionstraim Eorpach Aonair (*Single European Act*) (1986)
- Conradh Maastricht (1992)
- Conradh Amstardaim (1997)
- Conradh Nice (2002)
- Conradh Liospóin (2009)

Tugadh pas Eorpach do mhuintir an AE agus bhí saoirse ag muintir na mballstát dul ag obair nó a bheith ina gcónaí in aon tír eile a bhí san AE gan a gcuid doiciméid a bheith á lorg

Shínigh sé thír Conradh na Róimhe sa bhliain 1957 chun Comhphobal Eacnamaíochta na hEorpa nó an EEC a bhunú. Bhí sé d'aidhmeanna acu:

- Gan aon cháin a bheith ar thrádáil idir na tíortha a bhí mar bhaill den CEE
- Go mbeadh saoirse oibre, saoirse earraí agus saoirse seirbhísí ann
- Go mbunófaí ciste sóisialta chun cuidiú leis na tíortha bochta taobh istigh den CEE
- Go mbunófaí institiúidí rialtais.

Chuaigh Éire isteach sa CEE sa bhliain 1973 agus tharla mórán forbartha ó shin. Bhain feirmeoirí na hÉireann tairbhe as an bpolasaí CAP ach níor bhain iascairí na hÉireann tairbhe as an gcomhbheartas iascaireachta. Bunaíodh cistí éagsúla chun aire a thabhairt do cheantair faoi mhíbhuntáiste agus bhain iarthar na hÉireann agus bóithre na hÉireann tairbhe as na cistí sin.

Aidhmeanna an Aontais Eorpaigh

- Saoránacht na hEorpa a bhunú
- Cosaint a dhéanamh ar bhunchearta daonna
- Saoirse, slándáil agus cearta a chinntiú.
- Dul chun cinn eacnamaíochta agus sóisialta a chothú.
- An Margadh Eorpach Aonair
- Cosaint an chomhshaoil
- Forbairt shóisialta agus réigiúnda

Ócáid stairiúil a bhí ann nuair a chuaigh Éire isteach i gComhphobal na hEorpa sa bhliain 1973

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cén dóigh ab fhearr le cogadh eile a sheachaint idir náisiúin na hEorpa tar éis an Dara Cogadh Domhanda?
- 2 Cén fáth ar theastaigh ó Jean Monnet agus Robert Schuman go mbeadh nasc níos fearr idir tíortha na hEorpa?
- 3 Ainmnigh an sé thír a shínigh Conradh na Róimhe.
- 4 Cad chuige gur vótáil an Ríocht Aontaithe chun an tAontas Eorpach a fhágáil?
- 5 Ainmnigh na tíortha breise atá imithe isteach san Aontas Eorpach ó shin?
- 6 Cad iad an cúig chonradh ar ghlac na ballstáit leo ó síníodh Conradh na Róimhe?
- 7 Cad iad na haidhmeanna a bhí ag Comhphobal Eacnamaíochta na hEorpa (CEE) nuair a bunaíodh é?
- 8 Cad iad aidhmeanna an Aontais Eorpaigh anois?

NAISC NA nDALTAÍ LEIS AN EORAIP

Níor thuig an múinteoir chomh mór agus a thaitin sé le Molly a bheith ag caint faoina turas chun na Spáinne. ‘A mhúinteoir, nuair a bhí mise ag dul chun na Spáinne anuraidh, bhí orm go leor rudaí a réiteach, an pas, mar shampla, a raibh AE priontáilte air agus Éire chomh maith. Fuair mé foirm E11 fosta.

Ní ligfeadh mo mháthair dom imeacht gan an fhoirm E11 mar thiocfadh dó go mbeadh sé de dhíth i gcás éigeandála in aon stát de chuid an AE. ‘Agus a mhúinteoir, bhí sé iontach nach raibh orm airgead a athrú mar gheall ar an euro. Bhí sé i bhfad níos fusa comparáid a dhéanamh idir praghsanna. Chuaigh mé ar cuairt chuig an bhFrainc agus an Spáinn agus ní raibh orm dul faoi aon scrúdú custaim ag an teorainn.’

Múnlaí nua charranna Audi i seomra taispeántais in Baden-Baden na Gearmáine. Feictear carranna de dhéanamh Audi ar bhóithre na hÉireann go minic

D’fhiafraigh an múinteoir dinn an rabhamar ábalta cuimhneamh ar bhealaí eile ina raibh tionchar ag an AE ar ár saol féin nó ar shaol ár muintire. Chuir Hannah suas a lámh. ‘Bíonn mo dheirfiúr, Katie, ag obair in óstáin agus d’oibrigh sí i dtíortha éagsúla san AE, ón tSualainn go dtí an Ghréig gan stró ar bith, níl aon ghá le víosa oibre aici mar go bhfuil Éire ina ball den AE.

D’inis an múinteoir ansin dúinn faoin am a raibh sé féin ina mhac léinn agus go bhfuair sé obair i monarcha bleibíní tiúilipe in Amsterdam agus gur glacadh lena cheadúnas tiomána i ngach tír san AE mar go raibh Éire ina ball den AE.

Chuir Jamie suas a lámh agus ar seisean, ‘Tá mo dheartháir ag staidéar in ollscoil i bPáras mar chuid de chlár Erasmus an AE.’ Bhí cead aige vótáil do MEP Francach i dtoghchán Pharlaimint na hEorpa. Ansin bhí orainn smaoineamh arís an raibh aon rud eile a bhí tugtha faoi deara againn.

Déanann Banc Ceannais na hEorpa in Frankfurt bainistiú ar chúrsaí airgeadais an Aontais Eorpaigh

Chuaigh lámh Nora in airde. ‘A mhúinteoir, tá mo mhamó ina cónaí i mBaile Átha Cliath agus bhíodh fuath agam dul ar cuairt chuici mar gheall ar an trácht i gCionn Átha Gad, ach anois tá cuarbhóthar nua ann a ghiorraíonn an turas go mór. “A mhúinteoir, nach é an AE a thugann airgead le haghaidh go leor de na cuarbhóithre?”

D’aontaigh an múinteoir gurb é agus d’fhiafraigh sé dinn ar thugamar faoi deara na comharthaí ar na bóithre nua a deir, ‘Arna mhaoiniú i bpáirt leis an AE’. Chonaiceamar iad. D’inis Sam ansin dúinn go dtéann sé ar cuairt chuig feirm a dhaideo agus go bhfuair a dhaideo deontas faoi scéim éigin de chuid an AE le feabhas a chur ar an bhfeirm, an bruscar uilig a ghlanadh agus caoi a chur ar na sconsaí agus ar na claíocha.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad chuige a raibh Molly sásta leis an gcóras airgeadra sa Spáinn?
- 2 Cén buntáiste atá i mballraíocht an AE d'oibrithe as Éirinn in áiteanna eile san Eoraip?
- 3 Cén tionchar a d'aithin an múinteoir a bhí ag an Aontas Eorpach ar a shaol in Amsterdam?
- 4 Cén dóigh a raibh Jamie ag staidéar i bPáras agus cén ceart a bhí aige ansin?
- 5 Cén bhaint atá ag an Aontas Eorpach le bóithre agus le feirmeoireacht in Éirinn?

Cén dóigh a bhfeidhmíonn an tAontas Eorpach?

Seo trí institiúid thábhachtacha san AE agus tá ceangal triantánach eatarthu:

- Parlaimint na hEorpa - déanann siad díospóireacht ar na moltaí do dhlíthe nua.
- Coimisiún na hEorpa – molann siad dlíthe nua
- Comhairle an Aontais Eorpaigh - déanann siad an socrú deireanach faoi aon rud a bheidh ina dhlí nua san AE.

Tá 766 ionadaí i bParlaimint na hEorpa in Strasbourg na Fraince faoi láthair, ag déanamh ionadaíochta ar beagnach 503 milliún saoránach Eorpach in 28 tír

Parlaimint na hEorpa

Is í Parlaimint na hEorpa (*European Parliament*) an institiúid a dhéanann ionadaíocht ar shaoránaigh na mballstát. Tá 766 ionadaí i bParlaimint na hEorpa faoi láthair, ag déanamh ionadaíochta ar chóir a bheith 503 milliún saoránach Eorpach in 28 tír. Buaileann an pharlaimint le chéile i Strasbourg na Fraince.

Is í an pharlaimint an t-aon fhoras a thoghann muintir na hEorpa go díreach. Tá líon na bhFeisirí as gach tír bunaithe ar dhaonra na tíre sin. Bíonn tréimhse cúig bliana in oifig acu. Bíonn toghcháin ar siúl gach cúig bliana i mí an Mheithimh ar fud na hEorpa. Tá uachtarán tofa ag Parlaimint na hEorpa.

Príomhfheidhmeanna na Parlaiminte

Seo a leanas príomhfheidhmeanna na Parlaiminte:

- Cuidíonn an pharlaimint leis an gComhairle dlíthe nua a chur le chéile
- Glacann an pharlaimint leis an mbuiséad nó diúltaíonn sí dó gach bliain
- Déanann an pharlaimint maoirsiú ar obair an Choimisiúin agus na Comhairle
- Caithfidh siad cead a thabhairt sular féidir le haon tír nua ballraíocht a ghlacadh san Aontas Eorpach.
- Tá an cinneadh deireanach ag an bparlaimint maidir le hairgead a chaitheamh ar Chiste Forbraíochta Réigiúnaí na hEorpa (*European Regional Development Fund*), Ciste Sóisialta na hEorpa, cabhair dhaonnúil (*humanitarian aid*) agus cláir theifigh (*refugee programmes*).

“Is í Parlaimint na hEorpa an institiúid a dhéanann ionadaíocht ar shaoránaigh na mballstát agus is í an t-aon fhoras a thoghann muintir na hEorpa go díreach.”

Is í Parlaimint na hEorpa an t-aon fhoras a thoghann muintir na hEorpa go díreach.

Comhairle an Aontais Eorpaigh (Comhairle na nAirí)

Is é Comhairle an Aontais Eorpaigh (*Council of the European Union*) an príomhghrúpa cinnteoireachta (*decision making*) san Aontas Eorpach. Tá Comhairle na nAirí comhdhéanta d'aon Aire Rialtais amháin ó gach ballstát.

“Tá Comhairle na nAirí comhdhéanta d'aon Aire Rialtais amháin ó gach ballstát.”

Más cúrsaí comhshaoil atá faoi chaibidil, mar shampla, tiocfaidh na hAirí Comhshaoil ó na ballstáit éagsúla le chéile. Más é an talmhaíocht an t-ábhar atá á phlé, beidh na hAirí Talmhaíochta ó gach ballstát ag freastal agus iad ag feidhmiú mar Chomhairle na huaire.

Mar sin, is cuma cén t-ábhar a bheidh á phlé, beidh ionadaíocht ag gach tír ag gach cruinniú den Chomhairle, Éire san áireamh. Tá Comhairle an Aontais Eorpaigh lonnaithe sa Bhruiséal.

Uachtaránacht Chomhairle an Aontais Eorpaigh

Athraíonn an uachtaránacht gach sé mhí. Glacann gach tír san Aontas Eorpach an cúram uirthi féin ar a seal. Seo a leanas cúraimí na huachtaránachta:

- Cruinnithe a eagrú agus cathaoirleacht a dhéanamh orthu
- Plé a dhéanamh faoi cheisteanna polasaí a bhfuil deacrachtaí leo san AE
- Eagraíonn an tír a mbíonn an uachtaránacht aici cruinnithe mullaigh. Bíonn na cruinnithe sin ar siúl faoi dhó sa bhliain agus is iondúil go mbíonn ceannairí rialtais na dtíortha éagsúla i láthair chomh maith le huachtarán an Choimisiúin. Pléitear ceisteanna crua, achrannacha a gcaithfidh an AE tabhairt fúthu.

Coimisiún na hEorpa

Tá Coimisiún na hEorpa (*European Commission*) bunaithe sa Bhruiséal, sa Bheilg. Tá 28 Coimisinéirí air, ceann ó gach ballstát. Is iad na rialtais náisiúnta a cheapann an Coimisiún agus ní hiad na daoine a thoghann go díreach é.

Déanann Parlaimint na hEorpa maoirseacht ar obair an Choimisiúin agus ar obair na Comhairle

Cé nach bhfuil ach Comhairle amháin ann, buaileann grúpaí Airí éagsúla le chéile ach braitheann an grúpa ar an ábhar a bhíonn á phlé ag an gcruinniú. Mar sin tagann athrú ar bhallraíocht na Comhairle de réir an ábhair a bhíonn á phlé.

Déanann Coimisiún na hEorpa moltaí do dhlíthe na hEorpa, a chuirtear ar aghaidh chuig Comhairle agus chuig Parlaimint na hEorpa

Tá 28 Coimisinéirí ar an gCoimisiún na hEorpa, ceann ó gach ballstát.

Seo a leanas príomhfheidhmeanna an Choimisiúin:

- Cuireann an Coimisiún tús le reachtaíocht. Déanann sé moltaí do dhlíthe na hEorpa, a chuirtear ansin chuig an gComhairle agus chuig Parlaimint na hEorpa le leasú agus le ceadú.
- Déanann an Coimisiún cinnte go bhfuil reachtaíocht an AE curtha i bhfeidhm i ngach ballstát.
- Déanann sé bainistiú ar pholasaithe agus ar an mbuiséad bliantúil.
- Déanann an Coimisiún ionadaíocht ar son an Aontais Eorpaigh go hidirnáisiúnta.

Aontaíonn rialtais na mballstát ar dhuine le hainmniú mar Uachtarán an Choimisiúin tar éis dul i gcomhairle le Parlaimint na hEorpa. Nuair atá an tUachtarán ainmnithe, déantar baill eile an Choimisiúin a roghnú agus a aontú. I ndáiríre, ainmníonn (*nominates*) rialtas gach ballstáit Coimisinéir. Mar sin bíonn éagsúlacht taithí agus gairmeacha sa Choimisiún, polaiteoirí, dlíodóirí, státseirbhísigh agus daoine acadúla.

Tá foireann oibre thart ar 23,000 fostaithe agus iad íoctha ag Coimisiún na hEorpa chun cuidiú leis na Coimisinéirí a ndualgais a chur i gcrích.

Dualgais na gCoimisinéirí

Tugtar dualgais do gach coimisinéir. Is é Uachtarán an Choimisiúin a dhéanann an cinneadh cén cúram a thabharfar do gach Coimisinéir. Bíonn Coimisinéirí ag feidhmiú go néamhspléach ar son an Aontais Eorpaigh - ní ar son a dtíortha féin a bhíonn siad ag obair.

Tá foireann oibre thart ar 23,000 fostaithe agus iad íoctha ag an gCoimisiún chun cuidiú leis na Coimisinéirí a ndualgais a chur i gcrích. Is saineolaithe teanga, dlíodóirí, saineolaithe i réimsí faoi leith, mar shampla, talmhaíocht nó tionscal, iad.

Cúirt Bhreithiúnais an Aontais Eorpaigh

Suíonn Cúirt Bhreithiúnais an Aontais Eorpaigh (*European Court of Justice*) i Lucsamburg. Cúigear breitheamh déag a cheaptar ar feadh tréimhse sé bliana atá sa Chúirt.

Is féidir le haon duine, comhlacht nó tír san AE, cás a thabhairt os comhair na cúirte. Uaireanta, socraítear aighneas idir ballstáit nó idir ballstát agus Coimisiún na hEorpa sa chúirt. Pléann an chúirt le conspóidí idir páirtithe mar a dhéanann na cúirteanna in Éirinn.

Tá an chúirt seo iontach tábhachtach mar gurb í an bhreith a thugann sí an breithiúnas deiridh in aon chás agus tá tús aici ar bhreithiúnais a thugtar i gcúirteanna náisiúnta. Déanann sí cinnte go gcuirtear dlí Eorpach i bhfeidhm ar an mbealach céanna i ngach ballstát. Tá sé de chumhacht ag an gcúirt iarraidh ar bhallstát leasú a dhéanamh ar aon dlí nach bhfuil ag teacht le dlí an Aontais Eorpaigh agus fineáil a ghearradh ar aon bhallstát nach ndéanann é sin.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Ainmnigh aon Fheisirí Eorpacha de chuid na hÉireann atá ar eolas agat.
- 2 Cé a thoghann Coimisiún na hEorpa agus baill na Parlaiminte?
- 3 Cén ról atá ag Parlaimint na hEorpa?
- 4 Mínigh cén dóigh a dtagann athrú ar bhallraíocht Chomhairle na nAírí.
- 5 Cad é a dhéanann Coimisiún na hEorpa?
- 6 Cad is cruinniú mullaigh ann?
- 7 Cé atá ábalta cás a thabhairt chuig Cúirt Bhreithiúnais an Aontais Eorpaigh?
- 8 Cad chuige a bhfuil an chúirt seo iontach tábhachtach?

Cúirt na nIniúcháirí

Tá ceanncheathrú Chúirt na nIniúcháirí (*Court of Auditors*) i Lucsamburg agus tá 28 ball ann, duine ó gach ballstát. Tá sé mar phríomhdhualgas ag Cúirt na nIniúcháirí scrúdú a dhéanamh ar chuntais agus amharc i ndiaidh an bhuiséid san Aontas Eorpach.

Tá sé mar aidhm aici bainistíocht airgeadais a fheabhsú maidir le hairgead an Aontais agus tuairisc a chur ar fáil do mhuintir an Aontais maidir leis an gcaoi ina gcaitear an t-airgead sin.

Buiséad an Aontais Eorpaigh

Ní féidir leis an AE titim i bhfiacha. Cinntíonn Cúirt Iniúcháirí go gcaitear an t-airgead mar is cóir. Tugtar airgead do na tíortha is boichte i bhfoirm cistí éagsúla agus é mar aidhm go ndéanfaí laghdú ar an mbearna saibhris nó ar an éagsúlacht eacnamaíochta idir na tíortha bochta agus stáit shaibhre an Aontais Eorpaigh, ar nós na Fraince agus na Gearmáine.

I measc na gcistí sin, tá na Cistí Struchtúracha (*Structural Funds*) a úsáidtear chun:

- cuidiú le dífhostaíocht a laghdú
- bóithre a fhorbairt
- praghsanna cinnte a thabhairt d'fheirmeoirí ar a gcuid táirgí
- feabhas a chur ar thionscal na hiascaireachta
- airgead a chur ar fáil do chúrsaí oideachais agus oiliúna.

Bhain Éire an-tairbhe as an gciste a chruthaíodh chun cuidiú le tíortha bochta. Cuireadh airgead ar fáil chun bóithre a thógáil agus cumarsáid a fheabhsú.

Is aontas polaitiúil agus eacnamaíochta 28 thír san Eoraip é Aontas na hEorpa

Banc Ceannais na hEorpa

Déanann Banc Ceannais na hEorpa i Frankfurt bainistiú ar chúrsaí airgeadais an Aontais Eorpaigh - an euro san áireamh. Is iad a dhéanann cinntí faoi na rátaí úis le haghaidh gnóthaí tráchtála chun airgead a fháil ar iasacht.

An Margadh Aonair

Ritheadh acht in 1987 a chruthaigh margadh amháin (*single market*) taobh istigh den CEE. Ansin bhí saoirse ag daoine obair a chuardach, airgead a infheistiú, trádáil a dhéanamh agus seirbhísí a chur ar fáil gan aon cháin orthu taobh istigh den CEE.

Cruthaíodh ciste nua chun cuidiú a chur ar fáil do na tíortha bochta – an Ghréig, an Phortaingéil, an Spáinn agus Éire. Chuir an ciste seo airgead ar fáil chun bóithre a thógáil agus cumarsáid a fheabhsú. Bhain Éire an-tairbhe as an airgead sin.

Conradh Maastricht

I gConradh Maastricht, 1991, d'athraigh na ballstáit ainm an EEC go dtí an EU nó an tAontas Eorpach. D'aontaigh siad ar chóras airgeadais nua a bhunú don AE agus tugadh an Euro mar ainm air. Chinn siad fosta ar pholasaí eachtrach agus slándála (*security*) comónta a fhorbairt.

Is sraith ollmhargáí dhomhanda lasaine í Aldi a bhfuil os cionn 9,000 ollmhargadh aici ar fud an domhain, agus níos mó ná 100 acusan in Éirinn

Tugadh pas Eorpach do mhuintir an AE agus bhí saoirse ag muintir na mballstát dul ag obair nó a bheith ina gcónaí in aon tír eile a bhí san AE gan doiciméid a bheith á lorg. Tugadh an euro isteach in 1999 agus lá na bliana úire 2002 úsáideadh é don chéad uair i dtíortha an AE. Dhiúltaigh an Bhreatain, an Danmhairg agus an tSualainn glacadh leis an euro.

Le **Conradh Amstardam** in 1999 leathnaíodh a lán de na réimsí ar aontaíodh orthu i gConradh Maastricht. Ceann de na príomhathruithe a tháinig de bharr an chonartha sin ná go raibh ról míleata ag an AE den chéad uair.

Conradh Nice

Moladh roinnt athruithe ar institiúidí an Aontais Eorpaigh i gConradh Nice (2000) chun deis a thabhairt do thíortha eile a theacht isteach (méadú). Méadaíodh líon na bhFeisirí agus socraíodh nach mbeadh níos mó ná coimisinéir amháin ag gach ballstát.

Bhí reifreann in Éirinn agus vótáil muintir na hÉireann in éadan Chonaradh Nice. Bhí an dara reifreann againn in 2002 tar éis do rialtas na hÉireann tabhairt ar bhallstáit eile an Aontais Eorpaigh dearbhú sínithe a thabhairt nach gcuirfeadh an conradh isteach ar neodracht na hÉireann. Ghlac muintir na hÉireann le Conradh Nice ansin.

Bhí Éire ar an aon tír amháin san Aontas Eorpach a vótáil ar son Chonaradh Lisbon ag reifreann. Vótáil muid faoi dhó sular ghlac muid leis.

“Tá neart Éireannach nach bhfuil i bhfách leis an gComhbheartas Eorpach Cosanta mar go gciallaíonn sé go mbeidh arm ag an Aontas Eorpach.”

Rannpháirtíocht na hÉireann

Tá an tAontas Eorpach ag súil go dtabharfaidh Éire roinnt airgid chun cuidiú leis na tíortha bochta san EU anois. Ní aontaíonn roinnt daoine leis seo cé go raibh Éire sa riocht céanna siar sna seachtóidí agus sna hochtóidí. Tá neart Éireannach nach bhfuil i bhfách leis an gComhbheartas Eorpach Cosanta (*Common European Defence Policy*) mar go gciallaíonn sé go mbeidh arm ag an Aontas Eorpach.

Is tír neodrach (*neutral*) í Éire, áfach, agus níor mhian le bunadh na hÉireann go gcuirfeadh an polasaí isteach ar an stádas sin. Deir roinnt daoine fosta go bhfuil roinnt neamhspleáchais caillte againn mar thoradh ar bhallraíocht an Aontais Eorpaigh ach is mó na buntáistí go mór.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cén aidhm atá ag Cúirt na nIníúcháirí?
- 2 Cén dóigh a dtacaíonn na Cistí Struchtúracha leis na tíortha bochta?
- 3 Cén t-athrú a tháinig taobh istigh den CEE mar thoradh ar an Margadh Eorpach Aonair?
- 4 Cén dá mhóráthru a tháinig i bhfeidhm de bharr Chonaradh Maastricht?
- 5 Cad iad na tíortha a dhiúltaigh glacadh leis an euro?
- 6 Cad chuige, dar leat, ar vótáil muintir na hÉireann in éadan Chonaradh Nice i dtús ama?
- 7 Cad a chiallaíonn sé duitse a bheith i do ‘Eorpach’?

David Cameron, príomh-aire na Breataine ar chomhléiriú leis an Mhéara Londain, Sadiq Khan agus iad i mbun feachtais don vóta fanachta.

Reifreann agus Breatimeacht

Vótáil pobal na Ríochta Aontaithe leis an Aontas Eorpach a fhágáil i 2016. Bhí 52% de mhóramh ag an dream i bhfabhar na Breatimeachta. Vótáil móramh de phobal Thuaisceart Éireann agus Albain i bhfabhar fanachta san AE, áfach. Bhí deighilt shonrach idir deisceart agus tuaisceart Shasana sa vótáil. 70% den phobal vótála i Londain agus an ceantar mórthimpeall air a vótáil ar son fanachta san AE ach san iomlán i Sasana bhí 53% i bhfabhar imeachta, agus 47% i bhfabhar fanachta.

“Vótáil an Bhreatain i bhfabhar imeachta ar an ábhar gur mhian le roinnt mhaith acu dlíthe a dtíre a bheith á ndr éachtú sa tír sin amháin.”

Cad chuige imeacht?

Bhí imní ar mhórán daoine sa Bhreatain go n-athrófar nósanna, cruth agus cultúr na gceantar ina raibh cónaí orthu. Go ginearálta vótáil an dream óg meánaicmeach ar son fanachta san AE, vótáil an lucht oibre, go háirithe na daoine níos sine ar son na Breatimeachta (*Brexit*).

In Albain

Dúirt Páirtí Náisiúnach na hAlban (SNP) go raibh sé in am reifreann eile a ghairm ar neamhspleáchas na hAlban ón Ríocht Aontaithe. Vótáil 66% de mhuintir na hAlban fanacht san Aontas Eorpach. Ní raibh sé ach dhá bhliain roimhe sin ó vótáil pobal na hAlban in eadán an neamhspleáchais le fanacht sa Ríocht Aontaithe

Tuaisceart Éireann

Vótáil móramh de phobal Thuaisceart Éireann fanacht san Aontas Eorpach sa reifreann - bhí 56% ar son an Aontais. Dúirt Sinn Féin go gcaithfí amharc arís ar choincheap d'Éirinn aontaithe i bhfianaise thoradh an reifrinn seo. Is é Tuaisceart Éireann anois an t-aon chuid den Ríocht Aontaithe a bhfuil teorainn de 300 míle aige le ballstát de chuid an AE. D'fhéadfadh go leanfadh an Ísiltír agus an Danmhairg sampla na Breataine, gan trácht ar an bhFrainc, tír ina bhfuil oibrithe ag agóid in eadán chúngú chearta na n-oibrithe de bharr rialacha an Aontais.

Seo tírdhreach na hEorpa tar éis vótáil na Ríochta Aontaithe

An Ionstraim Dlí

Fágfaidh an Ríocht Aontaithe an AE faoi Airteagal a 50 de Chonradh Liospóin. Sin í an ionstraim dlí a chaithfidh an Ríocht Aontaithe (RA) a shíniú sula gcuirtear tús le cainteanna foirmeálta leis an Aontas Eorpach (AE) i dtaca lena fágáil. Áirítear go dtógfaidh an próiseas sin dhá bhliain ar a laghad. Sa tréimhse sin a shocrófar cén caidreamh a bheas ag an Ríocht Aontaithe leis an Aontas Eorpach.

Dúirt Uachtarán na Stát Aontaithe Barak Obama nach n-athróidh an toradh seo caidreamh a thíre leis an Bhreatain. “Fanfaidh an caidreamh sin buan” a dúirt an tUachtarán “ar mhaithe le síochán agus slándáil dhomhanda”.

Dúirt Seansailéir na Gearmáine, Angela Merkel, gur buille mór don AE cinneadh na Breataine. Dúirt Uachtarán na Rúise Vladimir Putin gur léir ó thoradh an reifrinn seo cén inní atá ar phobal na Ríochta Aontaithe faoi chúrsaí inimirce agus slándála.

Na Margai

D'fhág toradh an reifrinn sa Ríocht Aontaithe na margai idirnáisiúnta guagach (*unstable*) ar feadh tamaill. Thit luach chóras airgeadais an sterling 11% go ginearálta agus 8% in aghaidh an dollar sna laethanta i ndiaidh na vótála.

Ní raibh an punt Breataineach chomh híseal le 31 bliain is a bhí sé an lá ar fógraíodh an toradh. Chaill an Dow Jones 500 pointe i gcaitheamh an lae. Dúirt cuid mhaith de na saineolaithe airgeadais go raibh an Bhreatain ag dul i dtreo lagtrá eacnamaíochta de thoradh na Breatimeachta seo.

Dúirt Gobharnóir Bhanc Shasana go raibh an banc réidh le £250 billiún de chiste breise a chur ar fáil ar mhaithe leis na margai. Dúirt seisean go dtiocfadh baint sa Ríocht Aontaithe slán as an nguagacht seo agus go raibh an solúbthacht iontu le hairgead a thabhairt ar iasacht do theaghlaigh agus do lucht gnó.

Impleachtaí a d'fhéadfadh a bheith ann

Ní bheidh aon athrú sa ghearrthréimhse ar an saorghluaiseacht idir Éirinn agus an Ríocht Aontaithe i dtaca le daoine, seirbhísí agus earraí ach mar sin féin chruthaigh an toradh éiginnteacht mhór sa chaidreamh idir Éirinn agus an Bhreatain:

“Cothóidh imeacht na Breataine tréimhse míshocrachta ar fud na hEorpa.”

- 1 D'fhéadfadh gurb é tionscal turasóireachta an eanáil is mó a mbeadh tionchar ag Breatimeacht le feiceáil air, le 3.3 milliún nó 40% de thurasóirí chun na tíre seo ag teacht ón Ríocht Aontaithe. Agus ráta Steirling ag titim ní bheidh an tír seo chomh tarraingteach mar cheann scríbe turasóireachta is a bhíodh agus ní bheidh an tír chomh hiomaíoch agus a bhíodh do thurasóirí.
- 2 D'fhéadfadh go gcaithfidh mic léinn ó Phoblacht na hÉireann táillí ó €13,000 do chúrsa Eolaíochta go dtí €39,000 do chúrsa leighis in ollscoileanna ó thuaidh den teorainn nó sa Bhreatain mar go bhféachfaí orthu mar mhic léinn idirnáisiúnta.
- 3 D'fhéadfadh go mbeadh easpórtálacha feirmeoireachta agus agraibhia buailte go holc mar cuirtear 52% de mhairteoil na hÉireann,

Angela Merkel, Sainsailéir na Gearmáine ó bhí 2005 ann agus ceannaire de facto an Aontais Eorpaigh

Dhiúltaigh an Bhreatain, an Danmhairg agus an tSualainn glacadh leis an euro.

Tharla mórán forbartha in Éirinn agus rinneadh cúrsaí feirmeoireachta níos nua-aimseartha agus níos brabúsaí de bharr ár mballraíochta i gComhphobal na hEorpa

60% de cháis na hÉireann agus 84% d'éineoil na hÉireann anonn go dtí margadh na Breataine. Táthar ag glacadh leis go dtiocfadh titim suntasach ar eapórtálacha na hÉireann chun na Breataine.

- 4 Táthar ag dréim le lucht carranna sa Bhreatain lear mór carranna athlámhe ar phraghasanna fíoríse a easpórtáil go hÉirinn. Chuirfeadh seo isteach ar an mhargadh athlámhe agus ar dhíolachán carranna nua anseo.
- 5 D'fhéadfadh go mbeadh rialúcháin ag an teorainn maidir le cáin chustaim agus le pasanna. Dhéanfaidh seo gnó níos costasaí agus chuirfeadh sé moill ar iompar earraí go dtí an Ríocht Aontaithe agus ón Ríocht Aontaithe.

Trucail ola Shell ar mhótarbhealach in Frankfurt na Gearmáine. Is comhlacht ola agus gáis Angla-Ollannach é

**“Chruthaigh
toradh an reifrinn
éiginnteacht mhór sa
chaidreamh idir Éirinn
agus an Bhreatain.”**

Míshástacht

Tá daoine ann a deir gur chóir caibidil a dhéanamh ar an dóigh le cumhacht a thabhairt ar ais do pharlaimintí is rialtais na mballstát agus cén dóigh gur féidir an tAontas a atógáil mar cheantar ina mbíonn comhoibriú eacnamaíochta is trádála ann agus, ag an am céanna, stop a chur leis haontas polaitiúil níos dlúithe.

Adidas, comhlacht iomráiteach spóirt atá lonnaithe in Munich agus ag trádáil ar fud an domhain

Measann neart daoine go mbeidh fórsaí an Aontais, faoi cheannaireacht na Gearmáine, ag iarraidh dul ar aghaidh go gasta le dlúthú an Aontais ach gur léirigh vóta na Breataine go raibh bearna mhór ann idir pobail na mballstát agus na polaiteoirí atá i gceannas ar na stáit chéanna.

Measann go leor daoine gur fhulaing muintir na hÉireann beartais déine nach raibh riachtanach toisc go raibh orainn cloí le rialacha an Aontais Eorpach agus tús áite a thabhairt do chosaint chóras airgeadais an Aontais.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cén seasamh a bhí ag muintir na hAlban agus ag muintir Thuaisceart Éireann maidir le ballraíocht san Aontas Eorpach?
- 2 Bhí tuairimí an-difriúil ag ceannaire na Stát Aontaithe agus ag ceannaire na Rúise maidir le Breatimeacht. Léirigh an chodarsnacht sna tuairimí sin.
- 3 Cad é a tharla ar na margaí idirnáisiúnta airgeadais nuair a fógraíodh toradh an reifrinn sa Ríocht Aontaithe?
- 4 Cén dóigh a d'fhéadfadh tionscal na turasóireachta a bheith buailte le himeacht na Breataine as an Aontas Eorpach?
- 5 Cad iad na himpleachtaí a d'fhéadfadh a bheith ann do na dreamanna seo a leanas le himeacht na Breataine as an Aontas Eorpach: mic léinn, feirmeoirí, díoltóirí carranna agus daoine ina gcónaí cois teorann?
- 6 Cad é an mhíshástacht atá ar roinnt mhaith daoine maidir leis an Aontas Eorpach?

Éire i gComhthéacs Idirnáisiúnta

EOCHAIRFHOCAIL:

neodrach – *neutral*; Eagraíocht Chonradh an Atlantaigh Thuaidh – *North Atlantic Treaty Organisation*; an Chomhairle Slándála – *Security Council*; Comhthionól Ginearálta – *General Assembly*; síochánóir – *peacemaker*; cinedhíothú – *genocide*; céasadh – *torture*; sibhialtach – *civilians*; cathlán – *battalion*; neamhthorthúil – *barren*; faicseanaíocht – *faction fighting*; máistir ceathrún – *quarter master*; complacht – *company*; sléacht – *slaughter*; sceimhlitheoireacht – *terrorism*; fáidh – *prophet*

AG DEIREADH NA CAIBIDLE SEO BEIDH TÚ ÁBALTA:

- Ról agus ábharthacht cúirteanna idirnáisiúnta a mhíniú
- Do thuiscint ar an dóigh a mbaineann gníomhaireachtaí na Náisiún Aontaithe le do shaol féin a chur in iúl, i dtéarmaí do chuid ceart agus do chuid freagrachtaí araon.

Éire agus an Domhan Mór

Ní gá dúinn dul i bhfad go bhfeicimid an ceangal atá againn leis an domhan mór. Smaoinigh ar an mbia a itheann tú, mar shampla, agus an áit as a dtagann sé. Is dócha gur sna Stáit Aontaithe a d'fhás an t-arbhar a itheann tú ina ghrán nó ina arán; d'fhéadfadh sé gur as an mBeilg an tsubh a itheann tú, as Meiriceá Laidineach na torthaí, as an India an tae agus seans gur ón mBrasaíl an caife.

B'fhéidir gur sa Bhanglaidéis a rinneadh an T-léine a chaitheann tú agus gur i Meiriceá a rinneadh na jions. Tá earraí ag dul anonn is anall ar fud an domhain sa lá atá inniu ann. Is minic go mbíonn an próiseas sin níos áisiúla nuair a bhíonn comhaontú trádála idir tíortha. Sin cúis amháin ar ghlacamar ballraíocht san Aontas Eorpach.

Tá 2,400 fostaithe ag Ebay agus ag a fhochuideachta íocaíochta ar-líne, PayPal, i mBaile Átha Cliath agus i nDún Dealgan.

D'ardaigh díolachán IKEA i mBaile Múnna go dtí €132 milliún agus rinne siad brabús €13 mhilliún roimh cháin i 2015.

Is é Nike an branda spóirt is luachmhara ar domhan agus tá 44,000 foistaí acu

Fostaíonn Nestlé beagnach 440,000 i 447 monarcha i 194 tír.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Ainmnigh bialann idirnáisiúnta mearbhia ar bith a n-itheann tú inti.
- 2 An bhfuil tú ábalta liosta a dhéanamh de réimsí saoil a bhainfeadh le go leor daoine ar fud an domhain ar fad, m.sh. ceol nó spórt?
- 3 Cé na cláir theilifíse a bhféachann tú orthu agus cá ndéantar iad?
- 4 Ainmnigh roinnt de na cineálacha cairr a fheictear in Éirinn agus abair cé na tíortha ina ndéantar iad.

Neodracht

Stát atá neodrach i gcogadh, tá sé de cheart aige nach sáróidh lucht na cogaíochta a theorainneacha nó a chearta faoi dhlí idirnáisiúnta. Ar an taobh eile den scéal, tá bundualgais neodrachta le comhlíonadh ag an stát sin: caithfidh sé úsáid a chríoach a cheilt (idir thalamh, aerspás agus fharraigí teorann) ar thíortha na troda; ní féidir leis cuidiú a thabhairt do cheachtar taobh (cé gur féidir leanúint den ghnáth-thrádáil); caithfidh sé rialacha na neodrachta a chur i bhfeidhm go cothrom i dtaca leis an dá thaobh.

Tá polasaí oifigiúil neodrachta ag roinnt tíortha san Eoraip: Éire féin, an Eilvéis, an Fhionlainn, an Ostair, an tSualainn. Lena gcois siúd, tá tuairim is céad tír ar fud an domhain (an Éigipt agus an India ina measc) a fhéachann le fanacht amach ó aon achrann idir tíortha móra.

Ní hionadh go mbeadh polasaí neodrachta ag Éirinn. De ghnáth, is é sin an polasaí a bhíonn ag tíortha beaga mura súitear isteach i gcogadh iad ag comharsana níos láidre.

“Tá polasaí oifigiúil neodrachta ag roinnt tíortha san Eoraip, Éire san áireamh.”

Eagraíocht Chonradh an Atlantaigh Thuaidh

Níl Éire ina ball den eagraíocht NATO nó Eagraíocht Chonradh an Atlantaigh Thuaidh (*North Atlantic Treaty Organisation*) mar is tír neodrach muid. Is comhaontas míleata idir stáit Eorpacha, Ceanada agus Stáit Aontaithe Mheiriceá é ECAT. Faoi réir bhunreacht na hÉireann, ní féidir páirt a ghlacadh ann gan cead na ndaoine a fháil i reifreann.

Is comhaontas míleata idir stáit Eorpacha, Ceanada agus Stáit Aontaithe Mheiriceá é NATO

Ceanncheathrú Eagraíocht Chonradh an Atlantaigh Thuaidh (NATO) sa Bheilg. Níl Éire ina ball den eagraíocht mar is tír neodrach muid.

Deir roinnt daoine go nglactar le tuairim na hÉireann mar thuairim neamhspleách mar go bhfuil muid neodrach. Ní chuirtear brú ar Éirinn agus ní gá dúinn moltaí na dtíortha cumhachtacha a leanúint ach deir daoine eile nach féidir le hÉirinn fanacht i leataobh nuair a thagann cúrsaí cosanta agus slándála i gceist.

“Bíonn na Náisiúin Aontaithe ag iarraidh an tsíocháin a choinneáil ar fud an domhain.”

Na Náisiúin Aontaithe

Seo a leanas aidhmeanna na Náisiúin Aontaithe:

- an tsíocháin a choinneáil ar fud an domhain
- caidreamh cairdiúil a chothú idir na náisiúin
- meas ar chearta agus saoirse a chéile a spreagadh
- cuidiú le daoine saol níos fearr a chaitheamh trí leigheas a fháil ar na fadhbanna a bhaineann le bochtaineacht, galair agus neamhlitearthacht
- Stop a chur le scrios an chomhshaoil.

Ceanncheathrú Chomhairle Slándála na Náisiúin Aontaithe i Nua Eabhrac

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad é é NATO?
- 2 An dóigh leatsa gur cheart d'Éirinn a bheith neodrach?
- 3 Cad iad bundualgais na neodracha atá le comhlíonadh ag stát neodrach?
- 4 Ainmnigh roinnt tíortha atá neodrach.
- 5 Cad chuige nach ábhar iontais é go bhfuil Éire neodrach?
- 6 Cad iad aidhmeanna na Náisiúin Aontaithe?
- 7 Cén dóigh a gcuidíonn na Náisiúin Aontaithe le daoine saol níos fearr a chaitheamh?

Comhairle Slándála na Náisiún Aontaithe

- Bíonn an Chomhairle Slándála (*Security Council*) ag iarraidh síocháin idirnáisiúnta a choinneáil.
- Tagann an Chomhairle le chéile i Nua Eabhrac.
- Tá cúig chomhalta dhéag uirthi, cúig chomhalta bhuana ina measc: an Fhrainc, an tSín, an Rúis, an Ríocht Aontaithe, Stáit Aontaithe Mheiriceá.
- Toghann an Comhthionól Ginearálta na deich gcomhalta eile.

Is é Comhthionól Ginearálta na Náisiún Aontaithe an rud is gaire do Pharlaimint domhanda

An Comhthionól Ginearálta

- Is é an Comhthionól Ginearálta (*General Assembly*) an rud is gaire do Pharlaimint dhomhanda.
- Tá beagnach gach náisiún ar domhan ina chomhalta de.
- Is ann a phléann na ballstáit ceisteanna móra an domhain.
- Bíonn vóta amháin ag gach ballstát, is cuma faoi mhéid na tíre.

Ard-Rúnaí

- Feidhmíonn an Rúnaí tArd-Rúnaí cinntí na Comhairle Slándála i bhfeidhm.
- Feidhmíonn sé mar idirghabhálaí i gcás aighnis.
- Tá sé ina cheannaire ar státseirbhís na Náisiún Aontaithe

Tá roinnt grúpaí faoi leith ag eagraíocht na Náisiún Aontaithe atá ag brath ar airgead ó na ballstáit lena n-aidhmeanna a bhaint amach. I measc na gclár speisialta, tá:

- UNICEF – Ciste Éigeandála Idirnáisiúnta na Náisiún Aontaithe do Leanaí (CEINAL)
- WHO – An Eagraíocht Dhomhanda Sláinte (EDS)

Bíonn an tSeirbhís Chabhlaigh páirteach i bpatróil chuardaigh agus tarrthála agus i bpatróil in aghaidh drugaí

Fórsaí Cosanta na hÉireann

Seo an comhdhéanamh atá ar Fhórsaí Cosanta na hÉireann:

- An tArm
- An tAerchór
- An tSeirbhís Chabhlaigh

An príomhról atá ag Fórsaí Cosanta na hÉireann slándáil an stáit agus a shaoránach a chinntiú.

Déantar é sin ar roinnt bealaí.

- Is minic a thugann an tArm cosaint nuair a bhíonn airgead á aistriú chuig nó as an mbanc.
- Bíonn an tSeirbhís Chabhlaigh páirteach i bpatróil chuardaigh agus tarrthála agus i bpatróil in aghaidh drugaí.
- Bíonn an tAerchór páirteach ina lán gníomhaíochtaí cuardaigh.
- Bíonn Fórsaí Cosanta na hÉireann páirteach ina lán misean de chuid na Náisiún Aontaithe fosta.

700 saighdiúir de chuid na Síne mar chuid de fhórsaí síochánaíochta na Náisiún Aontaithe sa tSúdáin

Misin Síochánaíochta

Bíonn Fórsaí Cosanta na hÉireann páirteach i misin síochánaíochta (*peace keeping*) na Náisiún Aontaithe chomh maith le slándáil an Stáit. Bhí Fórsaí Cosanta na hÉireann ar mhisin síochánaíochta de chuid na NA in áiteacha ar nós na Liobáine, na Somáile, Bhoisnia, na Cosaive agus Thíomór Thoir.

Seo na difríochtaí atá idir fórsaí síochánaíochta na NA agus fórsaí armtha eile:

- ní féidir le fórsaí síochánaíochta na Náisiún Aontaithe taobhú le páirtí ar leith
- caitheann na tíortha atá in aighneas lena chéile aontú le coimeádaithe síochána a bheith i láthair
- airm éadroma a bhíonn ag coimeádaithe síochána na NA go hiondúil agus ní úsáidtear iad sin ach amháin i gcás féinchosanta

Bíonn coimeádaithe síochána (*peacemakers*) na Náisiún Aontaithe ag glanadh mianach talún, ag soláthar cabhrach dhaonnúil do dhaoine áitiúla, agus bíonn na hoifigigh síochánaíochta ag iniúchadh sárúithe ar chearta daonna, ag faire agus ag tuairisciú ar chásanna agus ag déanamh monatóireachta ar thoghcháin nuair is gá.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cad iad na tíortha atá mar chomhaltaí buana den Chomhairle Slándála?
- 2 Cad é an Comhthionól Ginearálta?
- 3 Cad iad na cúraimí a bhaineann le post an Rúnaí Ghinearálta
- 4 Cuir síos ar obair dhá ghrúpa a bhaineann leis na Náisiún Aontaithe?
- 5 Cá raibh Fórsaí Cosanta na hÉireann ar mhisin síochánaíochta de chuid na Náisiún Aontaithe?
- 6 Cad iad na difríochtaí atá idir fórsaí síochánaíochta na Náisiún Aontaithe agus fórsaí armtha eile?
- 7 Cén obair a dhéanann coimeádaithe síochána agus oifigigh síochánaíochta na Náisiún Aontaithe?

CÁS-STAIIDÉAR

MISEAN SÍOCHÁNAÍOCHTA NA NÁISIÚN AONTAITHE

Bhí mé thar lear leis na Náisiún Aontaithe i ndeisceart na Liobáine. Rinne mé turas dualgais sé mhí leis an 78ú Cathlán Éireannach. Bhí patróil lae agus oíche i gceist chomh maith le monatóireacht agus tuairisciú ar eachtraí a tharlaíodh idir grúpaí troda agus Fórsaí Cosanta Iosrael. Tháingamar faoi lámhach sliogán, meaisínghunnaí agus roicéad le linn an turais.

Tá an tArm mar chuid de Fhórsaí Cosanta na hÉireann

Bíonn lucht déanta síochána na Náisiún Aontaithe ag glanadh mianaigh talún agus ag soláthar cabhair dhaonnúil do bhunadh na háite

Mar chuid den ról sin bímid freagrach as tionlacan a sholáthar do phríosúnaigh, lastais airgid nó ábhar pléascach, agus bainimid an dochar as buamaí fosta. Tá cáil ar na Fórsaí Cosanta ar fud an domhain as a gcumas chun dochar a bhaint as buamaí agus cuireann siad oiliúint ar fhoirne ó airm mhíleata eile.

Thugamar a lán cúnamh daonnúil do mhuintir na háite agus go háirithe do theach díleachtaí le linn an turais. Ba é sin an chuid ba shásúla den turas cinnte.

Tá Fórsaí Cosanta na hÉireann ar an seachtú dream is mó a chuireann saighdiúirí ar fáil do na NA. Tá baint ag Éirinn leis na Náisiún Aontaithe ó 1958. Ó shin i leith, tá cáil bainte amach againn mar lucht déanta síochána den scoth. Sílim féin gur mar gheall ar mheon an Éireannaigh agus na scileanna cumarsáide atá sé sin amhlaidh.

Tá meas orainn i gcuid mhaith áiteanna achrannacha agus feictear go bhfuilimid neamhspleách maidir leis an aighneas féin. Caithfidh cuimhneamh fosta go bhfuil ról ag na Fórsaí Cosanta i slándáil an Stáit féin in éineacht leis an nGarda Síochána.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Ainmnigh trí ní atá déanta ag an saighdiúir mar chuid dá mhisean síochánaíochta leis na Náisiún Aontaithe.
- 2 Cén fáth, dar leat, ar bhain sé an oiread sin sásaimh as cabhair dhaonnúil a thabhairt?
- 3 Cén fáth a bhfuil an oiread sin measa ar fhórsaí síochánaíochta na hÉireann, dar leis an iar-Chartaen?
- 4 Déan cur síos ar chuid den obair a dhéanann na Fórsaí Cosanta in Éirinn.

CÁS-STADÉAR

DUALGAIS SAIGHDIÚRA SA LIOBÁIN

Nuair a bhí Pat Bolger ag aerfort Tel Aviv ar a bhealach chun na Liobáine in 1991 chun sé mhí a chaitheamh ann le forsaí na Náisiún Aontaithe, chas sé ar dheartháir dá chuid a bhí ag pilleadh abhaile go hÉirinn i ndiaidh sé mhí a chaitheamh ann. Nuair a bhí Pat féin ar a bhealach abhaile sé mhí níos moille, chas sé ar dheartháir eile ag an aerfort céanna a bhí ar a bhealach chun na tíre chun dul i mbun na gcúram céanna.

Tugann an Taoiseach, Enda Kenny, cuairt ar shaighdiúirí na hÉireann sa Liobáin

Thosaigh an t-arm ag feidhmiú ar son na Náisiún Aontaithe sa Liobáin in 1978

San iomlán bhí cúigear den teaghlach san arm agus bhí siad uilig sa Liobáin, duine amháin acu ann le haghaidh sé thurais. Nuair a tháinig deireadh le tréimhse Phat, gheall sé nach rachadh sé ar ais ann agus nár mhaith leis eitilt thar an tír, fiú, ach d'athraigh sé a chomhairle agus chuaigh sé ar ais ann.

Bhí na céadta saighdiúir Éireannach sa Liobáin. Idir dhochtúirí, chócairí agus gach duine eile bhí thart ar 600 sa chathlán. Bhí siad scaipthe thart ar ionaid éagsúla, a mbunús ina gcónaí i dtithe a ghlac na Náisiún Aontaithe anonn dóibh féin. Thosaigh siad a fheidhmiú sa Liobáin in 1978 chun seasmhacht de chineál éigin a choimeád agus ba mhaith ann iad.

Nuair a thrasnaigh Pat agus a chuid comrádaithe ó chomplacht A, 61ú Cathlán (*battalion*) isteach go dtí an Liobáin ag Rosh Hanigra, d'aithin siad láithreach go raibh tír bhocht neamhthorthúil (*barren*) rompu. Chonaic sé bean amháin agus í ina seasamh istigh i mbosca bruscair ag lorg conamair de bhia agus í clúdaithe le feithidí.

Tharla cuid mhór faicseanaíochta (*faction fighting*) idir na grúpaí éagsúla Moslamacha. Throid an faicsean Amal, a bhí an-láidir agus an faicsean Hazbollah, a bhí níos dainséaraí agus a raibh tacaíocht an Ayatollah Khomini acu, ag lorg cumhachta i gceantar Béiriút. Ag deireadh an lae, áfach, thagadh siad le chéile chun an namhaid chomónta, Iosrael, a throid.

Rinne Pat cur síos ar shráidbhaile amháin, Attiri, nach raibh fágtha ann ach seanfhir agus girseacha óga le hamharc ina ndiaidh. Theith an chuid eile de bhunadh an tsráidbhaile go Béiriút ar an ábhar go raibh ceantar s'acu féin millteanach contúirteach de thairbhe a thábhachta straitéisí de. Bhí sé de chúram ar shaighdiúirí na hÉireann cuidiú le bunadh an bhaile agus ba é an *mukhtar* nó an méara a d'iarr orthu obair áirithe a dhéanamh cosúil le troscán tí a bhogadh go dtí áit níos sábháilte i leoraithe an airm.

Mar mháistir ceathrún (*quarter master*) bhí Pat i gceannas ar dháileadh an bhia don chomplacht (*company*). Thaistealaíodh sé go Tibnin gach lá chun soláthar bia a fháil. Tá an Liobáin chomh mór le Cúige Mumhan agus í lán de shléibhte agus de ghleannta. Go tobann i mí Iúil tiontaíonn dath an dúlra go donn siocair an teas fiánta. Ar an lámh eile bíonn cúpla mí chrua acu sa gheimhreadh le fearthainn throm agus le stoirmeacha garbha.

“Bíonn Fórsaí Cosanta na hÉireann ar mhisin síochánaíochta de chuid na Náisiún Aontaithe in áiteacha ar nós na Liobáine.”

D'fhill an 50ú Cathlán Coisithe abhaile i mí Aibreáin 2016 i ndiaidh sé mhí ar dualgas in Arda Golan

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cuir síos ar an mbaint a bhí ag muintir Phat Bolger leis an arm.
- 2 Tabhair sampla den bhochtaineacht a chonaic Pat le linn dó a bheith sa Liobáin.
- 3 Cad chuige a raibh sé dainséarach a bheith sa Liobáin mar shaighdiúir?
- 4 Cad é an obair a rinne saighdiúirí na Náisiún Aontaithe sa tír?
- 5 Cén cúram faoi leith a bhí ar Phat san arm sa Liobáin?
- 6 Cén cur síos a thugtar dúinn ar an Liobáin?

An tUachtarán, Micheál D. Ó hUiginn agus iarArd-Rúnaí na Náisiún Aontaithe, Ban Ki Moon

An Chúirt Choiriúil Idirnáisiúnta

Cúirt í seo atá neamhspleách agus buan agus níl aon bhaint aici leis na Náisiúin Aontaithe. Tá sí suite san Ísiltír. Sa chúirt seo bíonn cásanna tromchúiseacha faoi chionta díothaithe agus coireanna in aghaidh an duine chomh maith le coireanna cogaidh.

Bhí an chéad triail in 2009 nuair a cúiseoidh Thomas Lubanga, ceannasaí míleata Phoblacht an Chongó, i gcoireanna cogaidh nuair a rinne sé earcú ar pháistí a bhí 15 bliana d'aois mar shaighdiúirí chun daoine a mharú agus mná a éigniú.

An Chúirt Bhreithiúnais Idirnáisiúnta

Tá an chúirt seo mar chuid de na Náisiún Aontaithe agus tá sí suite san Ísiltír fosta. Socraíonn an chúirt seo easaontais idir tíortha, cosúil le heasaontais teorann agus trádála.

Coinbhinsiún na Ginéive

Is sampla é seo den dlí idirnáisiúnta. Is aontú é idir tíortha éagsúla faoin dóigh is fearr chun déileáil le cogadh idir tíortha éagsúla. An aidhm atá leis seo teorainn a chur le fulaingt de bharr cogaidh trí chosaint a thabhairt do na daoine atá bainteach leis an gcogadh, mar shampla, sibhialtaigh, oibrithe, iad siúd atá tinn agus príosúnaigh.

Dlí Idirnáisiúnta

Tá dlí idirnáisiúnta fiorthábhachtach mar go gcosnaíonn sé cearta daonna ar fud an domhain. Cosnaíonn sé daoine ó choireanna móra cosúil le cinedhíothú (*genocide*) agus céasadh (*torture*) a bheadh ceadaithe ag an rialtas.

Déantar dlíthe idirnáisiúnta a aontú idir náisiúin trí chonarthaí coinbhinsiún. Cuirtear an dlí idirnáisiúnta i bhfeidhm trí chúirteanna náisiúnta agus na Náisiún Aontaithe agus tríd an gCúirt Bhreithiúnais Idirnáisiúnta.

**“Tá dlí
idirnáisiúnta
fiorthábhachtach
mar go
gcosnaíonn sé
cearta daonna ar
fud an domhain.”**

Tá dainséar ann fosta mar a léiríonn sochraid an tsaighdiúra Francaigh seo i Mali

Deir Coinbhinsiún na Ginéive:

- Ní féidir díriú ar shibhialtaigh (*civilians*) ná ar dhaoine nach bhfuil páirteach sa troid.
- Gheobhaidh príosúnaigh an cúram, an dínit agus na cearta daonna atá ag dul dóibh.

“Seard atá i gceist le Coinbhinsiún na Ginéive ná aontú é idir tíortha éagsúla faoin dóigh is fearr chun déileáil le cogadh idir tíortha éagsúla.”

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Conas a chuirtear dlí idirnáisiúnta i bhfeidhm?
- 2 Cén sórt cásanna a n-éistean an Chúirt Choiriúil Idirnáisiúnta leo?
- 3 Cén difríocht atá idir an Chúirt Choiriúil Idirnáisiúnta agus an Chúirt Bhreithiúnais Idirnáisiúnta?
- 4 Cén bhunaidhm atá ag Coinbhinsiún na Ginéive?
- 5 Cuir síos ar dhá ghné de chuid an choinbhinsiúin?

CÁS-STAIDEÁR

IONSAITHE SCEIMHLITHEOIREACHTA PHÁRAIS

Maraíodh 130 duine, 89 díobh sin ar a laghad sa sléacht i gCeoláras an Bhataclan, agus an tuairim is 40 eile ag cúig láthair eile i bPáras na Fraince.

Maraíodh 130 duine, 89 díobh sin ar a laghad sa sléacht (*slaughter*) i gCeoláras an Bhataclan, agus tuairim is 40 eile ag cúig láthair eile i bPáras na Fraince. Bhí bunús na marbh faoi 35 bliana d’aois mar gur díríodh na hionsaithe ar láithreacha siamsaíochta, spraoi agus scíthe na cathrach – beáir, bialanna agus amharclann. Scaoil na gunnadóirí na criosanna pléascán a bhí orthu nuair a d’ionsaigh na póilíní Amharclann an Bhataclan.

Bhí triúr deartháireacha páirteach sna hionsaithe, duine díobh marbh, duine gafa agus an tríú duine ar a choimeád. Tógadh an dá charr a úsáideadh ar cíós sa Bheilg. Ba sa tSiria a beartaíodh na hionsaithe seo agus is ón mBeilg a tháinig lucht an ionsaithe ach bhí cuidiú acu ó sceimhlitheoirí sa Fhrainc féin. Fuarthas pas teifigh ón tSiria a cheaptar a cláraíodh sa Ghréig an mhí roimhe sin gar do chorp duine de na hionsaitheoirí.

I ndiaidh na n-ionsaithe d’fhógair an tUachtarán staid éigeandála, druideadh teorainneacha an stáit, cuireadh srianta ar thrácht in áiteanna i lár Pháras agus cuireadh an t-arm ar na sráideanna. Gheall sé go dtroidfeadh an Fhrainc an sceimhlitheoireacht (*terrorism*) gan trua gan taise.

I Washington, dúirt Uachtarán na Stát Aontaithe go seasfadh na Stáit Aontaithe lena ndlúthchairde sa Fhrainc. Ionsaí uafáis ar an duine é seo a dúirt Taoiseach na hÉireann, agus chuir sé comhbhrón na tíre in iúl do mhuintir na Fraince.

Tháinig ráiteas ón Stát Ioslamach, ISIS, mar a thugann sé air féin, inar bhagair sé tuilleadh ionsaithe

Reáchtáladh bomaite ciúnais i gcuimhne na ndaoine a maraíodh in ionsaithe sceimhlitheoireachta Phárais.

a dhéanamh san Eoraip agus sna Stáit Aontaithe. D'admhaigh siad go raibh siad freagrach as na hionsaithe. Dúirt siad go mbeadh an Fhrainc ina targaid acu chomh fada is a lean an tír sin ar aghaidh ag déanamh ionsaithe aeir ar chríocha a bhí gafa ag ISIS agus ag maslú an Fháidh (*prophet*) Mohammed.

Reáchtáladh bomaite ciúnais in áiteanna ar fud na hEorpa i gcuimhne na ndaoine a maraíodh in ionsaithe sceimhlitheoireachta Phárais. Chuir Uachtarán na hÉireann a chomhbhrón in iúl do phobal na Fraince faoin sléacht nuair a bhuail sé le ambasadóir na Fraince ag ócáid ag Ambasáid na Fraince.

Bhí lomám mhosc Bhaile Átha Cliath i láthair fosta. Dúirt seisean go raibh sé tábhachtach go labhródh ceannairí loslamacha amach in aghaidh na ndaoine a dhéanann ionsaithe den chineál seo. Íslíodh na bratacha ar fhoirgnimh stáit fud fad na tíre. Síníodh leabhair comhbhróin ar fud na hÉireann fosta.

CEISTEANNA AGUS PLÉ

- 1 Cuir síos ar an sléacht a tharla sa Fhrainc.
- 2 Cén dóigh a bhfuil níos mó tíortha ná an Fhrainc fite fuaite sa sceimhlitheoireacht seo?
- 3 Cad é a tharla sa Fhrainc i ndiaidh na n-ionsaithe?
- 4 Cén fáth ar tharla na hionsaithe?
- 5 Cad iad na dóigheanna ar chuir Éire a brón in iúl do mhuintir na Fraince?

Tuilleadh Sléachta

Níorbh é sin deireadh na n-ionsaithe sceimhlitheoireachta ar an Fhrainc ar an drochuair. Maraíodh 84 duine agus gortaíodh os cionn 100 eile mar thoradh ar ionsaí ar shlua daoine a bhí ag ceiliúradh Lá Bastille i gcathair Nice i ndeisceart na Fraince i mí Iúil 2016. Bhí deichniúr páiste i measc na ndaoine a maraíodh. Fógraíodh trí lá náisiúnta bróin agus chuir Uachtarán na Fraince, Francois Hollande, trí mhí leis an staid éigeandála sa tír.

Thiomáin tiománaí an leoraí ar luas ard isteach sa slua ollmhór a bhí bailithe ag taispeántas tinte ealaíne ag an Promenade de Anglais sa chathair. Lean sé leis ag tiomáint ar feadh míle go leith go dtí gur mharaigh na póilíní é. Bhí an fear armáilte agus fuarthas gunnaí agus gránáidí sa leoraí. Níor ghlac aon dream freagracht as an ionsaí. Cháin Uachtarán na hÉireann, Michael D. Ó hUginn, ionsaí Nice agus dúirt an Taoiseach, Enda Kenny, go raibh Éire uilig faoi bhrón mar gheall ar an sléacht a tharla.

An leoraí a úsáideadh chun tiomáint tríd shlua daoine faoi luas ard i Nice na Fraince ar Lá Bastille 2016 ag marú 84 duine.

